

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

1967 • LETO XV

3

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XV. letnik Ljubljana 1967 3. zvezek

Vsebina tretjega zvezka

Jože Šorn: Stavka ljubljanskih stavbnih in mizarskih delavcev
v maju 1902 — Stran 121

Ivan Zelko: Mlinarstvo pri panonskih Slovencih — Stran 129

Janez Höfler: Glasbenozgodovinske najdbe XVIII. in XIX. sto-
letja v Novem mestu — Stran 135

Ema Umek: Usmerjenost publikacij Kranjske kmetijske družbe v
letih 1770 do 1790 — Stran 149

Vlado Valenčič: Spremembe in dopolnitve ljubljanskega regula-
cijskega načrta iz leta 1896 — Stran 152

Sergej Vrišer: Zbirka vojaških uniform v Pokrajinskem muzeju
v Mariboru — Stran 166

Vilko Novak: Prekmursko pismo iz leta 1851 — Stran 174

Janko Orožen: Donesek k zgodovini delavskega gibanja v naših
premogovnih revirjih (Martin Terpotitz in prvi maj) — Stran 176

Tone Zorn: Vrnitev koroških izseljencev julija 1945 in vprašanje o
povračilu vojne škode — Stran 180

Jan Šedivý: Nekaj neznanih narodnih buditeljev na Štajerskem
— Stran 183

Silvo Breskvar: Portal starega ljubljanskega liceja — Stran 192

Jože Šorn: In memoriam Jožeta Jenka — Stran 193

ZGODOVINSKO BRANJE

Ocene in poročila — Stran 194

Na ovitku

Portal starega ljubljanskega liceja (po Goldensteinovi podobi)

Ureja uredniški odbor

Odgovorni urednik prof. Zvone Miklavič

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino
— Predstavnik Majda Kunaver — Tiska tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani —
Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III — Tekoči račun pri SDK,
podružnica 501-8-87/1 (Ljubljana, Miklošičeva cesta 8) — Letna naročnina 12 N din,
posamezna številka 5 N din

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XV

1967

IZDAJA in ZALAGA ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO

LJUBLJANA

UREDIL UREDNIŠKI ODBOR: PAVLE BLAZNIK, FRANCE DOBROVOLJC, TONE FERENC, FERDO GESTRIN,
ZVONE MIKLAVIČ, BOŽO OTOREPEC, JOŽE ŠORN, SERGIJ VILFAN — ODOGOVORNI UREDNIK ZVONE
MIKLAVIČ — ZA UPRAVO ODGOVARJA MAJDA KUNAVER — TISK TISKARNE »TONETA TOMSIČA« V
LJUBLJANI — KLISEJE IZDELUJE KLISARNA »LJUDSKE PRAVICE« V LJUBLJANI

K A Z A L O

AVTORSKO KAZALO

RAZPRAVE IN ČLANKI

- Breskvar Silvo*: Portal starega ljubljanskega li-
ceja — 192
Ferenc Tone: Upoštevati je treba tudi arhivske
vire — 56
Goršič Francè: Orglarski mojster Franc Goršič
(1836—1898) / Spomin na očeta — 103
Habjan Vlado: Knežja prestolica Celje — sredi
XV. stoletja — 95
Höfler Janez: Idejno izoblikovanje cecilijanskega
gibanja na Slovenskem — 46
Höfler Janez: Glasbenozgodovinske najdbe
XVIII. in XIX. stoletja v Novem mestu — 135
Jenko Jože: † Jurij Mušič — 59
Jug Jurij: Nastanek in delo muzeja slovenskih
premogovnikov v Velenju — 60
Klopčič France: Slovenci v oktobrski revoluciji
— 65
Korošec Branko: Beseda, dve o Steinbergovem
in drugih opisih Cerkniškega jezera — 11
Kuret Primož: Glasbila na srednjeveških freskah
na Slovenskem — 84
Novak Vilko: Prekmursko pismo iz leta 1851 —
174
Orožen Janko: Donesek za zgodovino delavskega
gibanja v naših premogovnih revirjih (Martin
Terpotitz in prvi maj) — 176
Reisp Branko: O najstarejših tiskanih uradnih
razglasih v slovenščini — 91
Sušnik Rudolf: Posebno šolstvo za duševno ne-
razvite otroke vzgojnega zavoda »Janeza Lev-
ca« — 57
Sedivý Jan: Martin Miklošič — neznani narodni
buditelj — 113
Sedivý Jan: Nekaj neznanih narodnih buditeljev
na Štajerskem — 183
Sorn Jože: Tovarna Količevo med leti 1920 in
1960 — 23
Sorn Jože: In memoriam Franja Baša — 115
Sorn Jože: Stavka ljubljanskih stavbnih in mi-
zarskih delavcev v maju 1902 — 121
Sorn Jože: In memoriam Jožeta Jenka — 193
Umek Ema: Usmerjenost publikacij Kranjske
kmetijske družbe v letih 1770 do 1790 — 149
Valenčič Vlado: O ljubljanskih stavbnih redih
— 35
Valenčič Vlado: Prvi ljubljanski regulacijski na-
črt — 74
Valenčič Vlado: Spremembe in dopolnitve ljub-
ljanskega regulacijskega načrta iz leta 1896 —
152
Verbič Marija: 700 let Novega trga v mestu
Ljubljani — 70
Vrišer Sergej: Zbirka vojaških uniform v Po-
krajinskem muzeju v Mariboru — 166
Zablatnik Pavle: Koroška slovenska narodna pe-
sem v svojih epičnih in liričnih izraznih prvi-
nah — 1
Zelko Ivan: Mlinarstvo pri panonskih Slovencih
— 129

- Zorn Tone*: Zamejski Slovenci v avstrijskem de-
lu Štajerske po podatkih ljudskih štetij 1951
in 1961 — 54
Zorn Tone: Vrnitev koroških izseljencev — 180

ZGODOVINSKO BRANJE

- Kološni Danijelo in Osjak Milena*: Kulturni in
naravni spomeniki (Zbirka vodnikov) — 63
Sedivý Jan: Mirko Rupel, Primus Truber, Leben
und Werk des Slowenischen Reformators.
Deutsche Übersetzung und Bearbeitung von
Balduin Saria. — Südosteuropa-Schriften, 5.
Band. Südosteuropa Verlagsgesellschaft m. b.
H. München 1965 — 116
Sedivý Jan: Volksmusik Südosteuropas. Beiträge
zur Volkskunde und Musikwissenschaft an-
lässlich der I. Balkanologentagung in Graz
1964. Herausgegeben und redigiert von W.
Wunsch. — Südosteuropa-Schriften, 7. Band.
München, Verlag Dr. Rudolf Trofenik, 1966,
4, 167 — 117
Stukl France: Zbornik za umetnostno zgodovino,
Nova vrsta VII, Ljubljana 1965 — 194
Stukl France: Varstvo spomenikov X, 1965, Ste-
letov zbornik, Ljubljana 1966 — 194
Stukl France: Slovensko slikarstvo, spremna štu-
dija Špelca Čopič, biografski in bibliografski
podatki Melita Stele-Možina, Cankarjeva za-
ložba 1966 — 194
Stukl France: Nace Šumi, Arhitektura XVI. sto-
letja na Slovenskem, Slovenska Matica, Ljub-
ljana 1966 — 195
Stukl France: Marijan Zadnikar, Rotunda v Se-
lu, Pomurska založba, Murska Sobota 1967 —
195
Zorn Tone: Dr. Theodor Veiter, Die Sprach-
und Volkszugehörigkeit in Österreich nach
den Ergebnissen der Volkszählung von 1939,
Europa ethnica, Wien, 1965, zv. 3., str 109—123
— 119
Z. T.: Dinklage - Erker - Prash - Koschier: Ge-
schichte der kärntner Landwirtschaft und
bäuerliche Volkskunde Kärntens, Klagenfurt
1966 — 117
Z. T.: Lovro Kuhar-Prežihov Voranc, Požganica,
Zbrano delo VI, uredil in opombe napisal
Drago Druškovič, Ljubljana 1967 — 118

KAZALO SLIK

POKRAJINE, GRADOVI, NASELJA IN PODOBNO

- Grad in stara cerkev v Mariboru — naslovna
stran 1. številke
Steinbergova upodobitev Kircherjeve razlage o
natakanju vode v jezero — 14, 15
Razlaga Steinbergove zamisli dotekanja vode v
jezero — 16
Prizor množičnega ribolova na zamrzlem Rešetu
— 16
Kartonažna tovarna v Ljubljani leta 1940 — 24
Tovarna celuloze v Vidmu leta 1940 — 25
Tovarna papirja na Količevem leta 1937 — 26
Primitivni transport valja za papir prek Bistrice
pozimi 1932 — 31

Papirnica Količevo z juga — 32
 Grad Karlštajn — 95, 96
 Pogled na Celje l. 1750 — 97
 Pogled na Celje l. 1775 — 98
 Pogled na Celje l. 1820 — 98
 Srednjeveški Krakov s palačo Wawel — 99
 Celje 1683 — 100
 Benetke v XV. stoletju — 100
 Pogled na staro kraljevo palačo-grad v Parizu — 100
 Hradčani s tako imenovane Male Strani — 101
 Pogled na Dunaj sredi XV. stoletja — 101
 Obnova dunajske nadvojvodske palače-gradu iz XV. stoletja — 101
 Budimski grad v l. 1493 — 102
 Dunajska cesta (Titova) od hotela Slon proti severu — 122
 Lingarjeva ulica (Mačkova) ob potresu leta 1895 — 123
 Zasilna stanovanja v vagonih po potresu leta 1895 — 125
 Ruševine na Šentpetrski cesti (Trubarjevi ulici) po potresu leta 1895 — 127
 Mlin na reki Zali (pri Zalaegerszegu) — 130
 Obrežje Ljubljane od Brega proti Čevljarskemu mostu z Obrezovo hišo pred poručitvijo — 153
 Portal starega ljubljanskega liceja (po Goldensteinovi podobi) — 192
 Portal hiše št. 15 na Gornjem trgu — 192

UMETNOST

Celjski grb iz leta 1493 — naslovna stran 2. številke
 Lovca z rogom — freska, Srednja vas pri Šenčurju — 84
 Angela s harfo in trobento — freska, župna cerkev v Kranju — 84
 Angel s pozavno — freska, Gluho Vrhovje v Goriških brdih — 85
 Angel s trobento — freska, župna cerkev v Kranju — 85
 Angel s tamburinom — freska, Svina pri Kobaridu — 86
 Angel s mandoro — freska, Vrata (Thörl) — 86
 Angel z liro da braccio — freska, Svina pri Kobaridu — 87
 Angel z lutnjo — freska, Svina pri Kobaridu — 87

ZEMLJEVIDI, NAČRTI IN DIAGRAMI

Nekdanji in sedanji obrati industrije papirja v ljubljanski okolici — 23
 Diagram proizvodnje tovarne papirja Količevo 1927—1960 — 28
 Diagram zaposlenih delavcev tovarne papirja Količevo 1933—1960 — 29
 Osutek ljubljanskega regulacijskega načrta iz 1895 — 74
 Tloris Gornjega Celja — 99
 Mlini med Muro in Blatnim jezerom v srednjem veku — 134
 Regulacijski načrt okoliša sodne palače 1900 — 155
 Načrt za regulacijo trga Tabor 1913 — 161
 Regulacijski načrt za Mirje 1914 — 159

OSEBE

Ljudski pesnik France Leder-Lesičjak iz Globasnice — 1
 Sekstet fantov iz Sel — 2
 Pevski zbor z vodjo Mihaelom Pipom iz Bistrice v Ziljski dolini — 3
 Pevski zbor z Obirskega in Želinj z vodjem župnikom Tomažem Holmarjem — 3
 Mešani zbor slovenske gimnazije v Celovcu pod vodstvom dr. Fr. Cigana, 1965 — 4

Lovro Horvat s pevskim zborom v Čajni 1900 — 5
 Pevki Mariji Asseg in njena mati Neža iz Bistrice ob Zilji — 6
 Milka Hartman, pesnica in voditeljica slovenskih gospodinjskih tečajev na Koroškem — 7
 Koroško slovensko pevsko društvo »Gallus« pod vodstvom dr. Fr. Cigana — 8
 Izseljenec Janez Male iz Sel, Zgornji Kot — 54
 † Jurij Mušič — 59
 † Franjo — Baš — 115
 † Jože Jenko — 193

RAZNO

Spomenik župniku Francu Treiberju — 9
 Prva stran Leonbergovega opisa Cerkniškega jezera — 11
 Naslovna stran Steinbergovega opisa Cerkniškega jezera — 15
 Naslovna stran bruselske izdaje Steinbergovega opisa Cerkniškega jezera — 18
 Naslovna stran Pisem s Kranjske Tobije Gruberja — 18
 Naslovna stran III. knjige B. Hacqueta *Oryctographia Carniolae* — 19
 Naslovni list prve številke Maškove publikacije *Cäcilia* — 50
 Uvodni list prve številke Cerkvenega glasbenika — 52
 Star vitelj na verigo — 60
 Muzej v Velenju z dvema razstavnima prostoroma — 61
 Faksimile patenta iz 1754 — 92
 Naslovna stran knjižice: Artikuluši — 132
 Naslovni list Zupanove arije *Begiesse mein Mund* — 137
 Sopranski part Zupanove arije *Begiesse mein Mund* — 138
 List prve violine Zupanove arije *Begiesse mein Mund* — 139
 Naslovni list Zupanove maše v C duru — 140
 Schwerdtov podpis ob koncu *Tantum ergo*, ms. mus. 106 — 141
 Začetek Creda iz domnevno Schwerdtove maše v D duru, njegov nedvomni podpis — 142
 Hilscherjeva *Salve Regina* s Schwerdtovo instrumentacijo — 142
 Kirasirski šlem in huzarska torbica iz časa Francu I. ter pehotna čaka iz 60. let XIX. stol. — 167
 Francoska pehotna čaka in kirasirski šlem ter avstrijski lovski klobuk iz druge polovice XIX. stol. — 168
 Oprema avstroogrskih gardnih enot: šlem pehote in šlem ter bandelier s kartušo »Arcierov« — 168
 Suknjič avstrijske generalske gala uniforme iz konca XIX. stol. — 169
 Avstrijska oficirska pokrivala. Spredaj: huzarska in pehotna čaka, ulanska čapka. Zadaj: dragonski šlem in generalski klobuk — 169
 Vojaška pokrivala iz prve svetovne vojne. Spredaj: avstrijski dragonci, huzarji in ulanci, nemška pehota. Zadaj: nemško-avstrijski in francoski šlem — 170
 Nemška čaka iz prve polovice XIX. stol. — 170
 Nemška vojaška pokrivala pred 1914. Spredaj: artilerijski šlem, ulanska čapka, lovška čaka in huzarska kučma. Zadaj: kirasirski in pehotni šlem — 171
 Suknjič-ulanka pruskega ulanskega polka št. 6 — 171
 Pruska huzarska oficirska uniforma (z zimsko atilo) — 172
 Prekmursko pismo iz leta 1851 — 174 in 175

STAVKA LJUBLJANSKIH STAVBNIH IN MIZARSKIH DELAVCEV V MAJU 1902

JOŽE ŠORN

Najmanj skozi vso poslednjo četrtino XIX. stoletja so se delavci v habsburški monarhiji že precej organizirano borili na razne načine — tudi s pomočjo stavk — za boljšo socialno zakonodajo, za varnost pri delu, za višje mezde, za krajši delovni dan itd. Vsaj vse zadnje desetletje pa so se poleg tega potegovali še za to, da se uveljavi praznovanje prvega maja kot delavskega praznika. Pri teh naporih so jim največ pomagale tiste strokovne organizacije in politične stranke, ki so temeljile na marksizmu.

Delavci določenih panog, na primer rudarji, so se borili že za osemurni delavnik, ko so zidarji šele poskušali, da bi si pridobili enajsturni delovni dan (računajoč tu uro opoldanskega odmora). Razložek izhaja seveda iz narave dela: rudarsko delo v jami je bilo nadvse težko (slab zrak, šibka razsvetljava, stalna nevarnost plinov in usadov), medtem ko je za gradbeno stroko trajala glavna sezona le od pomladi do jeseni. Zato so bili zidarji prisiljeni, da so delali 12 ur dnevno, to je, od šestih zjutraj do šestih popoldne (pri tem so imeli uro odmora opoldne).

Članek ima namen, da popiše enega izmed konkretnih bojov ljubljanskih zidarskih in mizarskih delavcev za uresničenje ciljev, ki smo jih nakazali zgoraj. Videli bomo še različne pomanjkljivosti opisane stavke, spoznali obnašanje mestnih oblasti in drugih faktorjev v času štrajkanja, končno in ne nazadnje bomo mogli tudi ugotoviti, na kakšni stopnji organizacijskih sposobnosti so zidarji takrat šele bili. Ker je prispevek le del celote, ki jo moremo imenovati »Zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani«, je razumljivo, da še ne moremo dati zaokroženega pregleda te zgodovine. Naslednji odstavki bodo zato izključno donesek k temu problemu.

KONJUNKTURA ZA GRADBENO STROKO

Znano je, da je po potresu spomladi 1895 zavladala v Ljubljani velika konjunktura za gradbeništvo (secesija!). Vsa gradbena podjetja so bila polno zaposlena in so zato terjala od svojih delavcev maksimalno storilnost.

Konjunktura se je čutila seveda tudi v drugih panogah industrije.

Stavkovno gibanje, ki ga popisujemo, je hotelo izkoristiti to splošno konjunkturo za doseg svojih zahtev. Štrajkajoči so namreč računali s tem, da bodo s stavko v času velike zaposlenosti močno prizadeli lastnike gradbenih podjetij in da bodo ti zato pač pristali na pogoje delojemalcev.

Delavci so sicer zahtevali krajši delovni dan, niso pa se borili proti naduram, ker je bila možnost za boljši zaslužek na ta način večja.

Smiselno je, opozoriti pri tem, kako so zaradi konjunktura podjetja v Notranji Avstriji vse bolj prakticirala sistem nadur (po pravilu je moralo podjetje, ki je hotelo vpeljati nadure, prositi za dovoljenje in navesti število nadur, da je bila možna kontrola):

Leto	Število obratov, ki so prijavili nadure	Število delavcev v obratih	K naduram pritegnjenih delavcev	Število nadur
1896	9	?	515	55.608
1897	7	1127	450	52.800
1898	9	1319	408	26.520
1899	7	1152	626	31.833
1900	6	922	694	43.912
1901	9	1086	828	86.454
1902	11	2044	1430	138.066
1903	19	2170	1047	44.296
1904	18	2388	1213	74.981,5
1905	17	2361	948	69.618
1906	16	1730	1334	58.552
1907	17	1720	1342	122.248
1908	26	1238	858	53.965
1909	45	2489	1412	121.569

Vsekakor je treba reči, da so bili v veliki manjšini obrati, ki so prijavili nadure; ogromna večina obratov je proizvajala v normalnem časovnem obsegu. Prezreti pa tudi ne smemo dejstva, da obrati, ki so prijavili nadure, niso specificirani, to je, da ne vemo, koliko izmed njih je stavbnihi podjetij, železnar, rudnikov in podobno. Gre torej le za to, da vidimo zelo veliko število nadur v letih 1902, 1907 in 1909. Seveda so to le legalno prijavljene in odobrene ure. Koliko je bilo protipostavno in zato ilegalno vsiljenih nadur, praktično ni mogoče ugotoviti.

Dunajska cesta (sedaj Titova cesta) od hotela Slon (desno) proti severu; nizka hišica nasproti hotela je bila vojaško skladišče

OBRTNI NADZORNIKI

Zahtevo po uvedbi inšpekcijskih organov za zaščito delavstva v obrti in industriji so delavci, na primer v Angliji, javno zahtevali že v začetku preteklega stoletja. Leta 1833 so v tej državi res ustanovili tak inšpektorat in ga v teku časa zboljšali. Na kontinentu so uveljavili podobno zakonodajo šele v sedemdesetih letih istega stoletja. Konkretno v Avstriji je vladar sankcioniral šele 17. junija 1883 zakon o vpeljavi in dejavnosti obrtnih nadzornikov.¹ S tem podjetnik ni mogel nič več nekontrolirano izsiljevati delavcev. V praksi so se obrtni nadzorniki mnogokrat znašli med dvema mlinskima kamnoma: delavskim zahtevam niso mogli zaradi nasprotovanja podjetnikov vedno ustreči; raje so se poslužili kompromisa. Tak postopek je čestokrat odbil ost tudi stavkam in drugim oblikam boja.

Se leta 1900 je bila Avstrija razdeljena v pet nadzornih okrajev. Sedež IV. nadzornega okraja je bil Gradec. Na Štajerskem je ta okraj obsegal področja mest Gradec, Maribor, Ptuj, Celje in teritorij naslednjih 14 okrajnih

glavarstev: Gradec, Celje, Deutsch-Landsberg, Feldbach, Hartberg, Leibnitz, Ljutomer, Maribor, Ptuj, Radgona, Brežice, Voitsberg, Weitz, Slovenj Gradec. Na Kranjskem je obsegal poleg področja mesta Ljubljane še naslednja okrajna glavarstva: Postojna, Kočevje, Krško, Kranj, Ljubljana, Litija, Logatec, Radovljica, Novo mesto, Kamnik, Črnomelj. Na prelomu obeh stoletij je bil obrtni nadzornik IV. nadzornega okraja znani dr. Valentin Pogatschnigg.

Zaradi prevelikih nadzornih okrajev so dotakratne razdelili na več novih manjših okrajev. Tako je postala Kranjska z zakonom, objavljenim 2. julija 1904, samostojni XI. nadzorni okraj s sedežem v Ljubljani.² Obsegal je vsa tista področja dežele, ki smo jih našteali že zgoraj. Novi nadzornik je imel kontrolo nad 22.895 delavci, kolikor jih je takrat imela Kranjska. Za nas je pomembno, da vemo predvsem to, da je imel obrtni nadzornik pravico poseganja v stavke in da je povsod, kjer je le mogel, posredoval pomirjujoče z namenom, da bi se stavka čimprej končala. To je dostikrat imelo kvaren vpliv na zahteve stavkajočih delavcev.

RAZNE STAVKE V LETU 1902

Stavka zidarjev in mizarjev v Ljubljani ni bila niti prva niti ne najmočnejša izmed stavk v letu 1902, kajti prva in velika stavka je bila tista, ki so jo organizirali tržaški delavci. Trajala je vso prvo polovico meseca februarja, v njej pa je sodelovalo več tisoč delavcev.

Najprej so se odločili kurjači avstrijske paroplovne družbe Lloyd. Zahtevali so povišanje mezd, skrajšanje delovnega časa in blažje razmere pri delu. Borili so se torej za cilje, ki so bili takrat aktualni za vse delavstvo kapitalističnega sveta in ki so dajali vsebino njihovemu boju. Zahteve kurjačev so bile odbite. Stanje se je zaostrilo, ko so se jim po dvanajstih dneh stavke iz solidarnosti pridružili tudi vsi drugi tržaški delavci in ko je v dveh dneh (14. in 15. februarja) dalo svoje življenje za delavsko stvar 18 delavcev; takrat je kriza dosegla višek. Pod pritiskom vseh teh dogodkov je končno stavka uspela v celoti.

Imela je odmev seveda tudi v Ljubljani. Dne 24. februarja zvečer je bil v Kazini javen shod z dnevnim redom »Stavka v Trstu«, kjer je govoril tudi Karel Linhart. Zaradi njegovega nastopa so politične oblasti shod razpustile in več kot do negodovanja med delavci-poslušalci ni prišlo.

Počasi pa so pričeli z veliko stavko proti koncu aprila istrski rudarji v labinskem premogovniku, ki je bil last Trboveljske premogovne družbe. Časniška novica z dne 29. aprila³ je sporočila, da stavka v Karpanu (Labin) prek 120 rudarjev za to, da bi dosegli povišanje mezd. Da bi stavko zlomili, so 3. maja lastniki rudnika pripeljali z ladjo tja 60 delavcev. Te stavkokaze je poslala direkcija kočevskega premogovnika, ki je bil prav tako last TPD. Ker delavcev še vedno ni bilo dovolj, je družba pripeljala v Karpan še bolgarske delavce. Ko jih je baron Lazarini pregovarjal, naj ne gredo na delo, ga je politična oblast ponoči aretirala. Dne 12. ali 13. maja se je stavka končala, ker je bila zlomljena.⁴ Skoraj ne moremo dvomiti o tem, da je delodajalec mogel zlomiti stavko prav s pomočjo stavkokazov. Če že ne moremo tega zameriti bolgarskim delavcem, bi se pa kočevski delavci že mogli zavedati moralnega poraza, ki so ga doživeli istrski rudarji zaradi njihovega stavkokaštva, kajti rudarska organizacija v Kočevju ni bila brez tradicije.

Lingarjeva ulica, sedaj Mačkova ulica, ob potresu leta 1895

Vsekakor pa je bil glede organiziranja stavk v mesecu maju najbolj aktiven Trst. Temu se ne smemo čuditi, ker je imelo to mesto res veliko število delavcev, pa tudi delavske organizacije so bile na že precej visoki stopnji razvoja in to tako glede števila članstva kot glede razredne zavesti.

Znani tržaški pivovarnar Dreher je odpustil 36 delavk, ker so 1. maja stavkale, to je, na poseben način praznovala delavski praznik.⁵ Ravnateljstvo svilarne v Tržiču (Monfalcone) pa je zato, ker so delavci praznovali ta praznik, sploh zaprlo tovarno za nedoločen čas in izjavilo, da jo bo spet odprlo, če bodo delavci podpisali izjavo, da prvega maja ne bodo več praznovali.⁶ Ti pa so pokazali veliko zavest: odklonili so predlog in pričeli stavkati. Na delo so se vrnili 6. maja; žal ne vemo, kako in zakaj so pričeli z delom. Morda so delodajalci umaknili svoj pogoj, da je delo spet steklo, morda pa so delavci po tednu dni stavke šli na delo zaradi slabega ekonomskega stanja in pristali na pogoj. Vsekakor bomo morali odgovor na to vprašanje poiskati v tržaških delavskih časnikih, če že ni virov.

Dne 6. ali 7. maja so stopili v stavko tudi železarji škedenjskega plavža (last Kranjske industrijske družbe). Komaj so se le-ti vrnili na delo, že so pričeli stavkati v Trstu še kamnoseki.

Sočasno s stavko škedenjskih železarjev so pričeli stavkati v dveh manjših tovarnah kisa v Škofji Loki. Ni znano, koliko delavcev je stavkalo, pomembno pa je, da so se tudi manjši kraji s skromno industrijo seznanili z moderno obliko delavskega boja in da so delavske organizacije širile svoj akcijski radij na podeželje, to je v tovarne, ki so delovale sredi agrarnega okolja.

Že ko je bila stavka stavbnih delavcev v Ljubljani končana, se je 23. maja razvedelo, da se pripravlja stavka zidarjev tudi na Reki, kjer so gradili velika skladišča in podobne objekte za potrebe pristanišča.

Vsa aktivnost, ki smo jo popisali v prejšnjih odstavkih, je odločilno vplivala tudi na kamnoseke, zidarje, tesarje in mizarje v Ljubljani.

STAVKE V LJUBLJANI LETA 1902

V Ljubljani so najprej pričeli stavkati kamnoseški delavci tvrdke Feliks Toman, Resljeva 30. Od 29 delavcev se je odločilo za stavko le 10 delavcev in sicer 30. januarja. Ponovno so pričeli delati 12. februarja. Vzrok stavke je bil v tem, da je — po izjavi delojemalcev — polir surovo ravnal z nekim de-

lavcem. V opravičilo je firma navedla, da je bil delavec pijan.

Stavkajoča deseterica se je zbirala v Katoliškem domu, kjer sta jih »harangirala« krščanskosocialna agitatorja Gostinčar in Štefe. Ko je Slovensko katoliško delavsko društvo 4. februarja zborovalo v Rokodelskem domu in so se tam obravnavale delavske razmere po raznih ljubljanskih obratih, so Tomanovi kamnoseški delavci zahtevali, naj podjetje nabije v delavnici delovni red, ker je bilo po postavah to dolžno storiti. Dalje so zahtevali, naj se sprejmejo na delo vsi delavci ter da naj se skrči delovni dan od efektivnih 11 ur na efektivnih 10, ne da bi se jim zaradi tega znižala mezda.

Končno sta bili sprejeti dve resoluciji. Prva, ki je bila precej ohlapna, je enostavno izjavila: Shod Slovenskega katoliškega delavskega društva v Ljubljani je popolnoma solidaren z nastopom kamnoseških delavcev v Tomanovi tovarni. Druga resolucija — bila je obsežnejša in se je tikala delavstva v splošnem — se je glasila takole: Glede na faktične razmere sedanje mezde delavcev ne ustrezajo več in naj se med III. in IV. vrsto glede bolniške podpore uvrsti še ena kategorija z najvišjo mezdo do 4 kron, za najboljše uradnike pa naj velja najvišja mezda, ki ustreza njihovim zahtevam.

Ko se je stavka pri Tomanu končala, so sprejeli na delo polovico stavkajočih, drugo polovico, torej pet delavcev, pa so odpustili. Videti je, da prva resolucija ni imela nobenega pravega učinka in da je podjetje sprejemalo delavce po svojih vidikih; najpogostejši izgovor je bil, da so odpušteni delavci pijani in malomarni pri delu in da s tem spravljajo v nevarnost še druge delavce.

Časniške vesti poročajo, da so prvi maj praznovali tudi delavci manjših podjetij (razen železolivarne Žabkar niso nobenega navedle z imenom), da pa so se 2. maja vsi že vrnili na delo. V vseh teh primerih je res šlo za praznovanje, ker se nobena izmed proslav ni sprevrgla v stavko ali se nadaljevala s stavko. Delodajalci sami pa tudi niso ovi-rali proslav.

Po veliki stavki stavbnih delavcev, ki jo bomo posebej obravnavali v naslednjem poglavju, so stopili v stavko še pasarski pomočniki. Dne 1. julija so se posvetovali pomočniki pasarskih mojstrov Ivana Kregarja, Leopolda Tratnika in Henrika Zadnikarja in sklenili, da bodo pričeli s stavko, če mojstri ne bodo ugodili naslednjim zahtevam: 1. da se vpelje 10-urni efektivni delovnik brez znižanja mezde; 2. da vajenci ne smejo delati več kot 15 minut po delovnem času; 3. da se

prizna 10-urni delovnik pomožnim delavcem, ne da bi jim mezda padla pod 2 kroni. Tratnik in Kregar sta v to privolila, Zadnikar pa ne v celoti; obvezal se je le, da bo skrajšal 12-urni delovnik na 11 ur pri isti mezdi.

Stavka je bila kratka: v dneh 1. in 2. julija je stavkalo 12 delavcev, potem pa so se pričeli počasi vračati na delo vsi pasarski pomočniki.

PRIPRAVE NA STAVKO STAVBNIH IN MIZARSKIH DELAVCEV

S pomočjo policijske ovadbe je zvedel magistrat že 4. marca 1902, da nameravajo zidarji in tesarji ljubljanskih podjetij stopiti v stavko, brž ko bo več dela. Kot vzrok za stavko se je v ovadbi navajal predolg delovni dan. Ti delavci so namreč delali od 6. do 18. ure, želeli pa so delovni dan od 7. do 18. ure.

Dejansko so se zglasili dne 19. aprila na magistratu zastopniki tesarjev naslednjih najmočnejših podjetij: Kranjske stavbne družbe, Gustava Tönniesa, Filipa Supančiča, Ivana Zakotnika, Franca Pusta, Jožefa Lehnerja.

Delavci so poleg drugega zahtevali, naj se vpliva na podjetnike, da bodo vpeljali delovni red. To je bilo odklonjeno z motivacijo, da tesarji ne pripadajo delavcem, ki delajo v zaprtih prostorih. Zaradi takega odklonilnega stališča so delavski zastopniki izjavili, da bodo stopili v stavko s 1. majem.

Ker se je stavka že dolgo časa pripravljala in so priprave potekale še dokaj organizirano, se spričo tega dejstva postavlja vprašanje, kdo je organiziral stavko stavbincev v Ljubljani in s kakšnim ciljem.

Prvo dejstvo je, da se niti v virih niti v literaturi nikdar ne omenjajo v zvezi z organiziranjem in potekom stavke imena iz krščansko-socialnega tabora, niti niso krščanski socialisti kdajkoli v tem času organizirali kakšod, zborovanje ali podobno. Po drugi strani tudi ni dokazano, da bi bili krščanski socialisti stavkokazi. Torej so bili docela pasivni, nevtralni. Drugo dejstvo je, da sta še dan pred stavko, dne 30. aprila 1902, govorila na zborovanju zidarjev in tesarjev v Kazini, ki mu je predsedoval Anton Vičič, po prepričanju socialni demokrat, znana vodilna socialna demokrata Karel Linhart in urednik lista »La-

Zasilna stanovanja v vagonih po potresu leta 1895

voratore« Borri iz Trsta. Dalje sta pomembni tudi dve brzjavki, ki ju je poslala tržaška policija ljubljanski. Iz prve, ki je bila poslana 4. maja, zvemo, da je »danes odpotoval iz Trsta socialnodemokratski agitator Borri, ker bo imel miting v Narodnem domu« (sc. v Ljubljani), iz drugega pa, da se je 5. maja iz Trsta »odpeljal z vlakom socialnodemokratski agitator Jožef Kopač«. Tretje dejstvo je, da je častnik Delavec-Rdeči prapor opozoril že teden dni pred stavko, da bodo pričeli stavkati 1. maja ljubljanski zidarji, »ako gospodarji ne ugodijo njihovim zahtevam. Sodruga zidarje s tem opozorimo, da ne jemljejo dela v Ljubljani«. ⁷ Na shodu stavkajočih dne 6. maja so govorniki zelo napadali pisanje »Slovenca« in svetovali Gostinčarju in Štefetu, dvema vodilnima krščanskima socialistoma, naj se ne prikažeta stavkajočim. ⁸

S tem je najbrž zadostno dokumentirano mnenje, da so bili organizatorji, voditelji in zaščitniki stavke socialni demokrati. Ti so sicer trdili, da so vse poskusili, da se stavka ne uresniči, a zaman, ⁹ in da je strokovno društvo zidarjev, ki je bilo v rokah socialnih demokratov, skušalo stavko onemogočiti, ker večina zidarskih delavcev še ni organizirana, da pa je bilo zaman, ker so zidarji sami zahtevali stavko. ¹⁰ Kakor je po eni strani značilno to, da je socialne demokrate skrbelo, ker večina zidarskih delavcev ni organizirana, tako je po drugi strani važno ugotoviti, da je bil del vodilnih ljudi socialne demokracije kljub vsemu za ofenzivo. Zaradi tega smemo domnevati, da ni bilo prave enotnosti glede tega, ali naj se stavka prične ali ne.

Stavka se je pričela na dan prvega maja po vsej verjetnosti zato, da bi se uresničila svojevrstna oblika praznovanja delavskega praznika. V tem nas podpira dejstvo, da je na shodu v Kazini 1. maja, kamor je baje prišlo 1800 delavcev, govoril Linhart prav o pomenu 1. maja. ¹¹

POTEK STAVKE

Na predvečer stavke, dne 30. aprila, je bilo v Kazini veliko zborovanje, ki se ga je udeležilo mnogo delavcev, med njimi okoli 400 zidarjev in tesarjev. ¹² Pod predsedstvom Specka, Vičiča in Pahorja sta govorila Karel Linhart slovensko in Borri italijansko (mnogo sezonskih delavcev je prihajalo v Ljubljano iz obmejnih predelov). Oba sta večkrat vprašala zbrane delavce, ali hočejo stavkati; vedno sta — kot pri kakšnem plebiscitu — prejela odgovor »da«. ¹³

Po shodu so delavci izvolili med seboj stavkovni odbor. Vodila sta ga zidarska polirja iz

Renč Anton Vičič in Pahor, člani pa so med drugimi bili Miha Pavčič in tesarja Matija Hlebš iz podjetja Zakotnik ter Anton Vernik iz podjetja Lehner. Stavkovni odbor se je sestajal v lokalu v Vegovi ulici 15 (»Pri Šikcu«). — Podjetniki niso imeli posebnega odbora za pogajanja.

Zastopnika tesarjev Vernik in Hlebš sta izjavila na magistratu, da stopajo zidarji v stavko zato, ker podjetniki ne sprejmejo delavskega predloga o deseturnem delavniku z dosedanjimi mezdami. Ti delodajalci, ki so se zbrali na magistratu, so bili: Filip Supančič, Valentin Acceto, Emil Tönnies za firmo Gustav Tönnies, Franc Faleschini za firmo Faleschini & Schuppler, Kamilo Pammer za Kranjsko stavbno družbo in tesarški mojstri Franc Pust, Ivan Zakotnik ter Jožef Lehner. Podjetniki so odklonili delavski predlog z motivacijo oziroma izjavo, da se hočejo o predlogu pogajati šele v jeseni, torej po koncu gradbene sezone, za prihodnjo gradbeno sezono (od spomladi do jeseni 1903). S tem so jasno povedali, naj bi delavci prijavili svoje zahteve za delo v sezoni 1902 že leto dni prej, torej v jeseni 1901. Kljub odklonitvi so tesarji vztrajali pri svoji zahtevi, da hočejo delati od 7. ure zjutraj in ne več od 6. ure dalje. To izjavo je podpisalo 116 tesarjev (25 Lehnerjevih tesarjev, po 24 tesarjev Kranjske stavbne družbe in pa firme Tönnies, 18 Zakotnikovih tesarjev itd.).

Tudi zidarji so pričeli stavkati 1. maja. Naslednjega dne je šlo nekaj sto delavcev pred magistrat, da bi se pogajali s podjetniki, ki so tu sejali. Magistrat jim je prek svojega svetnika odgovoril, da se podjetniki nočejo pogajati z delavci in da morajo zato ti počakati na rezultat konference delodajalcev. ¹⁴ Konferenca pa je sklenila zahtevati, naj gredo delavci brezpogojno na delo; izjavila je tudi, da podjetniki raje ustavijo delo za ves čas do konca sezone, kot pa da bi ugodili delavcem. ¹⁵ Seveda je bil drugi del izjave le maneuver, ki naj bi delavce zastrašil, ker je povsem jasno, da bi podjetniki s tem izgubili velik del dobička, pa tudi sicer so pogodbeni dela že prevzeli in bi jih stežka razveljavili.

Podjetniki niso nastopali enotno. Tako je že naslednjega dne, to je 3. maja, sporočil stavbenik Viljem Treo magistratu, da je privolil v to, da prizna zidarjem, tesarjem in dnevnicarjem deseturni delavnik s pogojem, da povečajo v tem času svojo storilnost. Izgovoril si je pravico, da takoj odpusti z dela tistega, ki ne bo izpolnil obljube in mu bo nasprotoval. Ker so bili delavci s tem sporazumni, je stavka pri njem prenehala in s ponedeljkom 5. maja so šli njegovi delavci spet na delo.

Stavkajoči so si organizirali primerno dobro oskrbo z živili. Že 2. maja so pripeljali kmetje z Bizovika živež za vse, ki so štrajkali, zlasti za italijanske sezonske delavce, ki so bili s stavko najbolj prizadeti. Ker ni kazalo, da se bo stavka prav kmalu končala, so se ti tuji delavci pričeli odpravljati domov, Supančič pa je goriške zidarje celo odpustil. Že dne 10. maja so poročali, da je zapustilo Ljubljano okoli 200 delavcev in da stavka le še 460 ljudi. Ta tretjina stavkajočih, ki se je vrnila domov, je seveda močno škodovala udarni moči samega štrajka.

Poleg odpustitve z dela so podjetniki uporabili še drugo sredstvo: sprejeli so na delo tudi kaznjence. Tako je Kranjska stavbna družba zaposlila 4 mizarje-kaznjence, Mathian pa 8 arestantov. Število 12 sicer res ni veliko, je pa le pomenilo grožnjo rednim delavcem.

Kljub temu, da je potekala stavka mirno, so se pojavili na ulicah poleg policajev 3. maja še orožniki.¹⁶ Ti niso bili dodeljeni maloštevilnim policajem samo za zaščito stavkokazov, temveč zlasti zato, ker se je bilo bati nemirov. Stavbenik Filip Supančič je namreč

prejel anonimno grozilno pismo, da mu bodo zažgali opekarno. Poleg tega so prišle na uho govorice o demonstracijah.¹⁷

Za orožniško pomoč so prosili tudi podjetniki, kajti njihove stavkokaze so stavkajoči delavci odganjali z dela že od samega začetka. Tako je na primer 7. maja naznanil stavbenik Jakob Acceto, da bo delal na stavbiščih v Cigaletovi in na Sentpetski cesti le, če bosta stavbišči zastraženi. Na vse to je odredil še sam župan Ivan Hribar, naj »se zastražijo stavbišča po policiji in žandarmeriji in vsako motnjo dela naj se zabrani, če ni drugače, z aretacijami«. In res je bil 9. maja s pretvezo, da je ščuval in grozil stavkokazom, aretiran in predan državnemu pravdnistvu eden izmed vodij stavke, Anton Vičič. Dva dni pozneje so aretirali in izročili deželnemu sodišču tesarja Ivana Briclja z Viča, ker se ni pokoril pozivu službujočega organa javne varnosti, da se odstrani. Naslednjega dne so še aretirali in predali sodišču zidarskega polirja Alojza Polirja, ker je svetoval zidarju Valentinu Maccorattiju, naj ne gre delat. V naslednjih dneh so potem aretirali še druge vidnejše vodje stavkajočih delavcev.¹⁸

Ruševine na Sentpetski cesti (sedaj Trubarjeva ulica) po potresu leta 1895

KONEC STAVKE

Glede na število udeležencev v stavki lahko delimo majski štrajk gradbenih, tesarskih in mizarских delavcev na tri faze: Prva faza je obsegala dneve od 1. do 9. maja, ko sta stavkala 602 delavca; druga faza je obsegala teden od 10. do 16. maja, ko je stavkalo od 550 do 560 delavcev, tretja faza je obsegala dneve od 16. maja do 10. junija, ko je stavkalo samo še 38 delavcev. Teh 38 stavkajočih so bili Mathianovi mizarji, ki so pričeli stavkati šele 15. maja. Tako lahko rečemo, da je bilo težišče stavke na prvih 10–14 dneh, potem pa je vztrajnost začela zaradi raznih vzrokov padati.

Eden izmed pomembnih vzrokov je bil ta, da je 5. maja prispel iz Gradca v Ljubljano obrtni nadzornik dr. Valentin Pogatschnigg, da bi posredoval med delodajalci in delojemalci.¹⁹ Ko je obiskal stavkovni komite v Vegovi ulici, so se pričele 6. maja obravnave pri deželnem predsedniku (torej ne več na magistratu).²⁰ Rezultat je bil ta, da so 12. maja oblasti in delodajalci odklonili nadaljnja posvetovanja. Podjetniki so po Pogatschniggovem posredovanju nekoliko ublažili svoje zahteve in pristali na naslednje točke: 1. da vpeljejo 10-urni delavnik od 15. avgusta dalje, 2. da se takoj vpelje 15-minutni odmor za zajtrk, 3. da zaradi stavke ne bo nihče odpuščen z dela.²¹

Delavci so vztrajali pri svojem in sklenili, da točk ne bodo sprejeli ter da bodo stavkali dalje. Zahtevali so namreč brezpogojno in takojšnjo skrajšavo delovnega časa. Ker ni bila, — kot smo videli, — zahteva sprejeta, so se kakršnakoli nadaljnja pogajanja razbila.

Toda stavkovni elan je že pričel popuščati. Zaradi nejasnosti položaja je določen del delavcev šel spet na delo, manjši del delavcev je pa sploh zapustil Ljubljano. Delo je zapustilo prostovoljno 109 delavcev, ki so se vrnili v Italijo, na Goriško itd. Tisti delavci, ki so se vrnili na delo in tisti, ki so bili na novo sprejeti, so se seveda morali podrediti omenjenim trem točkam delodajalčevih pogojev, ki smo jih citirali zgoraj.²²

Stavka se torej ni končala docela uspešno za delavce. Ostrino so ji omilili momenti, ki jih že poznamo: vračanje sezonskih delavcev v rodne kraje, stavkokazi, zaposlitev kaznjencev, Pogatschniggova intervencija. Vsekakor porazno pa je delovala aretacija 13 delavcev, ki jih je magistrat nato predal državnemu pravdnistvu. Viljem Treo zase je takoj pristal na delavske zahteve in pričel z delom po novem; enake taktike se je poslužil tudi podjetnik Simon Treo. Telegrafski poziv dr. Ellenbogenu na Dunaj, naj pride v Ljubljano, je

ostal brez odziva. Ovadba, da je Simon Treo s samokresom grozil stavkajočim delavcem, tudi ni imela zelenega efekta.²³ Končno tudi govori, ki so jih imeli Kopač, Borri, Breskvar (tudi ta je v svojih govorih napadal krščanske socialiste) in Linhart ter drugi vodilnejši socialni demokrati, niso mogli doseči, da bi se stavka uspešno končala. Vsekakor pa je bila najhujša napaka ta, da si tisti delavci, ki so šli v štrajk, niso znali ali hoteli pridobiti zaveznikov, predvsem delavcev iz krščansko-socialnega tabora.

Vse to so momenti, zaradi katerih je bil Delavec-Rdeči prapor prisiljen zapisati v svojem uvodniku dne 23. maja 1902, da »niso zmagali delavci« in da se je »zidarska stavka končala s popolno zmago delodajalcev«. Sicer je tak pesimizem neposredno po stavki razumljiv, ni pa docela opravičljiv, kajti v vsakem primeru je šlo za dragocene izkušnje. Leteh pa, — tako se vidi, — ljubljanski stavbni delavci še niso imeli dovolj. Sedaj so se naučili, da brez dobro pripravljene organizacije stavke in delavskega razreda sploh res ne kaže spuščati se v boj z delodajalci. To je priznal tudi Delavec-Rdeči prapor v istem uvodniku, češ, da »večina štrajkovcev ni bila organizirana«.

Po drugi strani ne gre, da bi prezrli povezovalno stavkajočih s kmeti glede prehrane. Pomembno je seveda tudi to, da je štrajk opozoril ljubljanske prebivalce in oblasti na socialne probleme, ki so bolj in bolj stopali v ospredje ter postajali iz dneva v dan aktualnejši. Pri tem ni šlo samo za materialno plat delavskega življenja, šlo je za politični aspekt problema.

OPOMBE

1. Reichsgesetzblatt št. 117. — 2. Reichsgesetzblatt št. 72. — 3. Slovenec s cit. datumom. — 4. Slovenec z dne 5. in 13. maja 1902. — 5. Slovenec z dne 5. maja 1902. — 6. Slovenec z dne 7. maja 1902. — 7. Delavec-Rdeči prapor z dne 25. aprila 1902. — 8. Slovenski Narod z dne 7. maja 1902. — 9. Slovenski narod z dne 1. maja 1902. — 10. Delavec-Rdeči prapor z dne 9. maja 1902. — 11. Ib., 9. maja 1902. — 12. Slovenski Narod z dne 1. maja 1902 in Slovenec z istim datumom. — 13. Slovenski Narod z dne 1. maja in Delavec-Rdeči prapor z dne 9. maja 1902. — 14. Mestni arhiv ljubljanski, Reg I, fasc. 1479. — 15. Slovenski Narod z dne 2. maja 1902. — 16. Slovenski Narod z dne 3. maja 1902. — 17. Mestni arhiv ljubljanski, Reg II, fasc. 27. — 18. Slovenec z dne 12., 13. in 14. maja 1902. — 19. Slovenski Narod z dne 5. maja 1902. — 20. Slovenski Narod z dne 6. in 7. maja 1902. — 21. Slovenski Narod z dne 12. maja 1902. — 22. Slovenec z dne 15., 20., 22., 23. maja 1902. — 23. Delavec-Rdeči prapor z dne 16. maja 1902.

MLINARSTVO PRI PANONSKIH SLOVENCIH

IVAN ZELKO

Slovensko in madžarsko zgodovino pisje se strinja v ugotovitvah, da je bilo ozemlje okrog Blatnega jezera, predvsem jugozahodni del, ob prihodu Madžarov v sedanjo domovino najbolj gosto naseljeno po Slovencih.¹ Krajevna, vodna in ledinska imena, ki so slovenskega izvora, so se v velikem številu ohranila v madžarskih srednjeveških listinah in tudi v današnjih madžarskih krajevnih imenih do danes.

Nedavno je objavil madžarski zgodovinar Jožef Holub študijo o srednjeveškem vodovju v Zalski županiji.² V njej navaja več vodnih imen, ki so slovenskega izvora. Tako: potok *Redugey* (< Radigoj), ki se omenja leta 1265 na področju krajev *Zelche* in *Jarsa*, jugozahodno od kraja *Zalalövő*; *Turnua* (leta 1237; < Trnova), *Vysoburpothoca* (leta 1278; < Vyšebor), *Jelesnek* (leta 1203; Jelšnik), *Zapola* (leta 1299), *Zoumpach* (leta 1214; < Sopač), *Malaka* (1355; < mlaka), *Bocunuk*, *Bokunuk* (leta 1203; < Bukovnik), *Toplycha* (leta 1245), *Lesunche* (leta 1262; < Leščanica)³ — in še druge.

Kot dodatek objavlja v isti knjižici tudi sestavek: *Mlini na vodah Zalske županije* (A malmok Zala megye vizein). Glede izvora madžarskih mlinov pravi: »Vodni mlin je bil že od nekdaj znan na ozemlju naše domovine (Madžarske), že pri prebivalcih, ki so jih Madžari ob naselitvi tukaj našli. Strokovni izrazi, ki so v zvezi z mlinskimi napravami, dokazujejo, da so naši predniki prevzeli uporabo vodnega mlina od tukajšnjega prebivalstva. Kajti najvažnejši izrazi mlinske terminologije so slovanskega izvora, in sicer: *malom* (mlin), *molnár* (mlinar), *zsilip* (žleb), *garat* (grot, lij za žito nad mlinskim kamnom) in *gát* (gat, jez).⁴ Zgodovinski zapisek izraza *gat* je znan iz leta 1385 v bližini *Zalalövőja*, v kraju *Zalamindszent*: *meatus seu cursus aque wlgo gaath dictus*.⁵ Holub našteje okoli 200 mlinov na vodah Zalske županije, samo na reki Krki 90.⁴

Po ugotovitvi, da so panonski Slovenci uporabljali vodne mline že pred prihodom Madžarov v današnjo njihovo domovino, prehajam na obravnavanje mlinov v Prekmurju. Tudi prekmursko mlinarstvo ima svoj začetek v srednjem veku, kakor bomo spoznali iz naslednjega.

1. MLINI V DOLNJEM PREKMURJU LETA 1524

Ladislav in Štefan Bánffy iz Lendave sta dala leta 1524 sestaviti urbar, ki popisuje nju-

no zemljiško posest z dolžnostmi, ki jih ima podložno prebivalstvo do njiju kot zemljiških gospodov. Na straneh 1—145 se obravnavajo vasi dolnjega Prekmurja, ki so sedaj v Jugoslaviji. Na straneh 31—35 in 135—142 je popis mlinov, ki jih bom v sestavku navajal.⁶

Mlini na reki Muri: Pavel *Drusyn* (Družin) iz Dokležovja je imel mlin na Muri (per fluvium Mura tenet molendinum), od katerega je plačeval letno 2 krajcarja.

Iz Ižakovec so imeli mline na reki Muri tile: Valentin *Zbeg*, Andrej *Bobowecz*, Simon *Threthan*, Tomaž *Zbek* in uradnik (officialis) *Aleksij*. Vsi ti so bili dolžni plačevati letno po 1 floren.

Iz Bistrice je imel mlin na Muri Tomaž *Magyar*, od katerega je plačeval letno po 1 floren kot mlinarji iz Ižakovec.

Mlini na reki Ledavi: Na Ledavi je bilo največ mlinov. Vzdolž vse reke so uporabljali vodno silo za mletje že v srednjem veku. Na odseku od Ivanec — kraja, ki je propadel in je bil južno od sedanjih Ivanec — do Doline, jugovzhodno od Lendave, je bilo leta 1524 preko 20 mlinov. Imena mlinarjev in njih obveznosti do zemljiške gospode so naslednja:

Andrej *Swth* (Suč) iz Ivanec je plačeval od mlina 2 krajcarja.

Jurij *Horvat*, upravnik gospoda *Tomaža Zethyja* (Széchy iz Gornje Lendave!) je imel mlin na Ledavi (na ozemlju dolnjelendavskih Bánffyjev) in plačeval za obe zemljiški gosposki (ad utramque partem dominorum) letno po 5 krajcarjev.

Tomaž *Styogho* iz Bogojine je plačeval od mlina 2 krajcarja.

Jurij *Janes* iz Bogojine je plačeval letno po 2 krajcarja.

Anton *Maros* iz Filovec je plačeval od mlina 2 krajcarja.

Janez *Byczo* iz Bratkovec je plačeval od mlina 2 krajcarja. Rodbina *Byczo* je živela v Bratkovcih že leta 1381.⁷

Matej *Kovas* iz Renkovec je plačeval od mlina 2 krajcarja.

Jurij *Reffth* iz Renkovec je plačeval od mlina 2 krajcarja.

Jurij *Zorko* iz Dobrovnika je plačeval od mlina 2 krajcarja.

Uničen mlin na Ledavi, ki ga je nekoč upravljal Peter *Zovitya*.

Jurij *Quadra* in Jurij *Bagol* iz Turnišča sta plačevala po 2 krajcarja letno.

Mihael *Santhwv* od Lipe in Peter *Barla* prav tako od Lipe sta plačevala od mlinov po 2 krajcarja letno.

Tomaž *Adam* iz Nedelice (Zorkohaza) je plačeval od mlina 2 krajcarja.

V Lendavi na Ledavi je imela mlin na dve kolesi gosposka (in oppido Lyndwa super fluvium est quoddam molendinum duarum rotarum dominorum).

Prav tam je bil tudi mlin *Sigismunda Bánffyja* na štiri kolesa.

V Dolini (Welgyfalu), jugovzhodno od Lendave, so bili trije mlini na reki Ledavi.

Eden izmed teh je bil mlin *lendavskega župnika pri cerkvi sv. Marije*. Leta 1524 sta mlin upravljala župnik in *Janez Barkwcz* ter plačevala od njega letno 1 floren in 20 denarjev. Mlin je prišel v posest cerkve sv. Marije šele leta 1495. Takrat je bil lendavski župnik *Mihael Kechkes*. Njemu sta ga darovala *Nikolaj* in *Jakob Bánffy* s pogojem, da se tedensko opravlja v cerkvi sv. Marije zanj in za njune starše sv. maša (dedimus et donavimus unum integrum molendinum in fluvio Lyndwa iure perpetuo et irrevocabili-

ter honorabili domino Mychaeli Kechkes plebano...)⁸

Na območju upravne enote s središčem v Dolini (»in villicatu Welgyfalw«; k dolinski upravni enoti so pripadale vasi: Pince, Dolina in Dolnja ter Gornja Čentiba) je imel mlin tudi *rektor kapele sv. Katarine v Lendavi*, po imenu *Martin*. Od mlina je plačeval letno 1 floren in 20 denarjev. Ne dolgo pred letom 1524 je prišel ta mlin v posest rektorja kapele sv. Katarine, kajti nekako 10 let prej so jo šele zgradili. Leta 1512 je dovolil papež 40-dnevni odpustek tistim, ki bodo pomagali pri zidavi cerkve sv. Katarine.⁹ Postavitev kapele sv. Katarine v Lendavi je podpirala *Bánffyjeva* rodbina in ustanovila pri njej posebni beneficij, ki je bil navezan na oltar sv. Katarine. Leta 1524 je užival beneficij duhovnik *Nikolaj*, ki ga imenuje urbar: *Nicolaus presbyter altaris Sancte Katharine*. — Tako *rektor* kot *altarista* kapele sv. Katarine sta imela v Lendavi vsak svoje stanovanje in pripadajoče zemljišče. Altarista *Nikolaj* je imel pol kmetije zemljišča.

Razen naštetih mlinov je bilo na reki Ledavi še nekaj mlinov iz radmožanskega upravnega področja. Radmožansko upravno celoto (»in villicatu Radomos«) so predstavljale vasi: Radmožanci, Žitkovci (*Sykolcz*) in Riganovci (*Ryganolcz*). Na tem področju je bilo 6 mlinov. Ni pa navedeno, na katerih potokih so bili mlini. — Ker je bival *Valentin Magyar* v Radmožancih, torej v bližini Lendave, zato njegova dva mlina uvrščam med mlina na reki Ledavi. Od vsakega je plačeval letno po 2 krajcarja.

Svoj mlin je imel tudi *Simon Marthon*, od katerega je prav tako plačeval po 2 krajcarja letno.

Mlini na potoku Črncu: Sedem mlinov je znanih iz leta 1524 na potoku Črncu (per fluvium Czyernecz). Razporejeni so bili vzdolž potoka iz vasi, ki so ob njem ali v njegovi bližini. Imena mlinarjev so tale:

Klement Thrathnak iz Bratonec, *Valentin Zwer* od Lipe, *Avgust Zakoych* (Zakojč) iz Odranec, *Urban Iwanus* (Ivanuš) iz Črensovec, *Mihael Zyzegh* (Žižek) prav tako iz Črensovec, *Matej* iz Polane in *Jurij Zarijas* (Sarjaš) iz Brezovice. Vsak izmed navedenih mlinarjev je plačeval letno po 2 krajcarja.

Mlini na Kobiljanskem potoku: Preseneča veliko število mlinov, razporejenih na Kobiljanskem potoku na odseku od Motvarjevca in približno do sedanje državne meje. V območju gospodarsko-upravne enote Kobilje (»in villicatu Kebele«) je navedenih v urbarju iz leta 1524 deset mlinov. Imena mlinarjev so: *Blaž Büky*, *Demetrij*

Mlin na reki Zali (pri Zalaegerszegu)

Büky, Benedikt Faber, Blaž Szobor, Tomaž Sos, Mihael Sos, Mihael Zobor, Demetrij Sos, Mihael Kebeley in Sebastijan Buza.

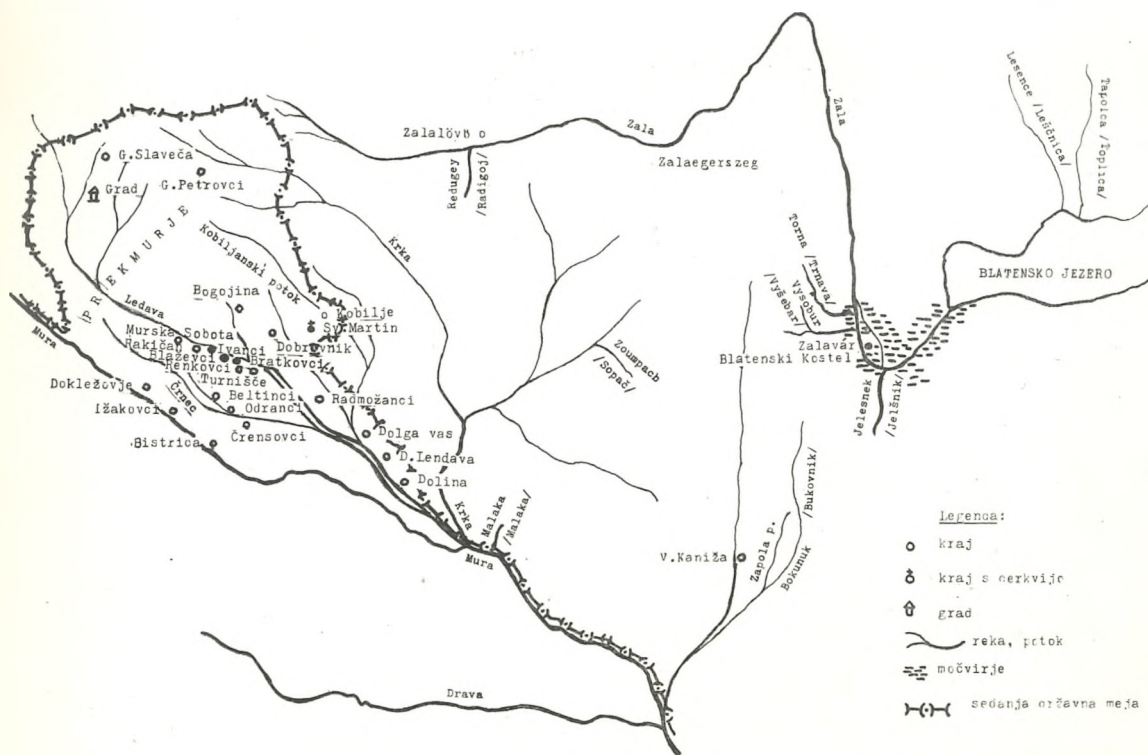
Znatno število mlinov priča, da je bila dolina ob Kobiljanskem potoku konec srednjega veka gosto naseljena. Vilikat Kobilje je obsegal *vas ob potoku* in *vas na hribu*: *villa Hegy*, to je *Kobiljanski Sv. Martin*. V vasi Kobilje ob potoku je bilo leta 1524: 9 celih kmetij, 20 polkmetij in 12 kočarij. V naselju Sv. Martin (na hribu) so bivali 4 celi kmetje, 2 kočarja in nekaj družin svobodnih (liberi).

V listini iz leta 1569 se omenjajo tukajšnje vasi z imeni: *Gornje Kobilje* (Felseö Kebelye),

2. SE DRUGI MLINI V PREKMURJU

Mlin gračke cerkve. — Vizitacijski zapisnik iz leta 1627 omenja, da je mlinar Beda Ivanič iz *Slaveč* dolžan dajati gornjelendavskemu predikatorju Janezu Terboču mernik čiste pšenice zvrhane mere. To daje namesto kraljevega davka. Pšenico je dolžan zmleti, ne da bi vzel merico. Ako ne zmleje pšenice, je dolžan toliko dodati, kolikor bi od tega šlo merice.¹¹

O istem mlinu pravi vizitacijski zapisnik iz leta 1698: V kraju Gornja Slaveča je mlin na dve kolesi, na potoku, katerega po domače

Reke in potoki med Muro in Blatnim jezerom, na katerih so bili že v srednjem veku nameščeni mlini. Na madžarskem ozemlju so navedena samo tista vodna imena, ki so slovenskega izvora in so navedena pri razpravljanju (Povzeto po Holubu Zala megye központi vizrajza. Zalaegerszeg 1963).

Sveti Martin (Zenth Márton) in *Dolnje Kobilje* (Also Kebelye).¹⁰

K mlinom na Kobiljanskem potoku moremo prištevati tudi *tri mline* v Dolgi vasi, ker je za Dolgovaščane Kobiljanski potok bližji kot Ledava.

Mlin na Bukovniškem potoku: Urbar iz leta 1524 omenja, da je imel Mihael Molnar iz Dobrovnika mlin na majhnem potoku (per fluvium parvum), od katerega je plačeval letno po 5 denarjev. — Skozi Dobrovnik teče Bukovniški potok. Prav zato istovetim navedeni mali potok z Bukovniškim potokom.

imenujejo *Slaveča* (Szlavecsa). Od mlina se plačuje (cerkvi pri Gradu) letno mernik pšenice zvrhane mere, ki ga navadno uporabljajo za hostije.¹²

Mlin rakičanske gosposke. — V inventarskem zapisniku rakičanskega dominija z dne 23. sept. 1640 (Inventarium Rachitsany castelban, majorban, és malomban levő gabonanak, bornak...) je popisana *mlin na tri kolesa* z inventarjem v njem.

Naslednji inventarski zapisnik z dne 27. januarja 1642 pa pravi, da je poleg mlina ribnik (az malom melet vagion egy halastó közre valló).¹⁴

3. MLINI NA LEDAVI LETA 1759

Leta 1759 je narisal geometer Fischer zemljevidno karto, ki prikazuje sporno zemljišče med dolnjelendavskim in beltinskim gospodstvom: *Mappa terreni controversi intra dominia Lendva et Baladinéz*.¹⁵ — Na karti so zaznamovani mlini na odseku od Ivanec do Radmožanec.

Na Ledavi od Ivanec do Renkovec je bilo pet mlinov in sicer: *Gyenesev* mlin v bližini Ivanec, mlin *Štefana Horvatha*, nekoliko nižje od prejšnjega, — mlina *Domonkosev* in *Marossev*. Dalje pri Renkovcih je bil *Lovrencisev* mlin.

Med Renkovci in Turniščem so bili štirje mlini: *Režonjev* (Resónya), *Berdenov* in mlin *na Mihaela Varge* ter *Janeza Nagya*.

Dalje v jugovzhodni smeri je najti na zemljevidni karti mline: *Štefana Göntera*, *Andreja Turnerja*, *Petra Bomhécza*, *Janeza Szabója* ter *Zverov* mlin pri Nedelici.

Razen navedenih so bili razporejeni mlini tudi na severnem ledavskem rokavu. Njih imena so: *Herczegov* mlin, *Štefana Birója* in *Szoniev* mlin.

4. ORGANIZACIJA MLINARJEV

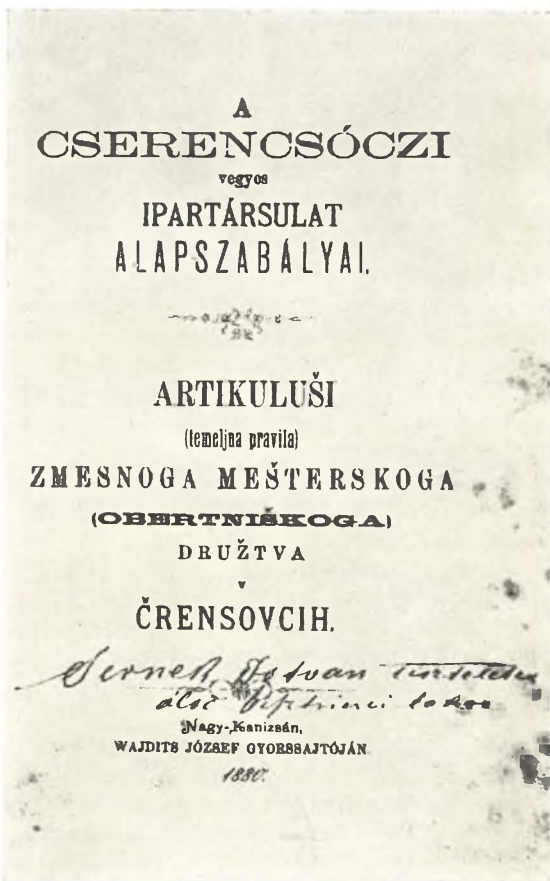
Bánffyjev urbar iz leta 1524 nam kaže solidno sliko o srednjeveški mlinarski obrti v dolnjem Prekmurju: na reki Muri in potokih Ledavi, Črncu ter Kobiljanskem potoku. Za ostalo prekmursko ozemlje mi je bilo na razpolago le nekaj podatkov, ker gradiva iz urbarjev gornjelendavskega, soboškega in rakičanskega gospodstva iz XVI. in XVII. stoletja, ki so ohranjeni v Madž. drž. arhivu v Budimpešti, nisem mogel v celoti pritegniti k razpravljanju. — Vendar moremo domnevati, da je bila mreža mlinov na ozemlju gornjega Prekmurja — sorazmerno pridelkom žitaric — tudi gosta, čeprav ne tako kot v dolnjem Prekmurju, kjer je na razpolago več vodne sile in tudi obilnejših pridelkov raznih žitaric. Saj srednjeveške darovnice, s katerimi je ta ali ona rodbina prejela v fevd določeno ozemlje v gornjem Prekmurju, često navajajo tudi mline. Tako je npr. navedeno v listini, s katero je kralj Vladislav II. podaril leta 1495 Štefanu in Ladislavu *Henczelsfyju* iz Gornjih Petrovcev, da prejmeta tudi v last vse koristi od mlinov ter mlinskih prostorov v krajih Gornji Petrovci, Stanjevci in Peskovci (...cum cunctis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet... aquarumque decursibus molendinis et molendinorum locis dedimus...).¹⁶

Zanimivo je, da ugotavlja madžarski zgodovinar *Holub* na reki Zali, na odseku od Zalalövőja do Zalabéra, v srednjem veku nad

40 mlinov, medtem ko izkazuje *Tomasicheva* zemljevidna karta iz konca XVIII. stoletja na istem odseku le 26 mlinov.¹⁷ Torej je bila mlinarska dejavnost v srednjem veku živahnejša kot pred 180 leti. Vsekakor so bili mlini na Goričkem na manjših potokih, kjer voda čez poletje usahne, skromnejši in manj rentabilni.

V srednjem veku in vse do zemljiške odveze leta 1848 so bili mlinarji organizirani v cehih. Kjer na manjšem zaključenem teritoriju ni bilo dovolj članov za samostojen ceh, so bili mlinarji združeni v cehu z drugimi obrtniki v kraju. Tak primer je bil v XIX. stoletju v *Črensovcih*. Po zemljiški odvezi, s katero so bili odpravljeni tudi cehi, so osnovali mlinarji skupno z obrtniki v kraju obrtniško društvo, ki ga je odobrilo madžarsko ministrstvo za poljedelstvo, obrt in trgovino dne 15. avgusta 1879 s št. 21072. Pravila so dali natisniti z madžarskim in slovenskim besedilom v posebni knjižici v Veliki Kaniži, katere naslov se glasi:

A cserencsóczi vegyes ipartársulat alapszabályai. — Artikuluši (temeljna pravila) zmes-

Naslovna stran knjižice: Artikuluši (temeljna pravila) zmesnega meštarskega (obertniškega) društva v Črensovcih. — Tiskana v Veliki Kaniži 1880.

noga meštarskoga (obertniškoga) društva v Črenšovcih. Nagy Kanizsán, Wajdits József gyorssajtóján. 1880. — 48 strani.

Pravila je prejel vsak član ob vstopu v društvo. Iz besedila v začetku pravil je razvidno, kateri obrtniki so vstopili v društvo iz nekdanjega ceha:

»Temeljna pravila črenšovskega zmesnoga meštarskoga (obertniškoga) društva, katero se je namesto nekda obstojivšega tkalečkoga, mlinarskoga, kovačkoga, kolarskoga, pintarskoga, stolarskoga, mesarskoga i šporarskoga, c é h a' osnovalo.

Ako primerjamo pravila črenšovskega obrtniškega društva s pravili čevljarskega ceha v Turnišču iz let 1767 in 1770,¹⁸ spoznamo, da so deloma prikrojena po cehovskih pravilih. Vendar se v njih opaža znaten napredek glede socialnega skrbstva članov.

Pri namenu društva je rečeno, da hoče obvarovati člane pred nepredvideno bedo. Zato ustanavlja sklad (blagajno): za zdravstveno oskrbo obolelih članov, za kritje pogrebnine in sklad, iz katerega se naj izplačuje revnim članom starostna in invalidska pokojnina v obliki letne plače; po smrti člana pa vdovi umrlega ali kot letna plača ali kot enkratna (denarna) pomoč (str. 3—5, 13).

Čevljarski ceh v Turnišču je imel v isti zadevi tale določila: »Ako bi koj detič betežen buđuč na takvu siromaštvu doišel, da ne bi mogel potrebna sebi imeti, dužen ga je ceh pomoči« — in »ako pak vumre, dužen ga je ceh svojim stroškom sprevoditi ij zakopati«.¹⁹

V smislu društvenih pravil so bili dohodki društva: vstopnina 10 forintov, vsak član plačuje v društveno blagajno četrletno po 10 kron — in ako ni dovolj kritja za društvene izdatke iz teh dveh virov, potem določi skupščina članov še pozneje poseben prispevek (str. 15). Člani bivšega ceha ne plačajo vstopnine.

Društveno imetje predstavlja »temeljna glavnica«, ki je prešla na društvo kot zapuščina od razpuščenega tkalskega, mlinarskega, kovaškega... itd. ceha, in se množi z vstopninami ter drugimi zapuščinami ali fundacijami (str. 33).

Član društva je mogel postati vsak tkalski, mlinarski, kovaški, kolarski... itd. obrtnik, ki je deloval na ozemlju vasi Črenšovci, (treh) Bistric, Trnja, Žižkov in Hotize.

Paragraf 28 pravil se je glasil:

Društveni pečat s krogopisom: Črenšovskega zmesnoga obertniškoga društva pečat 1877 — je v predsednikovih rokah.

V Črenšovcih stolnom mestu društva 1878. leta 24. februára.

Scherbits Stevan, lr predsednik, Csuriš Martin, podpredsednik.

Cziglár Stevan i Balazsicz József, lr. poverjeniki.

Matok Imre, l. r. zapisnikar i imén podpisatelj.

Lipics Iván, l. r. peneznicar.

5. UPORABA MLEVSKIH IZDELKOV

Panonsko območje z ravninami in manjšimi vzpetinami omogoča gojenje raznih žitaric, zato obstaja tod velik del prehrane iz testenin, močnatih jedil, tako pravi o prekmurškem območju poznavalec ljudske kulture.²⁰ Da so bili kruh in močnate jedi glavna prehrana prebivalstva, je znano. O tem tu ne bo razpravljanja. Pač pa bom navedel nekaj podatkov, iz katerih spoznamo, da je imelo prebivalstvo določene obveznosti do zemljiškega gospoda v dajatvi kruha, pa tudi dajatve krajevni duhovščini so delno obstajale v dajatvi kruha, mišljen je pšenični kruh.

Bánffyjev urbar iz leta 1524 poroča, da so Dokležanci dolžni tri dni izkazovati gostoljubje zemljiškemu gospodu, ako pride k njim (insuper cum dominus gratiosissimus illac in medium eorum venire, tenentur per triiduum dominum hospitare).²¹ Če pomislimo, s kolikim spremstvom je potoval zemljiški gospod, potem si lahko predstavljamo, koliko kruha se je porabilo pri takšnem gostoljubju.

Vas Brezovica je imela dolžnost z jedjo in pijačo oskrbeti lovce zemljiškega gospoda, ko so prišli tjakaj (cum illac venatores domini gratiosissimi venerint, isti de prescripta villa teneantur eis comedere et bibere dare).²²

Protestantski vizitacijski zapisnik iz leta 1627 poroča, da so dajali župljani predikatorju ob krstu in ob poroki poleg drugih dajatev tudi hleb kruha (czipó kenyér). Dajatev kruha je bila v navadi po vseh župnijah gornjega Prekmurja.²³ Z imenom »czipó kenyér« je izražen spleten okrogel kruh iz pšenice, imenovan vrtanik.²⁴ Isto dajatev imenuje vizitacijski zapisnik iz leta 1698 »torta, torta panis«,²⁵ kar pomeni zavit, spleten kruh, torej vrtanik.

Leta 1649 so v turniški župniji dajali novoporočenci župniku pšeničen kruh posebne oblike, ki so ga imenovali »bosman« (panis vulgo bosman dictus)²⁶ — in leta 1688 imenovan: assatura panis vulgo boszman.²⁷

6. USTROJ MLINOV

Na Muri so bili veliki mlini, nameščeni na ladjah, čolnih. Primer takega čolna je v Prekmurškem muzeju v Murski Soboti, ki je bil najden v reki Muri na Bistrici.

Na potokih so bili manjši mlini, katerih veljavo in zmogljivost je pomenilo število koles. Vsako kolo je gnalo svoj mlinski kamen. Čim več koles je imel mlin, tem zmogljivejši in veljavnejši je bil.

V Lendavi na Ledavi je imel Sigismund Bánffy *mlin na štiri kolesa* (quatuor rotarum). Drug mlin v Lendavi na Ledavi je imel *dve kolesi* (molendinum duarum rotarum). Na rakičanskem gospostvu v bližini Rakičana se omenja leta 1640 *mlin s tremi kolesi*. Mlin gračke cerkve na potoku Slaveča je imel *dve kolesi* (duarum rotarum). Največ mlinov je imelo po dve kolesi.

Na manjših potokih so bili *mlini z enim kolesom*.

Glede na okolnost, kako prihaja voda na kolo in ga žene, je dvojna možnost: ali prihaja voda spodaj h kolesu ali pa zgoraj, kamor je speljana po posebnem žlebu. Pri navajanju prekmurskih mlinov viri ne opisujejo načina, kako so dovajali vodo na mlinsko kolo. Pač pa je znanih več primerov iz območja okrog Blatnega jezera: tako mlinov z dovodom vode na kolo od zgoraj (molendinum desuper pellens), kakor tudi mlinov, pri katerih je voda prihajala h kolesu od spodaj (molendina... de subtus volventia; molendina... que impulsu aquarum a parte inferiori pelluntur).²⁸

Pričujoči prispevek o mlinarstvu v Prekmurju naj bo bolj poklicanemu spodbuda, da izpopolni dosedanje znanje panonskega tipa mlinov v preteklosti, predvsem njegov ustroj: od ročne žrmlje do velikega mlina. Zanimiva bi bila rekonstrukcija mlina z *osmimi kolesi*, kot se poroča, da je obstajal na nekem velikem ribniku Bánffyjevega gospostva.²⁸

OPOMBE

1. Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja. V Ljubljani 1955, 121;

— István Knieszsa, Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert. Budapest 1938, 94—96; — Holub József, Zala megye története a középkorban. Pécs, 1929, 7—15. — 2. Holub József, Zala megye középkori vizrajza. Zalaegerszeg, 1963. — 3. Holub, n. d., str. 8, 12, 13, 14, 21, 22, 26, 33. — 4. Holub, n. d., str. 44. — Glede slovanskega izvora navedenih besed prim. Knieszsa Ist., A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I. Budapest, 1955, 185, 327, 577 — in Bárczi Géza, Magyar szófajti szótár. Budapest, 1941, 92, 196, 208, 347. — 5. Nagy I., — Véghely D. — Nagy Gy., Zala vármegye története. OKLEVÉLTÁR. Budapest, 1890, II, 205. — 6. Madžarski drž. arhiv, Budapest, — DL 37006. — 7. Madž. drž. arhiv, Bpest, — DL 6801. — 8. Madž. drž. arhiv, Bpest, Film-tár, doboz 264 — DL 68458. — 9. Holub J., Zala megye története a középkorban. II. zv., pri kraju imenu »Lindva«. Drž. arhiv v Zalaegerszegu. — 10. Madž. drž. arhiv, Bpest, — P 108 — Esterházy cs. hg. ág. lev. — Repositorium 38, fasc. A, lada 276 — Alsólendva — šte. 4. — 11. Payr Sándor, Egyháztörténete emlékek. I. Sopron, 1910, 123/124. — 12. Visitatio canonica Kozóiána 1698, 763. — Škof. arhiv v Szombathelyu. — 13. Madž. drž. arhiv, Bpest, — Batthyány hg. levéltár — P 1322 — Rakicsán — raktár sz. 112 — šte. 67. — 14. Madž. drž. arhiv, Bpest, n. d., šte. 68. — 15. Madž. drž. arhiv, Bpest, — S 16 Belatincz II, 57. — 16. Codex dipl. patr., V, Győrött, 1873, 380. — 17. Holub J., Zala megye középkori vizrajza, str. 44. — 18. Jožef Klekl ml., Sostarszkih Deticsov Artikulusi. Kalendar Srca J. 1911, 68 do 73. — 19. J. Klekl ml., n. d., 69. — 20. Vilko Novak, Slovenska ljudska kultura. Ljubljana 1960, 164. — 21. DL 37006, str. 13. — 22. DL 37006, str. 24. — 23. Payr Sándor, n. d., I, 103, 104, 106, 108, 111, 113, 114, 115, 117, 120, 124, 128. — 24. Vilko Novak, Ljudska prehrana v Prekmurju. Ljubljana, 1947, 80. — 25. Vis. can. 1698, 730, 735. — 26. Nadbiskupski arhiv Zagreb. Protokoli: Br. 1/I — Acta visitationum canonicarum. Tomus XIII ab anno 1622 usque 1649, str. 593. — 27. Nadbiskupski arhiv Zagreb. Protokoli: Br. 70/I. — Archidiaconatus Bexin ann. 1688—1693. — 28. Holub J., n. d., str. 46.

GLASBENOZGODOVINSKE NAJDBE XVIII. IN XIX. STOLETJA V NOVEM MESTU

JANEZ HÖFLER

Glasbeno življenje prejšnjih stoletij v Novem mestu je žal skoraj neraziskano. Medtem ko nam druga polovica XIX. stoletja daje za to več gradiva, saj sta takrat delovala v Novem mestu med drugimi tudi Ignacij Hladnik in P. Hugolin Sattner, pa je za starejši čas ohranjeno gradivo gotovo skromnejše, posebno zato, ker je bilo v preteklosti mnogo arhivske zapuščine uničene. Tudi sam položaj Novega mesta, kljub sedežu kapitlja nekako odmaknjenega od glavnega zgodovinskega dogajanja na Slovenskem, ne da slutiti, da bi bila glasbena arhivska zapuščina kaj bogata. Pač pa je priprava kataloga starejših glasbenih tiskov in rokopisov na Slovenskem omogočila pregled doslej neregistriranega notnega materiala, hranjenega, v frančiškanskem samostanu in v kapiteljski knjižnici v Novem mestu, kar je dalo več kot nepričakovan rezultat. Izkazalo se je namreč to, kar se pri nas sicer redko dogaja, da je v Novem mestu starejše notno gradivo od srede XVIII. stoletja dalje skoraj neokrnjeno ohranjeno in da tako predstavlja dragocen vir za novomeško glasbeno zgodovino. Kajti kljub vsemu moramo priznati, da nam konkretne priče same glasbe mnogokrat povedo več kot marsikatera arhivske ugotovitve brez ohranjene glasbe. Prav zaradi tega je namen naslednjega sestavka, da, kolikor je le v danem primeru mogoče, obdela ohranjeno glasbeno zapuščino na podlagi samega glasbenega materiala oz. njegovih ustvarjalcev in prepisovalcev in jo dopolni z raznimi arhivskimi drobcami, ki jo morejo bolje osvetliti.

Od obeh novomeških najdišč je zbirka frančiškanskega samostana gotovo bogatejša, žal pa je bila manj urejena. Kljub temu je uređitev in porazdelitev muzikalij pokazala, da sega njen najstarejši del rokopisov v sredo ali celo prvo polovico XVIII. stoletja. To je neka maša v C duru ms. mus. 134 in drugi razni mašni fragmenti za glasove in instrumente v formatu folio, ki žal ne navajajo ne komponista ne kopista. Dalje sega ta zbirka preko druge polovice stoletja z raznimi znanimi in neznanimi avtorji do prve polovice XIX. stoletja, ko njen obseg močno naraste z raznimi tujimi takrat zelo popularnimi skladatelji, sicer pa manj pomembnimi ustvarjalci. Obsega z redkimi izjemami le latinsko cerkveno glasbo, poleg instrumentalnega komornega ustvarjanja. Le nekaj primerkov je na italijanska in nemška besedila. S sredo XIX. stoletja pa nastopi tudi cerkvena glasba

na slovenska besedila, ki v tem času skoraj popolnoma izpodrine nemško, med komponisti pa navaja večinoma domače ustvarjalce. Glasbena zapuščina v kapiteljski knjižnici ima podobno strukturo, le da je za starejše obdobje manjšega, v delih iz druge polovice XIX. stoletja pa večjega obsega. Sicer pa pride v našem okviru v poštev le gradivo do srede tega stoletja.

Med starejšimi glasbenimi tiski, ki jih hrani frančiškanski samostan, prevladuje komorna glasba, tria, kvarteti, klavirski koncerti s komorno zasedbo treh godal. Avtorji teh tiskov so manj znani, med temi so Anton Kammel, češki violinist, umrl v Londonu leta 1788., Jan Vanhal (Wannhall), Čeh, živeč na Dunaju, Anton Zimmermann, Avstrijec, delujoč na Slovaškem, neki Giordani, Schroetter, Venanzio (Nenanzio) Rauzzini, Wenceslaus Pichl in drugi. Nekaj teh tiskov je iz druge polovice XVIII. stoletja, večina pa jih datira iz konca tega ali začetka drugega stoletja. Med deli z večjo zasedbo je tudi zbirka šestih Haydnovih simfonij, izšla leta 1782 pri Artarii na Dunaju. Tiska Rauzzinija (*Trois quartetto pour le clavecin ou piano forte avec accompagnement de deux violons et basse ad libitum, Oeuvre VI.*) in Pichla (*Sei trii per il flauto traverso, violino e basso, Opera I a*), izšla v Parizu oz. Lyonu, sta po Eitnerjevem Quellenlexikonu¹ doslej neznana in tako verjetno unikata. Zanimiv primerek te zbirke pa je predvsem tisk neznane skladateljice Donne Justine Boetzelaer, *Arie sciolte, e coro con sinfonia, dedicate all' impereggiabile Signore Don Pietro Metastasio, Opera quarta*, izdan brez navedbe letnice v Haagu. Kljub temu, da je bila po naslovu tiska sodeč v zvezi z znamenitim piscem libretov in da to ni njeno edino delo, je evropska glasbena leksika ne navaja. Med unikate lahko prištevamo tudi tri zvezke klavirskih Parthij avgsburškega pedagoga Johanna Xaverija Naussa iz srede stoletja, ki je v evropskih knjižnicah zastopan le z nekaj drugimi deli. Med obravnavanimi starejšimi tiski, hranjenimi v frančiškanskem samostanu, igra cerkvena glasba manjšo vlogo. Ohranjena je le zbirka šestih maš benediktinca Königspergerja *Cymbala Jubilations* iz leta 1747, izdana v Augsburgu pri Klaffschenklu. Iz te prve skupine tiskov pa izpada najstarejši primerek, Georga Muffata *Apparatus musicoorganisticus* iz leta 1699, dokaj pomembna zbirka nemške orgelske glasbe s podpisom Ex rebus Josephi Suppan 783.

Komorna glasba frančiškanskega samostana pa ni omejena le na tiske. V rokopisu je ohranjenih sedem knjig klavirske glasbe oz. glasbe za čembalo iz druge polovice XVIII. stol., kar je spričo stanja te vrste glasbe na Slovenskem vse pozornosti vredna zbirka. Z njo se more meriti le podobna zbirka z nekaterih gradov iz okolice Ptuja, hranjena v ptujski Študijski knjižnici. Sestavljajo jo različne značilne oblike klavirske glasbe, ki s svojimi nazivi nedvomno kažejo na svoj čas zgodnje klasike. Kot starejše izstopajo partite oz. po splošno znanem izrazu suite neznanega skladatelja Johanna Adama Scheibla, ki je v frančiškanskem samostanu zastopan še s cerkveno glasbo. Njegove partite slede verjetno poznobaročnim vzorcem, čeprav je taisti skladatelj v zbirki iz ptujske Študijske knjižnice zastopan s koncerti za čembalo in godala v zgodnjeklasicističnem tipu. Ta zanimiva skrivnostna skladateljska osebnost, o kateri evropska glasbena leksikografska literatura molči, ima v Ptuj in Novem mestu precej glasbenih del, tako da zasluži posebno slogovno obravnavo. Na dveh ptujskih koncertih z inventarno številko 14 in 17 je njegovo ime dopolnjeno z vzdevkom org. ad S. Hypolitum — morda bo to določneje nakazalo sled, kje naj iščemo mesto njegovega delovanja. Če kažejo Scheiblove klavirske skladbe v frančiškanskem samostanu v Novem mestu še poznobaročne poteze, pa slede druga dela znanih in neznanih skladateljev zgodnjeklasicističnim vzorcem. Nekaj teh avtorjev je znanih in celo pomembnih pri gradnji klasicističnega glasbenega jezika. To so predvsem Dunajčan Christoph Wagenseil, neki Giovanni Bach, ki je verjetno eden izmed sinov Johanna Sebastiana, Johann Christian, delujoč v Londonu, ki se je podpisoval tudi z imenom Jean, Čehi František Brixi, Leopold Koželuch, Jan Vanhal, za njimi še Smettana, Schobert, Just itd. Med temi je torej mnogo čeških imen, ki so bila sicer pogosta po vsej Evropi v tem času, ko govorimo celo o tako imenovani češki klasiki. Med oblikovnimi nazivi, ki jih nosijo ta dela, so sonate, divertimenti, concertini in koncerti. Divertimenti imajo pogosto še instrumentalno spremljavo, medtem ko je zasedba spremljave pri koncertih in concertinih sestavljena redno vsaj iz treh godal. Skladbe kažejo torej popolno zgodnjeklasicistično slogovno orientacijo v času druge polovice XVIII. stol. in še pred tem, ko je z ustanovitvijo ljubljanske Filharmonične družbe leta 1794 prišlo do splošne uveljavitve dunajske klasike v osrednji Sloveniji.² Tudi v primeru zbirke v ptujski Študijski knjižnici, ki je potrebna temeljite arhivske obravnave, moremo ugotoviti

podobno slogovno usmerjenost. Poleg tega hrani frančiškanski samostan v prepisih še nekaj triov in več ciklov menuetov za razne instrumente, takrat aktualne zabavne oz. plesne glasbe, ki je v prepisih ostala anonimna.

Stanje, ki ga kaže ta del glasbenega arhiva v novomeškem frančiškanskem samostanu, se zdi spričo splošnega kulturnega stanja, ki je vladalo v tem delu Slovenije v tem obdobju, skoraj nerazumljivo. Ta glasba ne kaže, da bi tam bila le naključno, temveč da je plod skrbne izbire in da so jo redno izvajali, morda z izjemo primerov, kot je zbirka Haydnovih simfonij, ki so zahtevali večjo zasedbo. Gотовo pa je to za skladbe, ki so zahtevale le čembalo in godala, teh pa je večina. Ta pojav pa si vendarle lahko bolje osvetlimo z imenom P. Mavricija, ki je podpisan na ms. mus. 97, poleg tega pa še na mnogo drugih rokopisov tega časa, ne kot prepisovalec, pač pa kot lastnik. Gre namreč za patra Mavricija Poehma, ki ga samostanski nekrologij omenja dne 9. aprila 1803 kot na dan njegove smrti. Dodaja, da je umrl v Novem mestu v 58. letu starosti, da je prišel s Češkega, da je bil organist in odličen muzik, da je bil gvardijan tukajšnjega samostana in profesor na samostanski gimnaziji.³ Iz novomeškega gimnazijskega arhiva je razvidno, da je na gimnaziji poučeval od leta 1774 do leta 1786, medtem je bil v letih 1784—1785 tudi prefekt.⁴ Gvardijan je bil od leta 1788 do smrti leta 1803, kar je bilo za tiste razmere dolga doba.⁵ Gotovo je, da je ta češki redovnik in izobraženec Mavricij Poehm bil tista osrednja osebnost novomeškega frančiškanskega samostana druge polovice XVIII. stol., ki mu lahko pripišemo zasluge za razcvet glasbenega poustvarjanja v tem času. Tudi njegovo poreklo more razložiti klasicistično orientacijo samostanskega glasbenega repertorija, ki ga zaznamujejo znani nemški in češki ustvarjalci oz. takrat aktualna klavirska glasba, kjer so klasicistični glasbeni izraz najmočnejše osvojili. Verjetno je tudi, da je bilo to glasbeno življenje le interno v okviru samega samostana, saj kapitelj ne premore niti enega primerka komorne glasbe XVIII. stol.

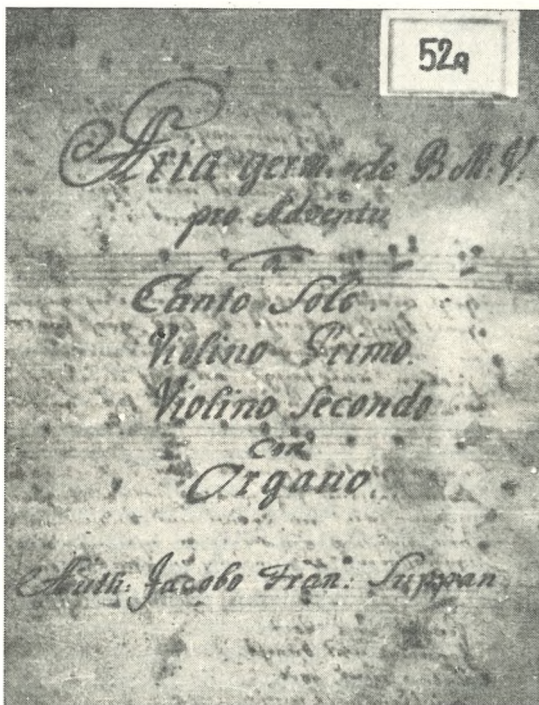
Razen P. Mavricija je na muzikalijah za ta čas izpričan še en glasbenik, P. Kalikst Weibl, podpisan na obsežni zbirki raznih mašnih in drugih cerkvenih napevov za glas z orglami, ms. mus. 90 (*Variae cantilenae ad simplicem usum V. P. Callisti Weibl, 1775.*). Umrl je dne 30. marca 1801 star 52 let, bil je organist in je poučeval tudi na gimnaziji.⁶ Gimnazijska kronika ga ima za leta 1784 do 1800,⁷ kranjski gubernialni repertoriji pa kažejo, da je leta 1794 sprejel kot dotedanji učitelj na trivialki

v Brežicah mesto učitelja gramatike na novo-meški gimnaziji, kjer je poučeval tudi sintakso.⁸ Njegov podpis na zbirki preprostih mašnih spevov si lahko razlagamo s tem, da je bila njegova naloga skrbeti za tekočo in vsakodnevno oskrbo obredja s preprostimi enoglasnim petjem. Možno je tudi, da je te speve deloma sam skomponiral, kar bi bila sicer lahka naloga le malo bolj večjemu organistu. Verjetno je, da je bil Kalikst Weibl v Novem mestu domačin, kakor naj bi bil tudi njegov sorodnik P. Kastulus Weibl, gvardijan istega samostana, za katerega Breckerfeld pri-stavlja, da je bil Novomeščan.⁹ Kalikstovi zbirki se pridružujejo še štiri knjige s podobno vsebino, ki predstavljajo zanimiv vir za proučevanje preprostejšega cerkvenega petja pri nas za to obdobje, za njegov slogovni izraz in ne na koncu ugotavljanje zvez med to vrsto glasbenega ustvarjanja in med slovenskimi cerkvenimi pesmaricami s preprostimi enoglasnimi napevi, katerih porajanje so sprožile terezijanske reforme bogoslužja v vulgarnih jezikih. Podobno vsebino psalmov, antifon in mašnih spevov ima še neka knjiga iz kapiteljske knjižnice, ki jo je spisal ali prepisal neki Andrej Pitter, ki sicer tu ni podpisan, pač pa je na nekaterih drugih muzikalijah, tako na Zupanovi Regina coeli v kapitlju ter na arije ms. mus. 113 a in 118 b v frančiškanskem samostanu. Ima dovolj značilno pisavo, da ga ni mogoče zgrešiti med nesigniranimi prepisi. Tudi ta Andrej Pitter je morda novomeški organist s podobno vlogo kot Kalikst Weibl, natančnejši podatki pa bi seveda njegovo osebnost bolje osvetlili.

S tem smo pravzaprav dospeli do osrednjega dela starejšega repertorija, do slavnostnejše cerkvene glasbe iz druge polovice XVIII. stol. Sestavljajo ga maše in litanije za zbor, soliste in instrumente, dalje še Marijine antifone (Salve Regina, Regina coeli itd.) in posamezne cerkvene arije za soliste z instrumenti. Med avtorji je razmeroma mnogo neznanih, pogrešamo pa vodilna dunajska klasika, Haydna in Mozarta, ki sta bila sicer v tem času po raznih evropskih deželah zelo priljubljena in pogosta. Med bolj znanimi skladatelji v frančiškanskem samostanu zasledimo mašo Antona Filsa, delujočega v Mannheimu, sicer pa pomembnejšega na polju instrumentalne glasbe, ter mašo in vespere Františka Brixija. Med redkimi, vendar znanimi skladatelji so eden izmed dveh Pokornih, Franz Novotny iz Eisenstadta, Leopold Hoffmann, bosonogi avguštinec P. Joseph, P. Evermodus Groll — prepis šestih maš iz tiska iz leta 1790. Žal je precej notnega materiala brez naslovnega lista oziroma brez navedenega

skladatelja, posebno vprašanje pa postavljajo neznana imena. Tu se zopet srečamo z Johannom Adamom Scheiblom, ki ima en *Requiem ex C mol* za 4 glasove, dve violini in orgle, ne v celoti ohranjen, in eno mašo z naslovom *Missa ex A majore S. Christophori* za 4 glasove, dve violini in orgle. Na obeh muzikalijah je podpisan neki Johann Baptist Heinrich Ricker. V samo naslovnem listu pa so ostale Scheiblove *Lythaniae Lauretanae* za isto zasedbo. Scheiblu se v tem pridružuje zopet neznani R. P. Christian Gödl Ord. Min. Conv., ki ima *Lytaniae Lauretanae* za 4 glasove, po dvoje violin in klarinetov ter orgle izpod peresa Andreja Pittra, neke druge litanije za isto zasedbo s timpani ter antifono *Salve Regina* za štiri glasove, dve violini in orgle iz lastništva P. Mavricija. Isti Johann Baptist, to pot pater Heinrich Ricker, je podpisan še pod mašo nekega Carola Loosa. Poleg njega zasledimo še Františka Loosa, podpisanega pod Brixijevo *Misso solemnis*, in Johanna Pfliegerja, podpisanega pod eno od maš jezuita Georga Josepha Voglerja.

V zbirki kapiteljske knjižnice pa je kot pre-pisovalec zastopan le Andrej Pitter. To da slutiti, da ga moramo iskati med kapiteljskimi organisti XVIII. stol. Na dveh muzikalijah, ki jih je prepisal, na Königspurgerjeve *Lytaniae in C* in na anonimno *Misso pastoralis*, pa se je kot poznejši lastnik označil organist Kraus. Med neznanimi komponisti

Naslovni list Zupanove arije Beglesse mein Mund

Ob omenjenih najdbah iz Zupanove skladateljske zapuščine se pojavlja potreba, da njegovo osebnost bolje osvetlimo, saj je šele Zupan prvi pomembnejši skladatelj slovenskega rodu, ki je deloval na Slovenskem in na naših tleh zapustil večji do danes ohranjen opus. Njegovo življenje je dokaj dobro znano; več starejših avtorjev se je že ukvarjalo z njim, vendar bolj kot z znano osebnostjo slovenskega učiteljstva kakor pa z glasbenikom in skladateljem.¹¹ Vendar kaže, da so nekatere poteze njegovega življenja v teh objavah nepopolne ali celo nesprejemljive, žal pa je vse starejše navedbe skoraj nemogoče kontrolirati, ker se je s časom mnogo porabljenih kamniških dokumentov izgubilo. Jakob Frančišek Zupan se je rodil leta 1734 na Zgornjem Štajerskem v verjetno slovenski izseljenski družini in se je moral v Kamniku naseliti že pred letom 1757, ko se je tu poročil z Jožefo Götzl (Götzel), hčerjo kamniškega ludimagistra Valentina Götzla, živečega na Šutni.¹² Učiteljska in glasbeniška družina Götzlov je bila češkega porekla, Jožef Vencel Götzl, Kamničan, je bil leta 1720 sprejet za organista in učitelja pri stolnici v Ljubljani, kjer je leta 1723 umrl.¹³ Jožefov sin Valentin je medtem ali začasno bival ali pa se je vrnil v Kamnik, kjer je postal pod pokroviteljstvom župnika in arhidiakona Maksimilijana Raspa kamniški ludimagister, Rasp pa je šel za botra več njegovih otrok. Ob času poroke, torej leta 1757, je bil Zupan submagister v Kamniku, »tum vero hic in Stein submagister«, in verjetno Götzlu podrejen. Ves čas od poroke do smrti je Zupan živel tu na Šutni, kjer so se mu rodili tudi otroci, ki so vsi vpisani v kamniških rojstnih knjigah (leta 1757, 1760, 1762 itd.). Podatek, da bi bil Zupan najprej do leta 1762, ko naj bi šele prišel v Kamnik (podatek po mrliški knjigi), poučeval v deškem semenišču Petra Pavla Glavarja v Komendi,¹⁴ bi bilo potemtakem potrebno preveriti. Zupan je moral tudi ves čas službovati v Kamniku kot submagister, ludimagister (že leta 1760) in regens chori župne cerkve (pred letom 1773) biti v zvezi s predstojnikom in pozneje mestnim sodnikom Valentinom Götzlom, ki je bil boter njegovim otrokom. Že Stiasny piše o zamotanem Zupanovem položaju v novih državnih šolskih uredbah in o njegovi učiteljski in glasbeniški vlogi v Kamniku ter o njegovi starosti. Leta 1802 mu je umrla žena, sledil ji je 11. aprila leta 1810.

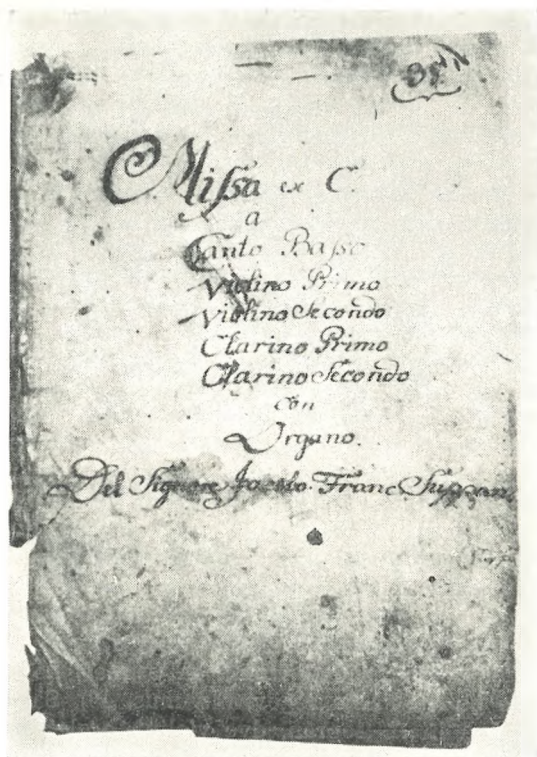
Zupanova zapuščina v Novem mestu je gotovo le majhen del opusa, ki ga je Zupan v svojem dolgem življenju ustvaril. Kot smo že navedli, pa je razen novomeških skladb znan

le Te Deum v ljubljanski stolnici za štiri glasove, dve violini, dva klarina in orgle prepisovalca ali lastnika Maksimilijana Redeskinja. V Novem mestu — kapitlju so torej ohranjene Regina coeli — Salve Regina (ista zasedba, klarina izgubljena) Missa in C (sopran, bas, ista instrumentalna zasedba) in Litaniae in G (štirje glasovi, dve violini, dva rogova — izgubljena in orgle) — vse izpod peresa Andreja Pittra, ki se je označil na litanijah. V frančiškanskem samostanu so naslednje podpisane skladbe: dve nemški ariji Begiesse mein Mund (sopran solo, dve violini, orgle, ms. mus. 52 a) in Soll ich dich der Sonn' vergleichen (alt solo, dve violini, orgle, ms. mus. 52 b — ohranjen samo alt), dalje štiri latinske arije: Jesu dulcis memoria (sopran, alt, dve violini, orgle, ms. mus. 51 a), O gloriosa virginum (sopran, alt, dve violini, dva rogova izgubljena, orgle, ms. mus. 51 b), Salve Jesu pastor bone (sopran, alt, dve violini, orgle, ms. mus. 53) in Egrege doctor Paule (sopran, alt, dve violini, dva rogova, orgle — poleg rogov še dve violini za primer, ko bi bilo pomanjkanje rogov, ms. mus. 49). Salve Regina in A (sopran, dve violini, orgle, ms. mus. 48) je ostala samo v naslovnem listu.

List prve violine Zupanove arije Begiesse mein Mund

Zupanu lahko neposredno pripišemo še tri instrumentalne glasove (dve violini, orgle: O Maria wann ich denke, ms. mus. 52 c), saj gotovo spadajo v isto skupino Zupanovih nemških arij, ki so edinstvene v obravnavanem glasbenem arhivu. Vse te Zupanove skladbe je prepisala ista roka, ki se je podpisala s poligramom le na neko Aumannovo arijo, Ex rebus J. V. D. M. P. O. S. P. D. P. M., izpod istega peresa pa je še nekaj arij brez naslovnega lista ali označenega avtorja, oz. nekaj notnih fragmentov, izmed katerih bi nekateri lahko bili tudi Zupanovi. Glede na to možnost bi bilo seveda potrebno podrobno razčleniti Zupanov kompozicijski stavek in z njim pri-

Naslovni list Zupanove maše v C duru

merjati stavek anonimnih skladb. Glede uganke, ki nam jo postavlja pisava, pa ne gre zanemariti velike podobnosti med tem rokopisom in podpisom na Muffatovem tisku *Apparatus musico-organisticus, Ex rebus Josephi Suppan, 783*. Med duhovniki ljubljanske nadškofije leta 1788¹⁵ je s tem priimkom naveden le Jožef Zupan, župnik v Šmartinu pod Šmarno goro, ki se je rodil v Radovljici, naš Jožef Zupan pa bi utegnil biti Jakobov sin Jožef Kazimir, rojen leta 1760.¹⁶ Če bi še omenjeni poligram na naslovni strani Aumanove arije, ms. mus. 115 a, mogli rešiti v dobro tega Jakobovega sina, bi bila zveza med temi prepisi Zupanovih skladb in njegovim sinom potrjena. V nasprotnem primeru si lahko pojav teh skladb v Novem mestu, če seveda ne upoštevamo dejstva, da bi bil Zupan po takratnem Kranjskem splošno znan in razširjen, razlagamo tudi z zvezami, ki so jih imeli frančiškanski samostani na Kranjskem, ki so pripadali isti provinci, torej z zvezo novomeškega samostana s kamniškim frančiškanskim samostanom.

Zapuščina cerkvene glasbe XVIII. stol. v novomeškem frančiškanskem samostanu in v kapitlju daje verjetno za ta čas pri nas običajno, nikakor pa ne zastarelo slogovno podobo. Znani, neznani in neimenovani skladatelji se v glavnem gibljejo v okviru zgodnje-

klasicističnega glasbenega jezika oz. tiste klasicistične slogovne usmeritve, ki je potekala vzporedno z dunajsko klasiko, pa ni osvojila njenih vrhunskih kompozicijskih vrednot. Slonela je na baročnem glasbenem izročilu, ta je dal cerkveni glasbeni tvornosti tisti močni pečat, ki se ga ni mogla zlahka otresti tudi poznejša ustvarjalnost na tem področju, čeprav je seveda sprejemala elemente klasicistične govorice, ki so se pojavili na prvem mestu v komorni in simfonični glasbi. Na nekaterih mestih, predvsem pri samem Jakobu Zupanu, da niti ne omenjamo enoglasnih zbirk Kaliksta Weibla in Andreja Pittra, pa bi celo lahko govorili o nekakšnem poljudnem klasicizmu, tistem, ki je verjetno spremljal širjenje poljudnega baroka likovne umetnosti v tem času, ki ga tako neposredno zaznamuje delo Layerjevega kroga.¹⁷ Kajti takšen pojav poljudnosti v zapoznili slogovni usmerjenosti ne bi bil na Slovenskem ne prvi ne poslednji takšen primer. In tudi le s takšnim pojavom bi si lahko razlagali poznejši neverjetno velik uspeh slovenskega večglasnega cerkvenega petja, katerega pojem je sredi XIX. stol. postal Gregor Rihar.

Primerjava obravnavanega repertorija z na srečo ohranjenim seznamom ljubljanskega knjigarnarja Mihaela Prombergerja iz leta 1776¹⁸ pokaže, da se z oceno sodobnega novomeškega glasbenega repertorija nismo prenaaglili. Če odštejemo nekatere takrat že izrazito zastarelih del, ki jih našteva Promberger, si oba repertorija slogovno v glavnem ustrezata. Prombergerjev je še celo rahlo zapoznel. Pač pa se nikakor ne more meriti z repertorijem komorne glasbe, ki jo hrani frančiškanski samostan. Če bi bil Prombergerjev katalog že zadostno merilo za stopnjo posvetne glasbene umetnosti v Ljubljani, potem bi pač morali prvenstvo prisoditi Novemu mestu — vendar ne zaradi morebitne visoke stopnje glasbenega življenja takratne dolenjske metropole, temveč zaradi osebnosti že imenovanega Mavricija Poehma. Sicer pa bi bilo kakršnokoli ocenjevanje takšne vrste tvegano. Podobno slogovno orientacijo kot Prombergerjev seznam v cerkveni glasbi ima še ena »ad situm« ohranjena zbirka pri nas, to je starejši del glasbenega arhiva mariborske stolnice. Ta žal ni objavljena, verjetno pa je njen veliki del prišel tja iz Št. Andraža.

Ob koncu odstavkov, ki govorijo o najstarejšem delu glasbene zapuščine v Novem mestu, pa moramo naposled spregovoriti o izvajalskih možnostih, ki naj bi jih imel frančiškanski samostan v drugi polovici XVIII. stol. Ohranjeni notni material kaže, da niso bile skromne in da je samostan poleg solistov

ali celo deškega zbora in organista premogel vsaj nekaj violinistov. S pihalci pa so verjetno imeli težave kot povsod drugod. V več primerih manjkajo glasovi za klarine oziroma rogeve ali si jih celo niso priskrbeli. Tudi sam Jakob Zupan v himni *Egregie doctor Paule*, ms. mus. 49, predlaga, naj v primeru pomanjkanja rogov te instrumente nadomeste z violinami (*Im Mangel del Jägerhorn, trompeten, oder anderen Blas-Stimmen mögen die Cornu mit geigen ersetzt werden, als wie folget:*). Verjetno so instrumentaliste in pevce posojali tudi kapiteljski cerkvi, ki je, kot kaže, komaj premogla organista, čeprav njen arhiv vsebuje tudi vokalnoinstrumentalna dela. Za sedaj niso znani podatki o kakšnih instrumentalistih v Novem mestu, pač pa utegnejo raziskave tega obdobja, kakor bo ohranjeno gradivo dopuščalo, pokazati, da se glasbena praksa te vrste v tem mestu ni zelo razlikovala od prakse drugod, za katere vzorec nam more v domačem gradivu služiti ljubljanska stolnica.¹⁹

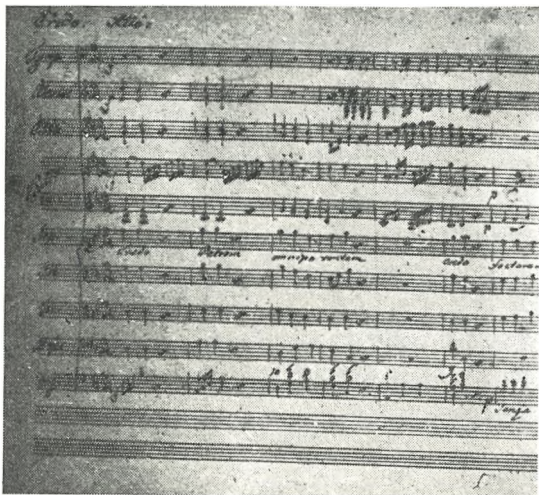
Če govorimo o slogovni podobi glasbene poustvarjalnosti novomeškega frančiškanskega samostana in kapitlja v prvi polovici XIX. stol., ne moremo mimo dveh osnovnih značilnosti. Prvič je opazno sorazmerno zmanjšanje števila avtorjev oz. njihova večja enotnost. Obstaja namreč peščica skladateljev, katerih delo je obsežno zastopano. Drugič pa je zanimiva večja naslonitev na domačo ustvarjalnost, ki jo zastopajo v glavnem tuji avtorji, delujoči na slovenskih tleh. Če srečamo v najstarejšem repertoarju polno neznanih ali komaj znanih skladateljev, je v repertoriju iz prve polovice naslednjega stoletja nekaj izredno priljubljenih in močno razširjenih imen, kot so Johann Baptist Schiedermayr, organist v Linzu, Antonio Diabelli, Joseph Eybler. Med temi zavzemata častno mesto dva nekaj časa v Ljubljani živeča ustvarjalca, Venčeslav Wratny (Wratni. Wratni, Vratný) in Ferdinand Leopold Schwerdt. Podoba tega dela obravnavanega repertorija nam lepo ilustrira primerjava s takratnim arhivom ljubljanske stolnice, ki nam ga prikazuje glasbeni inventar iz leta 1864,²⁰ ali pa še s sedaj ohranjenim notnim materialom mariborske stolnice, katerega del je bil že prvotno last mariborske župne cerkve. V obeh je na prvem mestu prav Schiedermayr, ki mu v ljubljanski stolnici stopa v korak Schwerdt. Vendar ne moremo kljub temu, da so nekateri tuji skladatelji bili pri nas zastopani v tolikšni množini, o njih kvaliteti izreči kaj dobrih besed. Drugače je seveda z domačimi ustvarjalci, ki so za nas pomembni, če ne že zaradi svojih kvaliteta pa

Schwerdtov podpis ob koncu *Tantum ergo*, ms. mus. 106

zaradi svoje vloge v razvoju naše glasbene umetnosti. Zato jim bomo morali posvetiti nekaj odstavkov. Tretja zanimivost obravnavanega repertorija tega časa pa je razmeroma majhen obseg posvete glasbe. Verjetno za interno komorno muziciranje v frančiškanskem samostanu ni bilo tolikšnega zanimanja, mogoče da nova generacija redovnikov ni imela več takšnega smisla za to stran glasbenega udejstvovanja, ki je bila prej vendarle bolj aristokratskega značaja. Ali pa sploh ni bilo kakšne osrednje osebnosti, ki jo je v preteklem stoletju predstavljal Mavricij Poehm. Sam ohranjeni cerkveni repertorij in njegove zahteve govore za to, da so možnosti za takšno muziciranje vsekakor bile in da se ne bi bilo potrebno ustavljati ob skromnih primerih plesne klavirske glasbe, valčkov in polk, ki so se nam ohranili.

Prvo ime, ki ga v frančiškanskem glasbenem fondu iz prve polovice XIX. stol. srečamo, je ime fr. Cecilijana Sterniša (Sternischa). Odlikuje se po izredno lepi in čisti pisavi. Kaže, da je bil tudi prvi prepisovalec tega fonda in je poleg svojega imena dodajal, da je organist. Samostanski nekrologij omenja, da je umrl 29. novembra 1839 v starosti 48 let. Iz dokumentov novomeške normalke oz. glavne šole v ŠAL je razvidno, da je leta 1814 kandidiral za učitelja prvega razreda, čeprav je imel samo pedagoško spričevalo gimnazijskega prefekta Gratusa Mauermayerja, ki ga ljubljanski kapitularni konsistorij ni priznaval.²¹ Moral bi iti v Ljubljano na pedagoški izpit. Vendar je na prošnjo novomeškega šolskega nadzornika in župnika Valentina Pfeiferja in frančiškanskega provinciala fr. Alojzija Pokorna, ki je pri konsistoriju odgovarjal za šole v Kamniku in Novem me-

Začetek Creda iz domnevno Schwerdtlove maše v D duru, njegov nedvomni rokopis

stu, češ da nimajo drugega človeka, začel poučevati. Čeprav pozneje verjetno pedagoškega izpita ni napravil, kaže, da so imeli o njem zelo dobro mnenje in je bil celo eden izmed dveh kandidatov za nedeljsko šolo.²² Glavna šola ga ima v evidenci vsa leta do smrti, iz personalne liste Valentina Pfeiferja za leto 1823-24 izvem tudi njegovo poreklo. Rodil se je 30. decembra 1790 v Šmarjah.

Istočasno kot Cecilijan Sterniša v frančiškanskem samostanu je v novomeškem kapitelju opravljal službo organista neki Čeh, Moravec Jožef Anton Krejči (Kregczy, Kretschi). Na muzikalijah, ki jih hrani kapiteljska knjižnica, se je najprej podpisoval kot Kregczy, pozneje kot Jos. Kretschi ali Anton Kretschi. Konsistorijski dokumenti ga imajo v evidenci samo kot Antona Kregczyja, čeprav se je na uradna pisma podpisoval kot Jos. Anton. Prvič ga srečamo med kandidati za razpis za organista in učitelja dekliške šole, čigar mesto je od ustanovitve leta 1816 do smrti naslednjega leta zasedal Karel Enenkel. Konsistorij v Ljubljani je razpisal izpraznjeno mesto spomladi 1817 takoj po Enenklovi smrti. Javili so se trije kandidati, Anton Krejči, Jan Slavik in Janez Dragatin. V poročilu konsistorija guberniju z dne 3. junija beremo, da se je zadnji odpovedal kandidaciji in ga je konsistorij umaknil.²³ Dragatin je sicer znana osebnost med slovenskim učiteljstvom prve polovice stoletja, komponist, tega leta pa je bil učitelj in organist v Kropi. Jana Slavika, ki je bil tedaj učitelj in organist v Trnovem na Notranjskem, srečamo tudi med prijavitelji za mesto učitelja v ljubljanski glasbeni šoli leta 1822 po smrti dotedanjega učitelja Franca Sokola. Na njegovo kandidaturo za

novomeškega dekliškega učitelja konsistorij glede spričeval sicer ni imel pripomb, pač pa ga je motilo njegovo zdravje, ker so Novomeščani že s prvim učiteljem imeli toliko težav.²⁴ Kot najprimernejšega je konsistorij izbral Antona Krejčija, rojenega 1. marca 1787 na Moravskem (Grafendorf)²⁵ tedaj učitelja in organista v Gornjem gradu, ki je pedagoški kurz opravil že pred 12 leti in ki se »posebno v moralnem oziru izkazuje«. Konsistorij tudi poudarja, da ima redno glasbeni pouk. Za dekliškega učitelja in organista je bil z dekretom nastavljen 7. avgusta 1817. S Krejčijem, ki je kot Slavik ena mnogih ilustracij češke glasbene in učiteljske migracije v tem času, je bilo to mesto gotovo dobro zasedeno. Odslej se s tem mestom združuje tudi osrednji novomeški glasbenik, ki ni bil v zvezi s frančiškanskim redom. Anton Krejči je svojo službo verjeno skrbno opravljal, saj je tudi kapiteljski glasbeni arhiv izpolnil z mnogo novimi prepisi in tiski. Pred smrtjo je zelo bolehal in nadomeščal ga je dotedanji privatni učitelj v Kočevju Jožef Krauss.²⁶

Hilscherjeva Salve regina s Schwerdtovo instrumentalizacijo. Označba Allo-maestoso in zadnji štirje glasovi so v Schwerdtovem lastnem rokopisu

Po Krejčijevi smrti 7. junija 1830 je knezoškofijski konsistorij njegovo mesto ponovno razpisal. To pot se je oglasilo 10 kandidatov, med njimi polovica Čehov in samo en Slovenec.²⁷ Izbrali so Jožefa Kraussa, dotedanjega provizoričnega učitelja, ki je zasedal Krejčijevo mesto po njegovi smrti. V prošnji za sprejem, ki ji je dodal tudi dobro priporočilo nadzornika Pfeiferja, je omenil, da je star 21 let in da je že eno leto in tri mesece deloval kot pomožni učitelj na Češkem v zadovoljstvo predstojnikov. Glede službovanja kot

vodja zbora in organist je omenil, da je svojo muzikalnost dokazal že v deški dobi, da se je učil petja in raznih instrumentov ter da je dober v dirigiranju. Ima splošno znanje češkega jezika in se bo v enem letu študija pripravil tudi za pouk kranjskega jezika.²⁸ Iz prošnje je razvidno, da se je, čeprav ni bil komponist, dobro spoznal tudi na glasbeno stran svojega poklica, kar je dokazal v novih razmerah v drugi polovici stoletja. 21. maja 1831 je Jožef Krauss redno nastopil službo. Na tem mestu je ostal preko trideset let do upokojitve leta 1868. Umrl je 17. marca 1898.²⁹ Pozneje se je načrt za dekliško šolo spremenil, postala je trirazrednica. Tudi sam čas ni več nalagal organistu, ki bi bil hkrati še učitelj, tolikšnih zahtev kot prej, njegova vloga se je dokaj spremenila.

V prvi polovici stoletja je v frančiškanskem samostanu razen Cecilijana Sterniša delovalo več organistov oz. glasbenikov, ki so izpričani na muzikalijah kot prepisovalci in lastniki in katerih vsak je po svoje prispeval k dvigu glasbene reprodukcije v tej samostanski ustanovi. Med temi je fr. Robert Vončina (Wonzhina, Wončina), umrl leta 1856, star 51 let, ki je živel pred tem v kamniškem frančiškanskem samostanu, kjer je po opravljenem pedagoškem izpitu leta 1828 poučeval na glavni šoli,³⁰ v Novo mesto pa je prišel leta 1840, kjer je do smrti učil prvi razred normalke. Dalje je to še profesor pripravnik na novomeški gimnaziji P. Hilarij Wutti, umrl leta 1838 star 28 let; na gimnaziji je poučeval od leta 1834 dalje,³¹ na ms. mus. 195 je podpisan kot basist, za tem P. Rafael Illowsky, ki je vstopil v red šele s tridesetim letom in umrl v Kostanjevici pri Gorici leta 1848, star 43 let, in mlajši P. Inocenc Gnidovec, umrl leta 1868, star 35 let, profesor na gimnaziji in med leti 1861 in 1868 tudi profesor petja. Nekaj starejšega reportorija je tudi izpod peresa klerika P. Rafaela Klemenčiča, ki je leta 1859 prišel v Novo mesto na gimnazijo in tu umrl leta 1886, star 55 let.³² Rafael Illowsky in Rafael Klemenčič sta z nekaj skladbami izpričana tudi kot komponista. Mnogo skladb, ki so podpisane s temi imeni, je v dvojnikih ali celo trojnikih, kar da sklepati, da so si funkcije med seboj delili, ali pa tudi — posebno v primeru Roberta Vončine — da se je njihovo glasbeno delovanje pred vstopom v novomeški samostan odvijalo v drugih krajih. V primeru Roberta Vončine pač mislimo na Kamnik, čigar starejša glasbena zapuščina se je porazgubila.

Vsa ta našeta imena prepisovalcev so pomembna zato, da se orientiramo v glasbenem

gradivu, ki nas na tem mestu tembolj zanima. To so kompozicije Venčeslava Wratnyja, Leopolda Ferdinanda Schwerdta in Antona Höllerja, skladateljev tujega rodu, ki so se bolj ali manj uspešno vključili v naše domače razmere. Od teh je Anton Höller, Avstrijec (1760—1826), najskromnejši. Leta 1800 je nasledil Italijana Pelegrina del Fiume na mestu vodje kora ljubljanske stolnice, kjer je ostal do smrti. Verjetno je tudi vplival na kompozicijsko ustvarjanje svojega naslednika, sicer pa samouka Gregorja Riharja.³³ Za njegova dela vemo doslej le po programski zapuščini Filharmonične družbe, ki je izvedla leta 1808, 1817 in 1818 eno njegovo mašo in nekaj komorne glasbe. Bil je tudi njen član. Omenjeni inventar glasbenih del v ljubljanski stolnici iz leta 1864 navaja dve njegovi maši, v D duru (pod št. 12) in v C duru (št. 57) brez označbe zasedbe. V frančiškanskem samostanu v Novem mestu sta dve njegovi maši, v D duru (ms. mus. 43 a) in v F duru (ms. mus. 44) za štiri glasove in orgle izpod peresa in iz lastništva Roberta Vončine. Prva je še v drugi kopiji Hilarija Wuttija iz leta 1834 z dodanimi instrumentalnimi glasovi (po dvoje violin, klarinetov in rogov). Če se ne izkaže, da bi bili ti dodani instrumentalni glasovi delo drugega skladatelja, kar bi bilo za prakso tistega časa običajno, nam lahko ta druga kopija daje vpogled tudi v Höllerevo instrumentalno snovanje.

Za Venčeslava Wratnyja je znano le, da je bil leta 1796 med instrumentalisti Filharmonične družbe, ki ji je zapustil koncert za lovski rog v Es.³⁴ Pozneje se sled za njim popolnoma izgubi in se je verjetno glede na glasbeni material v Novem mestu preselil v kakšen glasbeni center na zahodnem obrobju slovenskega ozemlja. Stolnični inventar iz leta 1864 navaja dve njegovi maši za 4 glasove in orgle (pod št. 13 in 14 — v C duru), ljubljanska Narodna in univerzitetna knjižnica pa hrani tri njegove maše, vse za isto zasedbo, v D, G in F duru, katerih prva in zadnja sta datirani z letom 1808 oziroma z 20. oktobrom 1808, drugo pa je prepisal fr. Inocenc verjetno v času, ko je bil klerik v Ljubljani. Vse tri maše v NUK so menda s kora šentjakobske cerkve. Glasbeni material v frančiškanskem samostanu pa kaže, da je bilo Wratnyjevo snovanje na področju cerkvene glasbe razmeroma bogato in plodno in da ni bilo omenjeno le na vokal z orgelsko spremljavo. Naj najprej omenimo, da lahko njegovo delo prepričljivo porazdelimo na nekaj skupin. Najmanj zahtevna je skupina več maš za dva glasova z orglami (v G, Es, dve v F,

v A in C), za njo so štiri maše in litanije za štiri glasove in orgle (v G, D, C in F — sem spadata tudi obe maši iz omenjenega stolničnega inventarja) in naposled skupina štirih obsežnejših maš za štiri glasove, instrumente in orgle (v C, D, A in B). Zadnja dela, katerih dve se pojavljata tudi v redukciji brez instrumentov (v C je Schwerdtova priredba), predstavljajo verjetno vrh Wratnyjevega ustvarjanja na tem področju, v isto skupino pa sodi še le deloma ohranjeni Graduale. V celoti šteje njegova zapuščina v frančiškanskem samostanu v Novem mestu 16 samostojnih enot in dve priredbi, v kapitlju sta ohranjeni dve in v ljubljanski NUK tri dela. Te številke lepo ilustrirajo pomen novomeške frančiškanske zbirke za študij Wratnyjevega ustvarjanja. Čas, v katerem bi utegnili nastati ta dela, bi bila nekako devetdeseta leta XVIII. stoletja, ko je Wratny znan v Ljubljani in v katerih je zapustil Filharmonični družbi omenjeni Koncert za lovski rog, ter prvo ali prvi dve desetletji po letu 1800, za katera je znana letnica 1808 na dvoglasnih mašah v NUK in v Novem mestu. Kljub temu, da bi za to bilo odločilno poznavanje njegove starosti, lahko domnevamo, da se najplodnejše obdobje Wratnyjevega ustvarjanja krije s poznimi leti Haydnovega.

Avstrijec Ferdinand Leopold Schwerdt (okoli 1770—1854) je mlajši sodobnik Wenčeslava Wratnyja, višek njegovega ustvarjanja je nastajal nekako eno ali dve desetletji kasneje od Wratnyjevega. Tudi njegovo življenje je bolj raziskano, vsaj za začetek njegovega delovanja na Slovenskem in za leta pred smrtjo. V Ljubljani je bil od leta 1807, ko je poučeval glasbo pri stolnici in zatem v svoji privatni šoli pri Sv. Jakobu, kjer je bil do leta 1816 tudi regens chori. Vendar ga po tem letu, ko je zaman zaprosil za mesto učitelja na novo ustanovljeni glasbeni šoli Filharmonične družbe, med ljubljanskimi dokumenti ne najdemo več. Pojavi se šele na starost, v poznih štiridesetih letih, ko se je moral do smrti v mestni ubožnici boriti za vsakdanji kruh.³⁵ Medtem se je moral nemirno seliti iz kraja v kraj, saj so iz podpisov na lastnih rokopisih v Novem mestu znani vsaj trije kraji, kjer se je ustavil. Leta 1828 je moral biti v Kostanjevici pri Gorici (ms. mus. 38), leta 1836 v Karlovcu (ms. mus. 106 b) in leta 1837 v Novem mestu (ms. mus. 106 d). Ker so v vseh teh treh mestih frančiškanski samostani ljubljanske province, moramo celo sklepati, da je bil na nekakšen način povezan s frančiškanskim redom. Kako je bilo pri vsem tem z njegovo veliko družino, nam ostane uganka.

Njegova dela so bila doslej že po večini znana. Razen dveh simfoničnih del, *Simfonije v Es in Grande sérénade*, posvečene cesarju Francu I, obeh iz njegovega, upov polnega obdobja pri službovanju za šentjakobsko cerkev, je zapustil mnogo cerkvene glasbe, ohranjene v NUK (večina iz šentjakobske zapuščine) in v ljubljanski stolnici. Značilnosti tega njegovega znanega opusa, ki je nastajal v daljšem obdobju, se kažejo v več potezah. Predvsem je zanimivo, da je mnogo svojih del sam kopiral na čistopis in jih verjetno tudi prodajal, med muzikalijami v NUK je polovica njegovih kopalnih rokopisov.³⁶ Razen tega je verjetno kopiral tudi tuja dela, v novomeškem frančiškanskem samostanu je ohranjena *Regina coeli in D* (ms. mus. 108 a) neznanega komponista Hilscherja v njegovem značilnem čistopisu. Najbrž si moramo razlago za to iskati v njegovi nenehni borbi za goli življenjski obstanek, ki ga je verjetno pognal iz Ljubljane in ga spremljal vse do smrti. Za njegov doslej znani opus cerkvene glasbe je tudi značilno, da zahteva v pretežni večini le enega ali dva pevca z orglami; samo nekaj primerov navaja štiri pevce ali morebitno instrumentalno dopolnitev dveh godal. Vse kaže, da se je v teh delih ravnal po trenutnih potrebah vsakdanje glasbene prakse v skromnejših slovenskih cerkvah oziroma da je v veliki meri ustvarjal na hitro in v obilici, da bi svoja dela čimpreje in čimbolje oddal v promet. Iz številnih opusov, kolikor jih je zapisanih, lahko razberemo, da so njegova zgodnejša dela zbrana v glavnem v zapuščini ljubljanske stolnice. Ta se gibljejo med op. 81 in 100. V NUK, ki hrani šentjakobsko zapuščino in dela, ki jih je Schwerdt napisal po naročilu raznih podeželskih organistov oziroma jih je dal v promet in uporabo po deželi, se opusi gibljejo od te številke do op. 156. Novomeško gradivo, razen kapiteljskega *Requiem v C molu*, op. 95, žal ni označeno. Potemtakem nas tembolj preseneča njegova zapuščina v Novem mestu, ki nam ga kaže v drugačni luči. Poleg del, ki se gibljejo v okviru zahtev njegovega doslej znanega opusa, in nekaj njegovih drugih del za štiri glasove srečamo tu eno kompletno mašo za štiri glasove in orkester v C duru (ms. mus. 184) v njegovem kopalnem rokopisu, ki spominja na rokopis njegove *Simfonije v Es*, torej na čas v letih 1812—1816, ko je bil regens chori šentjakobske cerkve. Podobno zasedbo zahteva poznejši *Tantum ergo*, ohranjen v skicnem rokopisu (ms. mus. 106 d), nastal 23. oktobra 1836 v Karlovcu. Izpod njegovega peresa so še *Veni creator* (ms. mus. 106 a) in fragmenti maše v D (ms. mus. 106 c) za isto za-

sedbo. Čeprav na teh rokopisih ni podpisan, lahko domnevamo na prejšnji *Tantum ergo* in glede na nepodpisani skicni list tem (ms. mus. 107 c), ki je ohranjen na istem mestu, da pripadata oba njegovi skladateljski zapuščini istega časa, to je iz tridesetih let, v katerih je bival tudi v Novem mestu. Fragmentarno je ohranjen *Graduale* in *Offertorium in Ascensione Domini* (ms. mus. 107 b), prav tako v skicnem rokopisu, ki zahteva podobno vokalnoinstrumentalno zasedbo. Vsa našeta Schwerdtova dela v skicnem rokopisu kažejo, da je še v izteku tridesetih let gojil ambicije do širokopoteznega ustvarjanja ali pa da je tedaj našel po razočaranjih v Ljubljani nove možnosti za delo in za izvajanje svojih skladb. Vsekakor pa so to bila zadnja leta njegovega upanja, da si bo ustvaril trden materialni položaj, kmalu zatem ga namreč srečamo kot sedemdesetletnika v hudih razmerah v Ljubljani. Med Schwerdtova tekoča glasbeniška opravila smemo prištevati tudi instrumentiranje ali prirejevanje del drugih skladateljev za potrebe prakse ali pa celo za prodajo. NUK hrani njegovo instrumentacijo nemške vokalne maše Johanna Baptista Schiedermayra, v frančiškanskem samostanu v Novem mestu pa sta še dve takšni deli, Wratnyjeva maša v C duru za glasove in instrumente, prirejene le za glasove z orglami (ms. mus. 202) ter že omenjena *Regina coeli* Jožefa Hilscherja (ms. mus. 108 a). Skicni list zadnje skladbe je ohranjen, kaže Hilscherjev rokopis za štiri glasove in orgle ter dodatne instrumente (dve violini, dva klarina, timpani) izpod Schwerdtovega peresa. Če je na tem listu Schwerdtov tudi datum, *Laibach, 14. aprilis 1835*, ni gotovo. Schwerdtova kapiteljska zapuščina izpolnjuje frančiškansko z Requiemom v C molu za štiri glasove, dve oboi, dva rogova in orgle, označenim z op. 95. Od tega prepisa so le rogovi in orgle izpod Schwerdtovega peresa, ostalo pa je kasnejši prepis.

Gotovo bodo novomeške najdbe pripomogle k boljšemu poznavanju Schwerdtovega ustvarjanja, posebno na področju snovanja za instrumente, s katerega sta bili doslej znani le *Simfonija v Es* in *Grande sérénade*. Pač pa ostaja še mnogo neznanih let njegovega življenja oziroma ostaja neznanih mnogo vzrokov za to, da je človek s tolikšnimi poskusi, da bi si ustvaril dobro in ugledno pozicijo, svoja zadnja leta prebil v tako poraznih okoliščinah. Na drugi strani nam more njegovo delo s skladbami Antona Höllerja in Venčeslava Wratnyja vred služiti za to, da ugotovimo, kakšna slogovna usmeritev je v začetku in v prvi polovici XIX. stoletja vodila tuje ustvarjalce na domačih tleh pri

ustvarjanju za cerkev. Ali predstavljajo ti skladatelji nadaljevanje domače klasicistične smeri iz druge polovice prejšnjega stoletja, za katero lahko domnevamo odsotnost vplivov dunajske klasike ali pa uvajajo vrhunske pridobitve klasike, ki jih pooseblja najbolj in predvsem Josef Haydn. Razmere na področju glasbene reprodukcije so se pri nas namreč dokaj spremenile. Ljubljanska Filharmonična družba je bila ves čas od ustanovitve leta 1794 dalje nosilec napredne visoko in pozno-klasične slogovne usmeritve in vztrajni propagator simfoničnih del Haydna, Mozarta in Beethovna. Kar je bila ta na simfoničnem področju, sta bili stolnica in šentjakobska cerkev na cerkvenem. Če je stolnična zapuščina v tem skromna, pa nam to bolje ilustrira zapuščina v NUK, ki hrani več poznih Haydnovih instrumentalnih maš v nedvomnem Schwerdtovem prepisu; te so verjetno služile za potrebe šentjakobske cerkve. Gotovo moramo v študiju Haydnovih del te vrste iskati ključ za Schwerdtovo ustvarjalnost. Natančnejše ugotovitve pa seveda lahko prinese le temeljita razčlenitev njegovega kompozicijskega stavka.

Novomeški najdbišči hranita dela še dveh skladateljev, ki sta delovala v Ljubljani, Čehov Jožefa Mikša (Miksch) in Gašperja Maška (Maschek). Medtem ko Jožef Mikš, učitelj na šolah v Kranju, Ljubljani, Kopru in Trstu, ni temeljiteje posegel v glasbeno življenje takratne Ljubljane, mu je Gašper Mašek s svojim delovanjem v Filharmonični družbi in na javni glasbeni šoli vtisnil močan pečat. Mikševe skladbe so znane v glasbenem arhivu ljubljanske stolnice in v NUK, kjer se hranijo tudi glavna Maškova dela in nove novomeške skladbe bistveno ne izpolnjujejo tega znanega glasbenega materiala. V frančiškanskem samostanu je le Mikšev *Te Deum* za štiri glasove in orkester, v kapitlju pa je nekaj drugih njegovih skladb za glasove z orglami, fragmentarno tudi z instrumenti. Mašek je v frančiškanskem samostanu zastopan s tremi cerkvenimi deli za glasove z orglami. V kapitlju je kantata *Der Kirchgang in der Fremde* za solo glas s spremljavo zbor in orkestra. Ob teh skladateljih moramo omeniti še neznano osebnost Jožefa (Giuseppe) Schwerdta, ki ima v NUK in v Novem mestu več vokalnih in vokalnoinstrumentalnih del za cerkev. Ni zavreči misli, da bi utegnili biti sorodnik Leopolda Ferdinanda.

Dosedaj našeta imena ustvarjalcev, delujočih v prvi polovici XIX. stoletja na Slovenskem, Anton Höller, Venčeslav Wratni, Leopold Ferdinand Schwerdt, Jožef Mikš in Gašpar Mašek, so dokazovala glasbeniške zveze,

ki jih je imelo Novo mesto s prestolnico takratne Kranjske. Sicer pa je to razumljivo, saj je Ljubljana s svojim stolničnim korom in Filharmonično družbo bila resnično osrednji in daleč nad provinco vzdigajoči se vzor za druge kraje na Kranjskem, ki ga tedaj v tem nikakor niso mogli doseči. Na drugi strani pa je v glasbenem arhivskem materialu iz prve polovice stoletja v Novem mestu tudi material, ki kaže zveze z Gorico. To sta imeni dveh goriških organistov, Franza Kubicka in Johanna Schreiberja. Tudi ta zveza Novega mesta s tem mestom, sedežem nadškofije, ki je obdržala po ustanovitvi v posesti večji del takratne Dolenjske z Novim mestom in njegovim kapitljem, se zdi spričo cerkvenozgodovinskih dejstev razumljiva. Frančiškanski samostan je po svojem provincialnem položaju že imel stike s kostanjeviškim samostanom pri Gorici, ki jih ilustrirajo litanije za glasove in instrumente komponista Ignaca Kolariča (Kolarich); te so nastale v Kostanjevici leta 1824 in jih je komponist posvetil svojemu profesorju violine Mihaelu Persigu (ms. mus. 95). Goriške skladatelje pa zastopa seveda razmeroma obsežna zapuščina Franza Kubicka in Johanna Schreiberja.

Franza Kubicka, Čeha, srečamo med ljubljanskimi dokumenti leta 1816, ko se je kot goriški stolni kapelnik javil na razpis za učitelja na novo ustanovljeni filharmonični glasbeni šoli.³⁷ Žal je glasbena zgodovina Goriške razmeroma malo obdelana, vendar nam Kubickovo delo iz novomeške zapuščine izdaja, da je moral biti ustvarjalec Schwerdtovega kova, verjetno pod vplivom pozne klasike. Sredstva, ki se jih je posluževal, so običajna za ta čas, premnogo prevladuje skromna zasedba za solistične glasove in orgle, razen himne *Veni creator*, ki zahteva poleg pevcev še dve violini, klarineta in klarina. Med zapuščino mlajšega Johanna Schreiberja, učitelja Avgusta Armina Lebana,³⁸ je nekaj lastnih rokopisov. Eden med njimi je posvečen nekemu patru Štefanu (*Tenor-Arie*, ni kompletna, ms. mus. 72). Tudi Schreiber se giblje v podobnih okvirih kot Kubick, le da je pri njem že močnejša romantična težnja po zgolj vokalu z le najnujnejšo orgelsko spremljavo ali celo brez nje ali po moškem pevskem zboru po nemških vzorih. To se kaže v delih *Das heilige Abendmahl*, po Komerju, za glas s spremljavo orgel, 3 *Fastenlieder* za štiriglasen zbor a capella, posebno pa *Sancta Maria* za moški kvartet. Kubickova in Schreiberjeva dela, ohranjena v novomeškem frančiškanskem samostanu, bodo gotovo tehtno dopolnilo njuni morebitni zapuščini v Gorici.

Še v prvi polovici XIX. stoletja je nastalo delo p. Rafaela Illowskega, ki ga samostanski nekrologij omenja na dne 10. aprila 1848. Umrli je v Kostanjevici pri Gorici, star 43 let, v 13. letu svojega menišтва, kot lektor filozofije in organist. Dve maši za dva glasova z orglami, v G in F duru, kažeta podobne klasicistične vzore kot dela doslej omenjenih skladateljev. V teh in v drugih krajših cerkvenih delih se Illowsky drži skromnih zahtev po vokalni zasedbi z orglami. Njegovo drugo mašo za dva tenorja v F, ki je nastala leta 1847, je dva leti kasneje instrumentaliral neki njegov sobrat p. Frinta za godala, flavto, klarinet, rog in timpane. Ime tega skladatelja — morda domačega porekla — je v slovenski glasbeni zgodovini neznano. Če njegovo delo na cerkvenem področju ne dosega širokopolteznosti starejših ljubljanskih skladateljev Schwerdta, Wratnija, ali mlajšega Gašparja Maška, je vendarle zanimiv zaradi dveh drobnih skladb, ki nam jih odkriva njegova zapuščina v Novem mestu. To sta *Marcia funebre sulla morte del Carlo X, Re di Francia*, iz klavirske knjige Rafaela Klemenčiča (ms. mus. 209) in samospev po Goetheju, *Der Fischer* (ms. mus. 64) po Gnidočevem prepisu. Koračnica gotovo izdaja globlje čutečega muzika, ki mu sodobnejše romantično občutje ni bilo neznano, čeprav se seveda zgleduje po nepogrešljivem vzorniku Beethovnu. Še nazor neje pa nam to kaže njegov samospev, ki je za tedanje razmere pri nas skorajda edinstven primer. Njegov baladni slog v allegro molto, prekomponiranost, menjavanje kontrastnih epizod, harmonska labilnost, predvsem pa nenadno prehajanje iz istoimenskega dura v mol so značilnosti najpomembnejših Schubertovih samospevov na Goethejeva besedila. Škoda je le, da nam je znan samo ta primer Rafaelovega ustvarjanja za glas in klavir.

Končno moramo v vrsti pravih novomeških glasbenikov omeniti še imeni dveh sovrstnikov, p. Rafaela Klemenčiča (1831—1886) in p. Inocenca Gnidočca (Gnidovic, Gnidočich, Gnidočič?), oba sta bila organista, glasbenika in profesorja na gimnaziji.³⁹ Klemenčič se je s svojim delom zelo izkazal, postal je definator in bil dve leti gvardijan. Bil je vesten kopist, tudi njegovo glasbeno znanje je bilo razmeroma trdno, saj je, kot kaže, instrumentaliral več vokalnih skladb tujih ustvarjalcev. Vendar pa pripada njegovo sicer skromno skladateljsko delo že sredi in celo drugi polovici stoletja, torej že drugemu času in zahteva nekoliko drugačne kriterije. To se najmočnejše izkaže pri cerkvenih skladbah, ki še vztrajno posnemajo vzore iz začetka stoletja, le nekoli-

ko oplojene z Riharjevim domačim izrazom. Njegove prve skladbe segajo v leto 1848, ki jih je s skladbami drugih avtorjev zbral v obsežni klavirski knjigi (ms. mus. 209). To so kratke mašne skladbe na slovenska in nemška besedila v klavirskem zapisu, v jasnem Riharjevem slogu. Zapustil je tudi ne obsežno zbirko orgelskih preludijev v konvencionalnem klasičnem jeziku. Iz leta 1869 so litanije za 3 glasove, 2 violini, 2 flavti in orgle, ohranjene tudi v skicnem rokopisu. Njegovih je verjetno tudi nekaj priložnostnih in plesnih klavirskih skladb iz njegove klavirske knjige. Inocenc Gnidovec nam po doslej znanih podatkih ni zapustil podpisanih cerkvenih del. Obstaja pač možnost, da je kaj njegovih del v obilici prepisov izpod njegove roke, ki nimajo označenih avtorjev. Vendar je gotovo zanimivejši v svojih instrumentalnih delih. Ohranjena je *Fest-Kantate* na slovensko besedilo *Zemlje meje hladnih mrakov* za zbor s solisti in godalni kvartet v njegovem lastnem rokopisu. Zboru na koseskijansko besedilo v preprostem poljudnem stavku, ki so ga gojili tedanji slovenski glasbeniki okrog čitalnic, se pridružuje godalni kvartet v skromnem instrumentalnem stavku izpred osemdesetih let, še celo z zgodnjeklasicističnimi manirami, katerih je npr. polno Zupanovo delo. Vse to kaže, s kakšno težavo in zamudo je naprednejši romantični glasbeni jezik prodiral na naše področje. Gnidovčev je verjetno tudi cikel krajših skladb za kvartet s flavto (flavta, violina, viola, violončelo) s stavki *Naprej* (po D. Jenku), *Glockenwalzer*, *Marcia Lunica*, *Potpourri*, *Larghetto-allegretto* in *Slaven-polka*, z dodanima nedokončanima *Polka fr(ançaise)* in *Pastorella-allegretto*. Skladbe so pač nastale po letu 1860, ko je Jenko uglasbil svoj *Naprej* zastave Slave.⁴⁰ Delo se giblje v okviru plesne bidermajerske glasbe, navaja celo tria v komplementarni tonaliteti. Marcia nosi znan napev Mila Lunica, medtem ko je *Potpourri* skomponiran na znane narodne ali ponarodele napeve, njegovi deli pa so označeni s slovenskimi izvajalskimi izrazi ginjeno, živo, krepko ipd. Sicer pa je zaznaven še vedno močan vpliv klasicističnega glasbenega jezika.

Zadnje omenjeno Gnidovčevo delo uvaja skupino plesne glasbe, večinoma za klavir. To je bila večidel edina odlika posvetnega muziciranja v Novem mestu v tem času, za katero bi težko našli pohvalno besedo. Razni naslovi, kot *Abschied von Neustadt!*: *Marsch von Kaltneker* (za instrumentalni kvartet), *Illustrierte Polka von Jos. Gangl*, *Marcia Der Zug zum Ritterschlag*, *Studenten Marsch für Piano Forte von Franc Satnar*, *Mexico*

Marsch und Monte Christo Marsch für Piano Forte von Josef Fiedler, že napovedujejo glasbeno zasnovo, ki ji je bil cilj le ustreči modnemu okusu meščanov. Nad to se vzdigujejo le Josefa Illowskega *Sechs Originale Deutsche samt Trios und Coda*, posvečene sestrama Pechani, ki jih na posameznih mestih odlikuje globlje čustvo in skoraj romantično občutje. Če je bilo za XVIII. stoletje v glasbenem arhivu frančiškanskega samostana najti razmeroma dosti odličnih ali celo vrhunskih instrumentalnih del zgodnje in dunajske klasike, kaže v tem XIX. stoletje mnogo manj vzpodbudno podobo. Polke in marši za klavir ali morebitni godalni kvartet ne morejo odtehtati komornega ustvarjanja kakšnega poznega Beethovna ali Schuberta, da seveda ne govorimo o poznejšem Schumannu in Chopinu. Če je bil kje stik z evropsko razvojno črto, je bil to na cerkvenem področju, ki pa za razvoj romantike vsekakor ni bilo plodno.

Z Rafaelom Klemenčičem pravzaprav vstopamo v čas cecilijanskega gibanja, ki je tudi na Slovenskem pustilo svoje sledove. To pa je že skoraj polpretekli čas, ki je imel usodne posledice v razvoju cerkvene glasbe pri nas. S tem tudi preneha zanimivost obravnavanega glasbenega materiala, kajti glasbeno delo cecilijancev in tudi pocecilijancev, ki so utirali tej glasbi nova pota, je z novimi postopki in sredstvi razširjanja ter z uradno podporo postalo temeljni repertorij mnogih slovenskih cerkva. Vprašanja, ali je bilo to vzpodbudno za razvoj ali ne, se seveda v tem okviru ne moremo dotakniti, ostane pa dejstvo, da je s tem novo gibanje v veliki meri odstranilo stare klasicistične oblike cerkvene glasbene prakse in s tem žal tudi starejše arhive. Mnogo krajev, ki imajo dokumentirano izpričano bogato glasbeno dejavnost v prejšnjih stoletjih, naj omenim samo Kamnik, Kranj ali celo ljubljansko stolnico, je ostalo skoraj brez starejšega glasbenega materiala. No, kakorkoli, to se v Novem mestu ni zgodilo in tako je za to področje glasbeno gradivo ohranjeno.

Ob koncu moramo seveda poudariti, da je obravnavano notno gradivo v domačem okviru resnično bogato in da ga na tem mestu podana dejstva nikakor ne izčrpajo. Pač pa utegnejo dati koristna izhodišča za nadaljnja, predvsem biografska raziskovanja, ki so nujna za globlje razumevanje samih del. Četudi dosedaj znano in na novo odkrito glasbeno delo druge polovice XVIII. in prve polovice naslednjega stoletja večinoma ne izstopa iz okvirov skromne ali celo najskromnejše povprečnosti, pomeni vendarle dragocen izraz glasbenega okusa in želja domačega človeka tega časa.

OPOMBE

1. Eitner R., *Biographisch-Bibliographisches Quellenlexikon der Musiker und Musikgelehrten der christlichen Zeitrechnung bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. Leipzig 1900-4, 10 vols., 2. izdaja Graz 1959-60. — 2. Gl. Cvetko D., *Odmevi glasbene klasike na Slovenskem*, Ljubljana 1955, str. 35 ss in 179 ss. — 3. *Necrologium* v prepisu iz srede XIX. stol. in z nadaljnjimi vstavki, ohranjen v samostanskem refektoriju. — 4. Po Ivanu Vrhovcu v *Zgodovini Novega mesta*, Ljubljana 1891, str. 279—282. — 5. *Ibid.*, 154. (Po Breckerfeldu, gl. k temu DAS, Dol fasc. 81, fragment *Herbiceve kronike*). — 6. Po cit. nekrologiju. — 7. Vrhovec I., *ibid.* — 8. DAS, akti 1585, 5701, 6116. fasc. 80 (po izvirnih označbah). — 9. Vrhovec I., *ibid.* — 10. O njem gl. Cvetko D., *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem I*, Ljubljana 1958, str. 306. — 11. Npr. Stiasny L., *Kamnik*, Ljubljana 1894, str. 161 ss; Novak, Josip, *Učitelji in učiteljice na bivšem Kranjskem pred 1869*. NUK R ms. 1085, str. 494. Poleg tega še Cvetko, *Zgodovina I*, str. 274 ss. — 12. Ti in naslednji ne posebej označeni podatki so iz ohranjenih matičnih knjig župnije Kamnik v NŠAL in DAS. — 13. Steska V., *Organisti pri ljubljanski stolnici*, CG 1940, LXIII, 170. — 14. Po Stratilu in Vrhovcu vsi nadaljnji pisci o Zupanu, tudi France Kidrič v SBL, str. 217 (Glavar). — 15. Schematizem ljubljanske nadškofije za leto 1788 (priobčil Francišek Pokorn, Ljubljana 1908, str. 54). — 16. Krstne matice v NŠAL. — 17. Anica Cevc v ZUZ II, nova vrsta, 1952, str. 204 ss. — 18. Objavljeno v Cvetku, *Zgodovina II*, str. 336

do 337. — 19. *Ibid.*, str. 33 ss. — 20. NŠAL, Inventarij 3 c, l. 1964. Objavil Viktor Steska, Glasbeni inventar stolnega kora v Ljubljani pod Gregorjem Riharjem, CG 1928, LI, 113—118. — 21. Gl. NŠAL, šolski odd., Novo mesto, pismo konsistorija gen. guberniju z dne 19. sept. 1814 in nadaljnje dokumente, fsc. XVI. — 22. Gl. pismi Valentina Pfeiferja konsistoriju z dne 8. avg. in 27. sept. 1815, prav tam. — 23. Prav tam. — 24. Prav tam. — 25. Citirano Pfeiferjevo personalno poročilo za l. 1823-24. — 26. Gl. k temu še Novak J., op. cit., str. 222. — 27. Poročilo konsistorija novomeškemu šolskemu nadzorniku 4. dec. 1830. NŠAL, fasc. XVI. — 28. Vse prav tam. — 29. Gl. k temu še Novak J., *ibid.* — 30. Poročilo frančiškanskega provinciala P. Hugolina Leillerja iz leta 1828 in nadaljnje dokumente v NŠAL, fsc. X in XVI. — 31. Ti in naslednji podatki novomeškega gimnazijskega arhiva po Vrhovcu I., *ibid.* — 32. Vsi življenjski podatki po nekrologiju. Niso pa seveda popolnoma zanesljivi. Robert Vončina se je rodil v Idriji 8. jan. 1803 (*Personal-Stand der Dioecesen-Hauptschulen von Laibach*, 1828-9) in je moral ob smrti 31. maja 1856 biti star 53 in ne 51 let. — 33. Cvetko, *Zgodovina II*, str. 276 ss. — 34. *Ib.*, str. 89 in 162 s in *Musicalien-Catalog...* za leta 1794—1804 v NUK R, arhiv FD. — 35. *Ib.*, str. 278 ss. — 36. Gl. avtorjev Tematični katalog vokalnih in vokalnoinstrumentalnih del Leopolda Ferdinanda Schwerdta, Ljubljana 1967, rkp. v NUK, glasbeni odd. — 37. Cvetko, op. cit., str. 119. — 38. *Isti*, *Zgodovina III*, str. 288. — 39. Vrhovec I., *ibid.* — 40. Cvetko, op. cit., str. 265.

USMERJENOST PUBLIKACIJ KRANJSKE KMETIJSKE DRUŽBE V LETIH 1770 DO 1779

EMA UMEK

Dne 26. oktobra 1767 je bilo v Ljubljani ustanovno zborovanje Družbe za kmetijstvo in koristne spretnosti pod predsedstvom deželnega glavarja Henrika grofa Auersperga. Na tem zborovanju so določili program za delo družbe, ki je obsegal več točk; med drugim naj bi se družba ukvarjala tudi s teoretičnimi vprašanji gospodarstva. Razpisovala naj bi nagradne teme glede na deželne potrebe in izdajala naj bi vsako leto za svoje člane publikacijo, v kateri bi objavljali poročila zborovanj, spomenice, najboljše odgovore na nagradne teme in poročila o poskusih. Ta program je potrdil tudi dvorni dekret s pristavkom, poslati na vpogled in v potrditev.¹

Do realizacije programa je prišlo šele po nekaj letih družbinega delovanja z izdajanjem občasne publikacije z naslovom *Sammlung nützlicher Unterriichte*. Izšli so vsega skupaj štirje zvezki: I. zvezek z letnico 1770, II. zvezek leta 1771, III. zvezek leta 1776, IV. pa leta 1779. Ta je doživel tudi ponatis istega leta z naslovom *Neue Sammlung nützlicher Unterriichte*.

Sodelavci publikacij Kmetijske družbe niso bili omejeni le na člane družbe s kranjskega teritorija, ampak so mednje prištevali tudi ugledne ljudi iz drugih dežel. Tako so sodelovali med drugim: Karel pl. Zallheim, ki je bil leta 1760 učitelj kameralističnih in policijskih ved na dunajskem Terezijanišču, leta 1776 sekretar Ekonomske družbe na Dunaju, od leta 1777 dalje pa redni učitelj kmetijstva na dunajski visoki šoli; Jožef Beckmann, ki je bil redni profesor ekonomije v Göttingenu, član cesarske akademije za prirodoslovje in član norveške kraljevske akademije; Ivan Friderik Krieger (Kryger), ki je bil kraljevi komerčni svetnik na Švedskem in član mnogih akademij znanosti v Evropi; Franc Grisellini, po rodu Benečan, tajnik Kmetijske družbe v Milanu, član kraljevih akademij v Lyonu, Londonu in Kmetijskih družb v Bernu in Gorici. Teritorialno široko zasnovan krog sodelavcev publikacij je omogočil, da so našle v njih odmev vse tiste ideje in ekonomske teorije, ki so prevevale druge evropske dežele v prvi polovici XVIII. stoletja in dobile svoj zapozneli odziv tudi na Kranjskem.²

Ekonomske teorije so zastopane predvsem v treh člankih. Ivan Friderik Krieger je prejel družbino nagrado 28. decembra 1772 za najboljši odgovor na razpisano nagradno temo: S kakšno pragmatično zakonodajo naj bi se dosegle v neki državi najnižje cene žitaric?

Njegov nagrajeni odgovor in pohvaljeni odgovor Franca Grisellinija na isto temo sta objavljena v III. letniku *Sammlung nützlicher Unterriichte*. V naslednjem IV. letniku je članek I. F. Kriegerja: Razmerje med količino denarja v državi in številom ljudi ter količino blaga.³

Fiziokratske misli srečujemo v vseh sestavkih. »Zemlja je edini vir vseh naših potreb in uspehov in edina pot, da se poveča bogastvo držav je, da se izkoristijo vsa zemljišča za povečanje proizvodov za nadaljnjo predelavo.«⁴ Zemlja je edini vir pravega bogastva naroda, kmetijstvo edina veda, ki ga lahko poveča. Zato je osnovni zakon vsake vlade, da jo mora ščititi in večati. Ker je fiziokratom zemlja edini vir bogastva, zato vse, kar škoduje kmetijstvu, škoduje državi (*Pauvre paysan, pauvre royaume; pauvre royaume, pauvre roi*). Kmetijstvo se mora protekcionirati, država ga mora podpirati enako kot manufakture. Temu se mora prilagoditi tudi državna zakonodaja. S tega vidika izvirajo vsi ukrepi, ki jih predvidevajo za izboljšanje kmetijstva. Zato je potrebna koncentracija zemljiške posesti, kjer bi se lahko uporabljale boljše metode in razdelitev srenjskih pašnikov ter njihovo kultiviranje. Kmeta tlačana je treba izobraziti, kajti le razsvetljen kmet bo bolj goreč za kmetijstvo. Odpraviti se mora nevoljništvo, ki ga je treba imeti za posledico barbarskih stoletij. Tlačan mora priti v položaj, ki mu ga daje narava, dati mu je treba vse prednosti in pravice človeštva. Vzor vladarja, ki je pospeševal kmetijstvo in skrbel za podložnike, je bil Henrik IV. in njegov minister Sully.⁵

Blaginja družbe ne izvira iz vlade, pač pa iz družbe same. Da pa se poveča blaginja, je potrebna svobodna trgovina, ukinitve vseh zakonov, ki omejujejo svobodo kmeta in meščana. Svobodna trgovina je zakon narave, »ordre naturel«, ki je izhodišče vseh družbenih in državnih naukovi fiziokratov. Najvišji zakon naravnega reda je pravica samohrane posameznika, iz česar se izvajajo tudi pravica osebne lastnine, lastnine zemljišča in pridelka, ki ga pridobi iz zemljišča. Ravno iz tega poudarjanja osebnih pravic pa izhaja tudi poudarjanje gospodarske svobode, s čimer pa so fiziokrati v nasprotju z merkantilizmom, ki jo omejuje. Država naj bi bila branilec individualnih pravic, v čemer so fiziokrati nadaljevalci idej Johna Locka.⁶

Ljudje iščejo v skupnem življenju predvsem varnost lastninske pravice, kar je osnovni zakon njihove združitve, zato tudi gospodski poverijo zaščitniško moč. Toda, kot pravi Quesnay, zato ne smejo izgubiti pravico na življenjsko vzdrževalnino (*droit naturel à la substance*). Zato mora vladar dovoliti svobodo trgovine, ki pospešuje kmetijstvo, povečuje bogastvo, pomnožuje prebivalstvo, obrt, obtok denarja, od česar je odvisna sreča, moč in oblast države. Ali kot pravi v članku Grisellini: »Tožbe o pomanjkanju žita niso nastale prej, preden niso postavili nasproti naravni svobodi kmeta in meščana zakone, ki so s pogostimi ukazi in prepovedmi, carinami in nakladami ovirali kmetijstvo. Primerne žitne cene se dosežejo edino le s svobodno trgovino.« V razmerju svobode se dohodki povečajo po političnem aksiomu, da, kjer je več svobode, je več trgovanja s kmetijskimi pridelki in tam je tudi več bogastva.⁷ Vse te misli izražajo vpliv francoskih fiziokratov Beausobra, del markiza Mirabeauja, Mercier de la Rivièra in dela Avis au Peuple. Svoboda trgovine tako pospešuje kmetijstvo, da nastaja tisto obilje, ki povzroča, da izvoz presega uvoz.

Ideal države je rimska republika, v kateri je bilo poljedelstvo v veliki časti. Krieger tudi postavlja za vzor rimsko republiko, kjer je bilo obilje, dokler je skrbela, da si je pridobila poljedelske province.⁸ Vsa doba od rimske republike dalje je barbarska, ker se je kmetijstvo imelo za sramoten posel. Sedaj se stanje boljša, »kajti vede, ki so dale človeštvu sijajen videz, niso več snov za uporabo naših talentov, temveč so si postavile praktične znanosti za svoj cilj. Glede na ta naravni značaj našega časa lahko imenujemo naš čas razsvetljeni čas.«⁹

Sreča države sloni na ravnotežju denarja nasproti množini ljudi in blaga. Najbogatejša je tista država, ki ima največ prebivalcev, ker se blago pridobiva s pridnostjo prebivalcev. Če se dohodki države večajo z drugimi sredstvi kot z večanjem v proizvodnji hrane, tedaj mora cena delavčeve mezde naraščati zaradi spremenjenega ravnovesja med denarjem, blagom in prebivalci. Vsaka obogatitev države, ki ne izvira iz povečanega števila prebivalstva in blaga, je škodljiva, ker je vzrok razkošju, ki povzroča, da domači izdelki ne najdejo doma več kupca. Posledica tega je propadanje delavnosti, zmanjšanje izvoza in števila delavcev. Nezaposlenost delavcev pa povzroča padanje populacije.¹⁰

Grisellini povzema teorijo o ceni blaga po Montesquieuju, ki pravi, da se višina cene dožene iz medsebojnega razmerja med koli-

čino denarja in količino blaga v prometu. Torej temelji cena blaga na redkosti blaga ali na njegovem razmerju nasproti drugemu blagu. Cena je sorazmerna glede na količino blaga in porabo, je razmerje med ponudbo in povpraševanjem, med prodajalcem in kupcem. Cene življenjskih proizvodov naj bodo merilo manufaktur, ročnih del in mezd. Zato, če je cena življenjskih sredstev visoka, so v istem sorazmerju tudi delavske mezde. V tem Grisellini ponavlja Quesnayevo misel, da je denar mera za »constater la valeur des commerciables.«¹¹

Iste misli prevzema Krieger v svojih dveh člankih. Cena blaga temelji na množini denarja; cena in denar pa sta v sorazmerju do števila prebivalstva. Denar je splošno merilo, s katerim se meri delo in blago. Denar, blago in prebivalci morajo biti v državi v sorazmerju. Če bi se to sorazmerje porušilo s tem, da se povečuje denarni obtok, a se obenem ne poveča proizvodnja hrane, bi sledil propad obrti. Zato je škodljivo, če se država bogati z drugimi sredstvi kot s tem, da se pomnoži prebivalstvo in blago. Srednjo ceno življenjskih sredstev je mogoče obdržati le s svobodno trgovino.¹²

Tudi fiziokratsko shemo o razdelitvi družbe na proizvajalni, posestniški in sterilni razred najdemo v Grisellinijevem delu. Družbo deli na dva razreda: razred zemljiških posestnikov in kmetov, ki skušajo dvigniti cene življenjskih potrebščin, in razred obrtnikov, delavcev, ki žele dobiti ta sredstva po najnižji ceni.¹³

Iz navedenih razprav F. Grisellinija in I. F. Kriegerja jasno odseva smer prehodne dobe med merkantilizmom in fiziokratizmom, zastopnikov struje tako imenovanih reformističnih merkantilistov, kamor se prištevajo J. T. Melon s svojimi deli *Essai politique sur le commerce*, 1734, Montesquieu z *Esprit des Lois*, 1748, *Considération sur les causes de la grandeur des Romaines et de leur décadence*, 1734 in *Essai de Mr. Bertrand sur l'Esprit de la Législation pour encourager l'Agriculture*, Mirabeau z *L'ami des hommes*, 1750, *Philosophie rurale*, 1760, *De l'Impôt*, dalje zastopnikov fiziokratizma de Pont de Nemours, Mercier de la Rivière, *L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*, 1767 ter člankov iz Enciklopedije. Dela navedenih piscev se često citirajo v razpravah, objavljenih v družbinih publikacijah.¹⁴

Publikacija *Sammlung nützlicher Unter-richte* je bila omejena na ozek krog bralcev. Zato je družba zaprosila še za dovoljenje za izdajanje periodičnega časopisa. Prednost časopisa bi bila v tem, da bi zajel širši krog

bralcev. Vsebinsko časopisa naj bi izpolnjevale predvsem odločbe, patentni, ki jih mora vsak poznati, objave poskusov družbe, ljubljanske tržne cene in poučni sestavki o poljedelstvu in živinoreji. Prva številka časopisa Wöchentliches Kundschaftsblatt je izšla 7. januarja 1775 in je prvi tednik za gospodarstvo in politiko na Slovenskem. Izdajanje časopisa je prevzel ljubljanski tiskar Friderik Egger. Vsebina II. letnika je postala bolj pestra. Pojavijo se novi članki o teoretičnih vprašanjih, o ekonomiji, članki humoristične vsebine, poročila o knjigah, ki so izšle, pregled političnih dogodkov doma in po svetu. Vzrok za spremembo v vsebini lista je tičal v upanju, da bo pestra vsebina lista pritegnila več bralcev. Kajti »le poučni predlogi so preveč suhoparni, da bi pritegnili pozornost bralcev«. A kljub vsem prizadevanjem je bil list obsojen na neuspeh zaradi premajhnega zanimanja zanj. Dne 28. decembra 1776 je izšla zadnja številka Wöchentliches Kundschaftsblatta.¹⁵

Kmetijska družba na Kranjskem je s svojimi publikacijami orala ledino na polju teoretične misli v ekonomskih doktrinah tedanje dobe. Seznanjala je krog bralcev s fiziokratskimi idejami, ki so gospodovale v Evropi v sredini XVIII. stoletja. Bila je edina kmetijska družba v okviru avstrijskih dežel, ki je izdajala svoje publikacije.¹⁶ Vendar so bile le-te omejene na zelo ozek krog ljudi, o katerih pravi pisec v Wöchentliches Kundschaftsblattu, da »čitajo in slišijo ali pa ne, a ostanejo pri starih navadah; iz tega ne sledi nič drugega, kakor da se najlepši osnutki pogreznejo v pozabo.«¹⁷

OPOMBE

Viri in literatura:

Bleiweis J., Historische Skizze der k. k. Landwirtschafts-Gesellschaft in Krain von ihrer Entstehung bis zum Jahre 1854, Lj. 1854. — Blei-

weis J., Zgodovina c. kr. kmetijske družbe, Lj. 1855. — Bleiweis J., Zgodovinske črtice važnejšega delovanja c. kr. kmetijske družbe na Kranjskem od pričetka njenega delovanja v l. 1767 do konca l. 1867, Lj. 1867. — Rosenberg D., Istorija političke ekonomije, Beograd 1949. — Gide Ch. — Ch. Riste, Istorija ekonomskih doktrina od fiziokrata do naših dana, 3. izd., Beograd 1921. — Oncken A., Geschichte der National-Ökonomie I., 3. izd., Leipzig 1922.

1. RK, lit. A 1/1, 26. 10. 1767, 31. 12. 1767 (Arhiv Slovenije, Ljubljana). — 2. Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, Wien 1859. — 3. Krieger I. F., Ob und durch was für eine pragmatische Gesetzgebung in einem grossen Staat, welcher aneinander hängt, und fahrbahre Strassen sowohl, als schiffreiche Flüsse hat, der Gefahr des Abganges und der übermassigen Preissteigerung der zum täglichen Lebensunterhalt erforderlichen Körner, am sichersten, und standhaftesten vorgebogen werden möge, dass damit der Ackerbau am lebhaftesten befördert, und der billigste stette Mittelpreis erwirkt werde: dann ob, und wie die allenfalls an einem oder anderen Theile des Staats anhangende See, in ein- oder anderen Theile, einen Einfluss haben möge?, Sammlung nützlicher Unterrichte, (SNU) III, str. 1—41; članek Grisellini F. z istim naslovom SNU III., str. 42—100; Krieger I. F., Von dem Verhältnisse der Menge des Geldes in einem Staat, gegen die Menge der Menschen und Waaren, SNU IV., str. 157—174. — 4. Wöchentliches Kundschaftsblatt (WK) 1775, str. 819. — 5. Grisellini F., SNU III. — 6. Grisellini F., SNU III., Krieger I. F., SNU III. — 7. Grisellini F., SNU III. — 8. Krieger I. F., SNU III. — 9. Grisellini F., SNU III. — 10. Krieger I. F., SNU IV. — 11. Grisellini F., SNU III. — 12. Krieger I. F., SNU III., SNU IV., Grisellini F., SNU III. — 13. Grisellini F., SNU III. — 14. Oncken A., o. d., str. 265. — 15. RK, lit. I 1/1, 12. 2. 1774, 7. 5. 1774, WK 30. 3. 1776, 28. 12. 1776. — 16. F. B. Hermann's, Reisen durch Österreichs, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien, Tyrol, Salzburg und Baiern im Jahre 1780, II., Wien 1781, str. 20. — 17. WK 30. 3. 1776.

SPREMEMBE IN DOPOLNITVE LJUBLJANSKEGA REGULACIJSKEGA
NAČRTA IZ LETA 1896

VLADO VALENCIČ

I.

Že pri izdelavi splošnega regulacijskega načrta so se morali ozirati na lastninske pravice hišnih in zemljiških posestnikov. Zaradi njihovih ugovorov ni bilo mogoče uveljaviti nekaterih urbanistično koristnih predlogov, večkrat je bilo treba opustiti marsikatero željo ali zahtevo, ker bi bila izvedba za mestno občino preveliko finančno breme. Še bolj se je to pokazalo pri izvajanju že odobrenega regulacijskega načrta. Razen tega so tudi spremenjene razmere in potrebe zahtevale spremembe in dopolnitve.

V stari del mesta je regulacijski načrt posegal predvsem tam, kjer so to dopuščale posledice potresa. Večje število hiš je bilo porušenih oziroma so jih morali iz varnostnih razlogov odstraniti. Za ponovno gradnjo so bile predpisane nove stavbne črte tako, da bi se razširile nekatere preozke ulice, predvideno je bilo tudi porušenje posameznih stavb, da bi se preintenzivna zazidava redčila in bi se pridobil prostor za komunikacije. Toda tudi vsi taki načrti se niso dali uresničiti.

Po potrjenem regulacijskem načrtu bi se morala Stiška ulica prestaviti v podaljšano os Gornjega trga in bi postala zveza med Starim trgom in nabrežjem Ljubljane. V zvezi z regulacijo Ljubljane je bila predvidena razširitev nabrežja in preureditev za vozni promet. Prestavitve Stiške ulice je zahtevala porušenje Stiškega dvorca. Bil je last verskega zaklada in v državni upravi. Država ga je sicer ponudila v nakup mestni občini, toda zahtevala je zanj nesprejemljivo ceno.¹ Ker torej ni bilo možnosti, da bi se Stiška ulica premaknila, je bila hišnemu lastniku ob južni strani, ko je gradil novo hišo na mestu stare, določena dotedanja stavbna črta. Ob tej priliki se je pojavil pomislek zoper ohranitev stavbne črte na drugi strani ulice pri Stškem dvorcu, kajti ulica bi ostala široka le dobrih 8 m in po predpisih stavbnega reda ob njej novo zgrajena hiša ne bi smela imeti več kot eno nadstropje. Zato je bilo predlagano, naj se ulica razširi na 12 m in določi nova stavbna črta na severni strani, kar bi šlo na račun Stiškega dvorca. Župan Hribar je bil proti razširitvi ulice, češ tako bi onemogočili potrebne adaptacije, ki jih je državna uprava nameravala izvesti. Tudi iz prometnih razlogov se mu razširitev ni zdela potrebna, razširjena sta že tako bila trg pred dvorcem in Trubarjeva ulica (med Levstikovim trgom in

šentjakobskim mostom). Njegov predlog, da ostane Stiška ulica v predpotresni širini, je občinski svet sprejel, čeprav so člani stavbnega odseka ugovarjali.² V tem primeru bi morali samo obžalovati, če bi bil regulacijski načrt izveden. Stiškega dvorca ne bi bilo več in tamkajšnji okoliš, ki je bil že znatno prizadet v svojem starem značaju po popotresnih obnovitvah, bi postal revnejši za nadaljnji spomenik baročne arhitekture. Zanimivo je tudi, da so se zagovorniki preložitve Stiške ulice tedaj sklicevali na slabo stavbno stanje Stiškega dvorca, ki je vsej okolici v kvar. Od tistega časa je preteklo 70 let, vendar zgradba stoji še danes in trenutno ne kaže, da je njen konec že prišel.

Korenito je hotel regulacijski načrt spremeniti situacijo na obrežju Ljubljane ob Čevljarskem mostu. Pet hiš od Židovske steze do Brega naj bi bilo porušenih, Čevljarska ulica bi se razširila do Ljubljane. Taka rešitev se je pokazala kot neizvedljiva, žal pa je bil načrt vendarle delno izveden in tako se nam je do danes ohranil neposrečen torzo. Pri izvajanju regulacije nabrežja ob Čevljarskem mostu je mestna uprava začela omahovati takoj potem, ko je regulacijski načrt sprejela. Lastnica tedanje hiše v Čevljarski ulici št. 3, Marija Czerny, je po potresu želela hišo obnoviti ter je prosila za določitev stavbne črte. Občinski svet je zavrgel misel na morebiten odkup hiše, ki je bila določena, da se poruši. Če bi jo odkupil, bi moral odkupiti tudi sosednje, takih stroškov pa mestna blagajna ni zmogla. Zato je določil stavbno črto na nabrežju in v Čevljarski ulici. Za regulirano nabrežje je bila predpisana širina petih metrov od Jurčičevega trga do Brega. Pri hišah na nabrežju bi morali napraviti arkade, ki bi služile za promet pešcev.³ Arkade so bile skoraj gotovo Fabianijeva zamisel. V poročilu k osnutku svojega regulacijskega načrta je priporočal, naj bi bila ob bregovih Ljubljane prosta pot. Da ne bi bili zemljiški posestniki preveč prizadeti ter stavbne parcele preveč okrnjene, naj bi hiše ob bregovih imele arkade, kar bi poleg praktične koristi imelo — če bi bile dosledno izvedene — tudi estetske prednosti.⁴ Marija Czerny ni pristala na pogoje, ki so ji bili postavljeni za prezidavo, nato ji je bilo dovoljeno le popravilo hiše po stanju in v stavbni črti, kakor je bila pred potresom in brez ozira na regulacijski načrt, ki je ostal glede nabrežja Ljubljane še naprej v velja-

vi. Tak sklep je bil utemeljen z ugotovitvijo, da regulacija tega mestnega dela ni nujna in da se brez škode za nekaj let odloži.⁵ Dovoljenje za popravilo hiše je bilo pozneje nekoliko razširjeno, proti Ljubljani bi hiša smela biti nadzidana s tretjim nadstropjem. Vendar Marija Czerny nameravanih popravil ni izvedla, hiša je kmalu nato prešla v last Kranjske hranilnice. Nova lastnica je hišo leta 1901 ponudila brezplačno mestni občini s pogojem, da do konca leta 1911 uredi tamkašnje nabrežje in v ta namen odkupi še druge hiše. Ponudba je bila zelo ugodna, toda kljub temu je občinski svet ni sprejel, ker bi porušenje vseh hiš med Jurčičevim trgom in Bregom zahtevalo prevelike finančne žrtve. Prometne razmere niso zahtevale preureditve nabrežja, olepševalni nameni pa velikih stroškov ne bi opravičili, zato so misel na porušenje hiš opustili.⁶

Kranjska hranilnica je kmalu po odklonitvi svoje ponudbe hišo prodala ljubljanskemu trgovcu Alojziju Lillegu; njegov namen je bil, da jo v večjem obsegu prezida. Trakt na Čevljarsko ulico bi obdržal in v pritličju uredil prodajalno, v obeh nadstropjih pa stanovanja. Del hiše proti Ljubljani bi porušil in zgradil prizidek s skladiščem in hlevom. Hiši bi dal

novi zunanji lice, načrt kaže, da bi dobila secesijsko fasado. Tedaj je občinski svet spremenil svoj nekdanji sklep o stavbni črti na nabrežju in načinu zazidave. Zahtevo po arkadah je opustil; da bi pridobil za promet dovolj široko komunikacijo, je stavbno črto premaknil za tri metre proti zahodu in tako dosegel za nabrežje širino 8 m, kolikor je bila določena tudi že pri nekaterih drugih hišah na današnjem Hribarjevem nabrežju. Projektirane arkade so bile opuščene zato, da bi bilo celo nabrežje enotno urejeno. Tudi v Čevljarski ulici je bila določena nova stavbna črta in sicer tako, da bi bila ulica 10 m široka. S tem sklepom je občinski svet spremenil regulacijski načrt glede nabrežja Ljubljane in Čevljarske ulice ter si je za to spremembo preskrbel odobritev deželne vlade.⁷ Hišni lastnik, ki je hotel sprednji trakt hiše ohraniti, ni sprejel pogojev občinskega sveta, tudi glede odškodnine za zemljišče, ki bi ga moral odstopiti mestu za razširitev nabrežja in Čevljarske ulice, ni prišlo do soglasja. Zoper odklonitev dovoljenja po magistratnem gremiju je Lilleg vložil pritožbo na občinski svet. Stavbni odsek je — ker se Čevljarska ulica po njegovem mnenju v bližnji bodočnosti ne bo regulirala — priporočal dovoljenje za prezidavo. Temu

Obrežje Ljubljane od Brega proti Čevljarskemu mostu z Obrezovo hišo pred porušitvijo, MALj, Foto II/4

pa je nasprotoval župan Hribar, ki je bil proti gradnji hleva in kolarnice na nabrežju, kar bi kazilo sicer slikovit in prijeten pogled s Čevljarskega mostu po Ljubljani. Pritožbe najbrž namenoma ni predložil v odločitev občinskemu svetu, temveč jo je zadržal ter dal leta 1906 nerešeno odložiti k spisom.⁸ Na ta način je hotel preprečiti, da bi bila onemogočena morebitna poznejša regulacija nabrežja po prvotnem regulacijskem načrtu. Lastnik je dal hišo še pred prvo svetovno vojno porušiti, stavbišče je ostalo do danes nezazidano.

Čeprav ni bilo več namena porušiti hiši, ki sta stali tik ob Ljubljani na Novem trgu, se je to vendar zgodilo. Leta 1913 so poglobljali strugo Ljubljane ter gradili obrežne zidove. V obeh hišah na Novem trgu so zaradi poglobitve struge in zabijanja pilotov zidovi in stropi razpokali in je odpadal omet, hiša št. 7 se je začela podsedati. Mestni magistrat je najprej izdal lastnici Bretl-Naglas nalog za deložacijo strank, nato pa je zahteval, da se hiša podre. Ker lastnica zahtevi ni ugodila, jo je dalo mesto porušiti na njene stroške. Kmalu nato je bila odstranjena iz varnostnih razlogov tudi hiša št. 8, last dedičev Karla Obreze. Lastnikom obeh porušениh hiš je Glavni odbor za osuševanje Barja, izvajalec regulacijskih del na Ljubljani, izplačal odškodnino.⁹ Stavbišči sta ostali hišnim posestnikom, ker pa ti niso imeli namena, da bi tam gradili, so jih prodali mestni občini. Mesto je prvotno mislilo, da bi stavbišča prodalo za zazidavo, toda to misel je opustilo ter zemljišče uporabilo za razširitev ceste ob obrežju.¹⁰

Širina Židovske steze je bila prvotno določena na 7 m od Židovske do Vegove ulice. Na prošnjo deželnega odbora je bil ob gradnji novega deželnega dvorca podaljšek Židovske steze, sedanje Peterneleuve ulice, razširjen na 16 m.¹¹ Tudi na željo deželnega odbora je bil spremenjen regulacijski načrt za stavbišče med Gosposko, Vegovo in Knežjo (Turjaško) ulico ter Valvasorjevim trgom (Trgom francoske revolucije). Leta 1910 se je deželni odbor ukvarjal z načrtom, da bi na stavbišču porušenega dvorca kneza Auersperga (sedaj Univerzitetna knjižnica) zgradil poslopje za deželne urade. Regulacijski načrt za ta okoliš mu ni povsem ustrezal in je bila na njegovo željo Turjaška ulica zožena od 15 na 13,5 m, vpahneni vogal ob stiku Turjaške in Vegove ulice je bil opuščen, na Trgu francoske revolucije pa je ostala odločilna obstoječa stavbna črta obeh hiš nasproti križevniške cerkve.¹² Leta 1902 je bilo sklenjeno, da se uredijo nasedi pred hišami ob vzhodni strani Vegove ulice od Peterneleuve do Turjaške ulice.¹³ Stari

rimski in mestni zid je bil določen kot vzhodna stavbna črta od Turjaške ulice do Trga francoske revolucije. Zavrnen pa je bil nasvet magistrata, naj bi na mestnem zidu napravili in vzdrževali nasade.¹⁴

Južna stavbna črta Trubarjeve ulice (od Levstikovega trga do šentjakobskega mostu) ob Virantovem vrtu je bila usmerjena po severozahodnem vogalu Gruberjeve palače.¹⁵ Vožarskemu potu in Zvonarski ulici je bila določena širina 12 m. Leta 1914, ko je bilo zemljišče med obema ulicama parcelirano, je občinski svet regulacijski načrt spremenil, ulici je zožil na 8 m, le podaljšek Zvonarske ulice do obrežja na Prulah naj bi bil 12 m širok. Toda deželna vlada spremembe za Zvonarsko ulico ni odobrila, zahtevala je, naj ostane v regulacijskem načrtu določena širina.¹⁶

II.

Več pomembnih sprememb in dopolnitev je bilo potrebnih v okolišju med Cankarjevo cesto, Čopovo ulico in Prešernovim trgom, železniško progo in postajo ter Moša Pijadejevo ulico. Ta del mesta je bil tedaj še redko zazidan, v njem so se razprostirali obsežni vrtovi in travniki. Zaradi ugodne lege med železniško postajo in mestnim središčem ter na križišču dveh glavnih cest, Dunajske in Celovške, je ob rasti mesta postal posebno privlačen za nove stavbe. Med temi je bila največja in najvažnejša sodna palača, na katero se je bilo treba v marsikaterem pogledu ozirati pri urbanistični ureditvi tega okoliša. Ko se je sodna uprava odločila, da bo gradila sodno palačo z jetnišnico na zemljišču Zeschkovih dedičev ob sedanji Miklošičevi cesti med Dolgo (sedaj Dalmatinovo) in Predilno (Pražakovo) ulico, je občinski svetnik Hráský predlagal, naj občinski svet odločitev glede lokacije nove stavbe odloži, dokler ne bo odobren regulacijski načrt, ki je bil tedaj v razpravi. Večina pa s tem ni soglašala, menila je, da je gradnjo tako pomembnega poslopja treba pospešiti. Da bi sodni upravi ustregel, je občinski svet sklenil opustiti projektirano ulico v poteku današnje Tavčarjeve med Dunajsko cesto in Kolodvorsko ulico, če bi bil tudi ta prostor potreben za gradnjo palače. Dolgo ulico, ki je bila prvotno projektirana v širini 12 m, bi razširili na najmanj 20 m. Mestna občina se je zavezala, da bo Dolgo ulico takoj razširila, in je obljubila, da bo skušala čimprej odpreti cesto od Franciškanske ulice (tedaj je potekala po Nazorjevi ulici in Miklošičevi cesti ob franciškanski cerkvi) do Ceste na južno železnico (danes Trg Osvobodilne fronte). Izjavila je tudi, da se bo izogibala vsaki

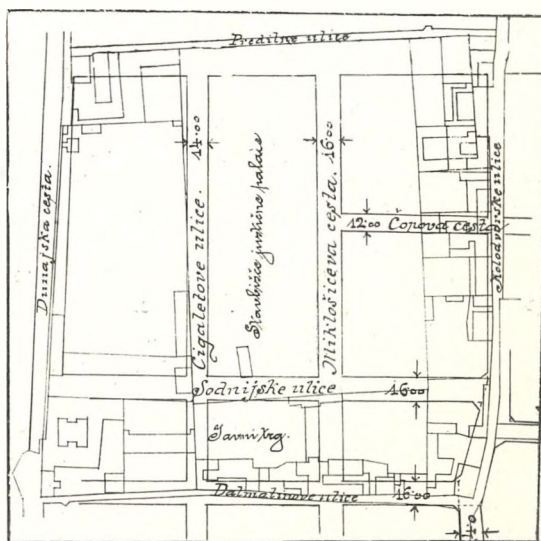
bistveni spremembi stavbnih blokov, določeni po odobreni parcelaciji Zeschkovega zemljišča, kolikor taka sprememba ne bo neobhodno potrebna.¹⁷

Ves čas, ko so tekle priprave za gradnjo sodne palače, jih je mestna uprava pazljivo zasledovala in si je prizadevala, da bi Ljubljana pri tem v estetskem pogledu kar največ pridobila. Zavzemala se je, naj bi bilo poslopje pomaknjeno toliko od ceste, da bi pred njim nastal trgu podoben prostor, pročelje naj bi bilo arhitektonsko tako oblikovano, da bo napravilo monumentalni vtis.¹⁸ Leta 1896 so Zeschkovi dediči prodali sodni upravi stavbišče v izmeri 16.763 m², na katerem je bila pozneje zgrajena sodna palača z zgradbo za porotne razprave in jetnišnico. To stavbišče ni segalo od Predilne do Dolge ulice, temveč le do današnje Tavčarjeve. Regulacijski načrt, kot ga je odobril občinski svet, je določal zazidavo zemljišča med Tavčarjevo in Dalmatinovo ulico. Toda deželna vlada na to ni pristala, zahtevala je, naj bo pred sodno palačo trg.¹⁹ Dasi torej mestna občina v tem pogledu ni imela prostih rok, je župan Hribar poskusil predstaviti pravosodnemu ministrstvu to vprašanje še kot nerešeno, da bi dosegel denarni prispevek za nakup zemljišča in ureditev trga. Sodna palača bo od vseh strani obdana s cestami, zaradi velikih dimenzij ne bo prišla do veljave. Zato namerava — tako je pisal ministrstvu — predlagati občinskemu svetu, naj bi se pred glavno fronto v vsem obsegu med Dolgo ulico in vzporedno projektirano ulico napravil javen trg z nasadi. Na tem trgu bo verjetno stal cesarjev spomenik, ki ga je občinski svet sklenil postaviti. Ker pa bo pridobitev zemljišča za trg in njegova ureditev združena z velikimi stroški (Hribar jih je cenil na 50.000 goldinarjev), finančni položaj mesta pa je zaradi posledic potresa slab, bi mogel upati na uspeh svojega predloga le, če bi finančno ministrstvo za nakup zemljišča prispevalo najmanj 10.000 goldinarjev. Želel je tudi, da bi bila glavna fasada arhitektonsko bogatejša in dostojnejše izvedena, kot pa je bilo predvideno po tedanjem osnutku.²⁰ Čeprav je bila prva prošnja za prispevek zavrnjena, je občinski svet spremenil regulacijski načrt in prostor pred sodno palačo, kjer naj bi bile prvotno stavbne parcele, določil za trg. Ob tej priliki je mestna občina obnovila prošnjo za prispevek in je vsaj delno uspela, finančno ministrstvo je pristalo, da za ureditev trga prispeva 5000 goldinarjev.²¹

Mestni magistrat je naročil arhitektu Fabianiju, da napravi načrt za arhitektonsko ureditev in zazidavo trga. Pobudo za to je dal Hribar. Opozarjal je, da v Ljubljani do tedaj niso

vplivali na oblikovanje fasad. Po drugih mestih so vsaj za nekatere ulice in trge predpisali zazidavo po načrtu. Na Dunaju imajo Ringstrasse, v Budimpešti Andrassy út in Oktogon tér, v Zagrebu Zrinjski trg in Franja Josipa trg. Želeti bi bilo, da tudi Ljubljana dobi trg, s katerim se bo mogla ponašati. To bo mogoče doseči, če se tistim, ki bodo okoli trga pred justično palačo gradili, predpiše tako oblikovanje fasad, da bo ves trg, ko bo zazidan, napravil vtis arhitektonske celote. Hribarjeve razloge je uporabil poročevalec stavbnega odseka, ko je v občinskem svetu utemeljeval potrebo načrta za ureditev trga.²²

Fabianijev načrt ni znan, zato ga z dejansko podobo trga ni mogoče primerjati. V pismu na župana, s katerim je poslal skico s pojasnili za novi trg, pripominja, da je vse izraženo v načrtu in pojasnilih na načrtu. Posebej opozarja na perspektivni pogled, ki razjasnjuje situacijo. V ozadju trga, tik pred palačo, je bila vrsta spomenikov. Kot spomeniki naj bi se uporabile monumentalne rimske starine, ki so deloma slabo razmeščene po muzejskem dvorišču in v kleti ali pa kje drugje ne pridejo do veljave.²³ Že to pismo kaže, da je Fabiani predvidel marsikaj, kar ni bilo izvedeno. V glavnem je bil trg oblikovan po njegovih zamislih. Napravil je načrt za Krisperjevo hišo, zgrajeno na tem trgu, po kateri so se zgledovale druge tamkajšnje zgradbe. Tudi Bambergova hiša, ki sicer sega proti trgu le z vogalom, je njegovo delo. Na južni strani trg v dobi nastanka ni dobil ustreznega zaključka, saj ga je še pred nekaj leti malone po vsej dolžini zapiral preprost

Regulacijski načrt okoliš sodne palače 1900, MALJ, Reg. I fasc. 1147, fol. 252 a

dvoriščni zid in zid skladišča Verovškove trgovine. S stavbama, ki sta bili pozneje zgrajeni, Vzajemna posojilnica leta 1922 in Dom sindikatov pred nekaj leti, je sicer sedaj trg zaključen, seveda ne tako, kot si je mogel zamisliti Fabiani, ko je zanj napravil načrt.

Zaradi obsežnosti in monumentalnosti sodne palače z zgradbo za porotne razprave in jetnišnico se je bilo treba na njeno arhitekturo ozirati tudi pri določanju in urejanju komunikacij v tamkajšnjem okolju. V regulacijskem načrtu sta bili predvideni ulici v poteku današnje Trdinove od Dunajske ceste do sodnega poslopja ter od Miklošičeve ceste v poteku današnje Čufarjeve ulice do Šmartinske ceste oziroma do Vodmata. Prvotno sta bili projektirani v širini 12 m, toda pozneje so ulico od Miklošičeve ceste do Radeckega (Vidovdanske) ceste in proti Vodmatu namerali razširiti na 16 m glede na pomen, ki so ga ji hoteli dati kot cesti, ki naj bi vezala zahodni del mesta z vzhodnim. Razširitve pa niso izvedli, ker so se pojavile ovire. Zemljiški posestniki ob trasi ulice, ki bi morali zanj odstopiti zemljišče, so pritiskali na mesto, naj bi ostalo pri širini 12 m. Kmalu se je tudi izkazalo, da ulice, kot so si jo zamislili tja do Vodmata, v doglednem času ne bo mogoče odpreti. Tudi ne bi imela pričakovanega prometnega pomena, zato je občinski svet pristal na prvotno določeno širino 12 m. Predpisal pa je — zaradi morebitne razširitve — pred vsemi novimi zgradbami na južni strani ulice, ki bi potekala trenutno le med Kolodvorsko in Pristavsko (Kotnikovo) ulico, vrtove v širini 2,5 m.²⁴ Za uskladitev osi stranskega vhoda na Miklošičevi cesti z osjo Čopove ulice (sedaj Čufarjeve) je bila sodna palača pomaknjena za približno štiri metre dalj od Tavčarjeve ulice, kot pa je bil prvotno namen njenega stavbnega vodstva. Zato je bil za prav toliko razširjen prostor z nasadi pred palačo, kar pa je bilo le koristno, ker je dalo večji poudarek monumentalnosti glavne fasade.²⁵ Ker je bila jetnišnica z upravnim poslopjem pred leti porušena, je sedaj mogoče združiti Trdinovo in Čufarjevo ulico. Načrt o zvezi med zahodnim in vzhodnim delom mesta po tej ulici je bil dokončno pokopan leta 1938 s sklepom, da se Čopova ulica med Kotnikovo ulico in Vidovdansko cesto opusti.²⁶ Trdinova ulica je bila urejena obenem s parcelacijo severnega dela zemljišča, ki je pripadalo nekdanji bolnišnici na Ajdovščini. Za novo cesto je prosil tedanji lastnik Josip Gorup, da bi pridobil ugodnejša stavbišča. Z odobritvijo parcelacije je občinski svet sklenil napraviti 14 m široko ulico, položeno pravokotno na

Dunajsko cesto in v os stranskega vhoda sodnega poslopja v Cigaletovi ulici.²⁷

V zvezi z gradnjo sodne palače je bila ureditelj Miklošičeve ceste, zveze s starim mestom; po njej je imel biti speljan tudi kanal za odvajanje odpadnih in meteornih vod v Ljubljano. Stavba se je že bližala dovršitvi, mestna občina pa še ni pridobila sveta za cesto. Da bi to pospešila, je sodna uprava prispevala 10.000 kron za nakup Bambergovega zemljišča.²⁸ Težave so bile z ureditvijo Miklošičeve ceste ob frančiškanski cerkvi. Ker je svet proti Ljubljani precej padal, so ga za novo cestišče odkopali, da so klanec ob cerkvi napravili položnejši. Zoper odkop cerkvenih temeljev in napravo hodnika ob cerkvi pa sta ugovarjala deželna vlada kot cerkveni patron in župni urad; ni bila namreč izključena revarnost, da bi zid počil. Mestni magistrat je sicer označil stavbna pravila, na katera se je deželna vlada sklicevala pri svojem ugovoru, za zastarela, vendar je potem, ko je statični račun inženirja Försterja pokazal, da pritisk presega navadno za tak temelj določeno mejo, opustil načrt o ureditvi pločnika poleg cerkvenega zidu v nivoju cestišča. Nato je bil zgrajen ob cerkvi kot nekakšna rampa nad višino ceste po načrtu arhitekta Fabianija sedanjí hodnik za pešce. Tedaj je bil napravljen tudi prizidek pri stranskem vhodu v cerkev.²⁹ Miklošičeva cesta je bila prvotno odprta le do Pražakove ulice. Podaljšanju do Ceste na južno železnico so stale napoti zgradbe bombažne predilnice. Iz prometnih razlogov je bilo podaljšanje ceste do kolodvora sicer že tedaj potrebno in mestna občina je večkrat brezuspešno poskušala pridobiti za napravo ceste potrebno zemljišče od bombažne predilnice po sprejemljivih pogojih.³⁰ Leta 1912 je predilnica ustavila obratovanje, pet let pozneje pa je svoje zemljišče razdelila za stavbišča. Po parcelacijskih pogojih je morala za podaljšanje Miklošičeve ceste ter za razširitev Ceste na južno železnico in Kolodvorske ulice določen svet brezplačno odstopiti mestni občini. Toda šele konec leta 1920 so bile porušene zgradbe na zemljišču, kjer je imela potekati cesta. Pretekli sta skoraj še dve leti, preden je bila Miklošičeva cesta odprta do Ceste na južno železnico. Ta cesta je bila last južne železnice, njej je pripadal kos zemljišča, po katerem je imela biti speljana Miklošičeva cesta. Šele po dolgih pogajanjih je bil dosežen sporazum med mestno občino in južno železnico, ki je omogočil, da je bil načrt Miklošičeve ceste v celoti izveden.³¹

Za Dolgo ulico je regulacijski načrt določal širino 18 m, dasi je občinski svet takrat, ko so mislili, da bo sodna palača stala ob tej ulici,

sprejel predlog, naj bi bila široka 20 m. Pogajanja z zemljiškimi lastniki, ki bi morali odstopiti del svojih zemljišč za razširitev Dolge ulice, so pokazala, da zahteva izvedba ulice v obsegu regulacijskega načrta od mestne občine prevelike finančne žrtve. Zato so jo zožili na 16 m. Ob stiku Dalmatinove in Tavčarjeve ulice s Kolodvorsko je regulacijski načrt po zamisli arhitekta Fabianija predvideval manjši trg. Iz istega razloga kot zožitev Dolge ulice je bila sklenjena tudi opustitev tega trga, obenem je bila določena širina Kolodvorske ulice s 14 m.³²

Z ovirami je bila združena tudi regulacija Predilne ulice. Za to ulico je bila prvotno določena širina 14 m. Ob gradnji Gražarjeve hiše (danes stoji le del ob Pražakovi ulici, trakt hiše ob Titovi cesti je bil porušen, ko so zgradili podvoz) je bila severna regulacijska črta ulice spremenjena in sicer je bila pomaknjena proti severu, na južni strani pa je ostala ista. Širina ceste se je tako povečala na 22,5 m in je bila za to ulico v primeri z drugimi neprimerna. Zato je bilo takrat, ko so gradili sodno palačo, sklenjeno, južno stavbno črto v Predilni ulici pomakniti toliko proti severu, da bo ulica le 16 m široka.³³ Deželno sodišče se je pritožilo zoper spremembo prvotne stavbne črte, katere so se pri gradnji dejansko držali. Zaradi te spremembe so morali razširiti vrt pred obzidjem jetnišničnega dvorišča. Občinski svet je ostal pri sklepu o zožitvi in tudi deželna vlada je pritožbo zavrnila, ker zoper izpodbijano stavbno črto ni bilo ne tehničnih ne sanitarnih pomislov ter je bila glede na javne koristi dopustna. V svoji odločbi je deželna vlada ugotovila, da je s premaknitvijo stavbne črte ostal sodnemu erarju kos neizkoriščenega zemljišča zunaj dograjenega obzidja. Postopek magistrata, ki je stavbno črto prepozno določil in tako preprečil, da bi bilo zemljišče za sodne zgradbe v polnem obsegu izkoriščeno, je deželna vlada označila kot neodgovoren.³⁴

Leta 1900 je bila odobrena parcelacija zemljišča, kjer je nekdanja stala deželna bolnišnica (med Titovo cesto, Dalmatinovo in Tavčarjevo ulico ter trgov pred sodno palačo) in ga je od dežele kupil Josip Gorup ter ga nato podaril mestni občini za višjo dekliško šolo. To zemljišče je bilo razdeljeno na deset stavbnih parcel; sklenjeno je bilo, da se prodajo na javni dražbi, skupilo pa se bo porabilo v namen, ki ga je določil Gorup. Obenem s parcelacijo je bila spremenjena regulacijska črta, bila je preložena približno 22 m proti zahodu do trase Dunajske (Titove) ceste. Tako je bilo pridobljenih skoraj 1200 m² stavbišč. Določeni so bili tudi zazidalni pogoji. Na vseh stav-

biščih naj bi se zgradile dvo- ali trinadstropne stavbe v isti višini. Fasade naj bi bile enakolične, predpisal bi jih magistrat.³⁵

Kolizejsko (Puharjevo) ulico bi bilo treba po regulacijskem načrtu razširiti na 12 m, tedaj je bila namreč le nekaj metrov široka pot med Frölichovo in Smoletovo hišo. Speljana naj bi bila tako, da bi zadela Dunajsko cesto nasproti hiše trgovcev Schneiderja in Verovška (sedaj Titova cesta št. 24). Ulica ne bi bila ravna, temveč bi se lomila, tudi ne bi tekla vzporedno s sedanjo Kidričevo ulico. Če naj bi se izvedla po regulacijskem načrtu, bi bilo treba porušiti tri hiše in dve gospodarski poslopji. Stavbna bloka, nastala ob ulici, bi imela obliko nepravilnega četverkotnika. Stroški za izvedbo ulice bi bili veliki, načrt v doglednem času ne bi bil izvedljiv. Zato je bil regulacijski načrt spremenjen tako, da bi Kolizejska ulica zadela Dunajsko cesto nasproti sredine Mathianove hiše (sedaj Titova cesta št. 22), ulica bi bila ravna, stavbna bloka bi imela pravilnejšo obliko. Porušiti bi bilo treba le eno stavbo. Toda lastnica hiše, ki naj bi bila deloma porušena, se je pritožila proti tej spremembi. Deželna vlada spremenjenega regulacijskega načrta ni odobrila, odločila je, naj ostane stara smer Kolizejske ulice, za katero govori tudi lega Dalmatinove ulice, ki jo nekako nadaljuje.³⁶ Sedaj, ko so bile porušene vse stavbe, ki so svojčas ovirale izvedbo Kolizejske ulice, je sicer speljana v stiku s Titovo cesto tako, kot je določal prvotni regulacijski načrt. Nima pa seveda prvotno zamišljene prometne funkcije, kajti za promet, ki bi se nadaljeval v Dalmatinovo ulico, ne pride v poštev.

V tem okolišu je treba omeniti še spremembo na zemljišču med Cankarjevo cesto in Puharjevo ulico ter Titovo cesto in Prežihovo ulico. Del tega zemljišča med Cankarjevo cesto in Kidričevo ulico je pripadal vojaški bolnišnici ter vojaškemu oskrbovališču. Mestna občina se je že od leta 1872 prizadevala, da bi to zemljišče pridobila. Odstranitev starih zgradb je bila zaželena iz higienskih in požarnovarnostnih razlogov. Stale so tudi na prometnem kraju, prostor je bil potreben za razširitev mesta v tem okolišu.³⁷ Mestna občina je ponudila vojaškemu erarju v zameno stavbišče in vsoto v gotovini. Toda vsa prizadevanja pri vladi ter celo dvakratno posredovanje mestne deputacije pri vladarju je bilo brezuspešno. Šele leta 1907 je vojaška uprava zgradbo vojne bolnišnice in oskrbovališča prepuščala mestni občini, ki je morala v zameno zgraditi novo vojaško oskrbovališče. Za zemljišče je bil izdelan parcelacijski načrt z novimi regulacijskimi in stavbnimi črtami.³⁸ Na

tem zemljišču ob Dunajski cesti si je Fabiani zamislil trg, ki ga je regulacijski načrt sprejel, vendar te zamisli tedaj, ko je bila prilika, niso izvedli, najbrž iz finančnih razlogov.

III.

V mestnem delu južno od *Cankarjeve ceste*, v *Gradišču*, *Krakovem* in *Trnovem* je bil regulacijski načrt le glede nekaterih ulic nebitveno spremenjen. Za Rimsko cesto je bila določena širina 14 m, toda niso bili odpravljeni ovinki, kar je bila brez dvoma pomanjkljivost za eno izmed takrat najbolj prometnih cest, ki je vodila v notranjost mesta. Predvidena je bila tudi razširitev trga Pred igriščem (Borštnikovega trga). Za izvedbo regulacijskega načrta glede Rimske ceste bi bilo treba odkupiti dele sedmih hiš, kar bi bilo združeno s precejšnjimi stroški. Občinski svetovalec, član stavbnega odseka, inženir Žužek, je sam napravil osnutek za regulacijo, ki je prizadela le dva zemljiška lastnika in je bila znatno cenejša. Po tem osnutku je bila spremenjena trasa od Tržaške ceste do Igriške ulice, po tej trasi je cesta potekala v ravni črti ter se le na trgu Pred igriščem nekoliko lomila. Osnutek inženirja Žužka je bil sprejet in Rimska cesta je bila po njem regulirana.³⁹

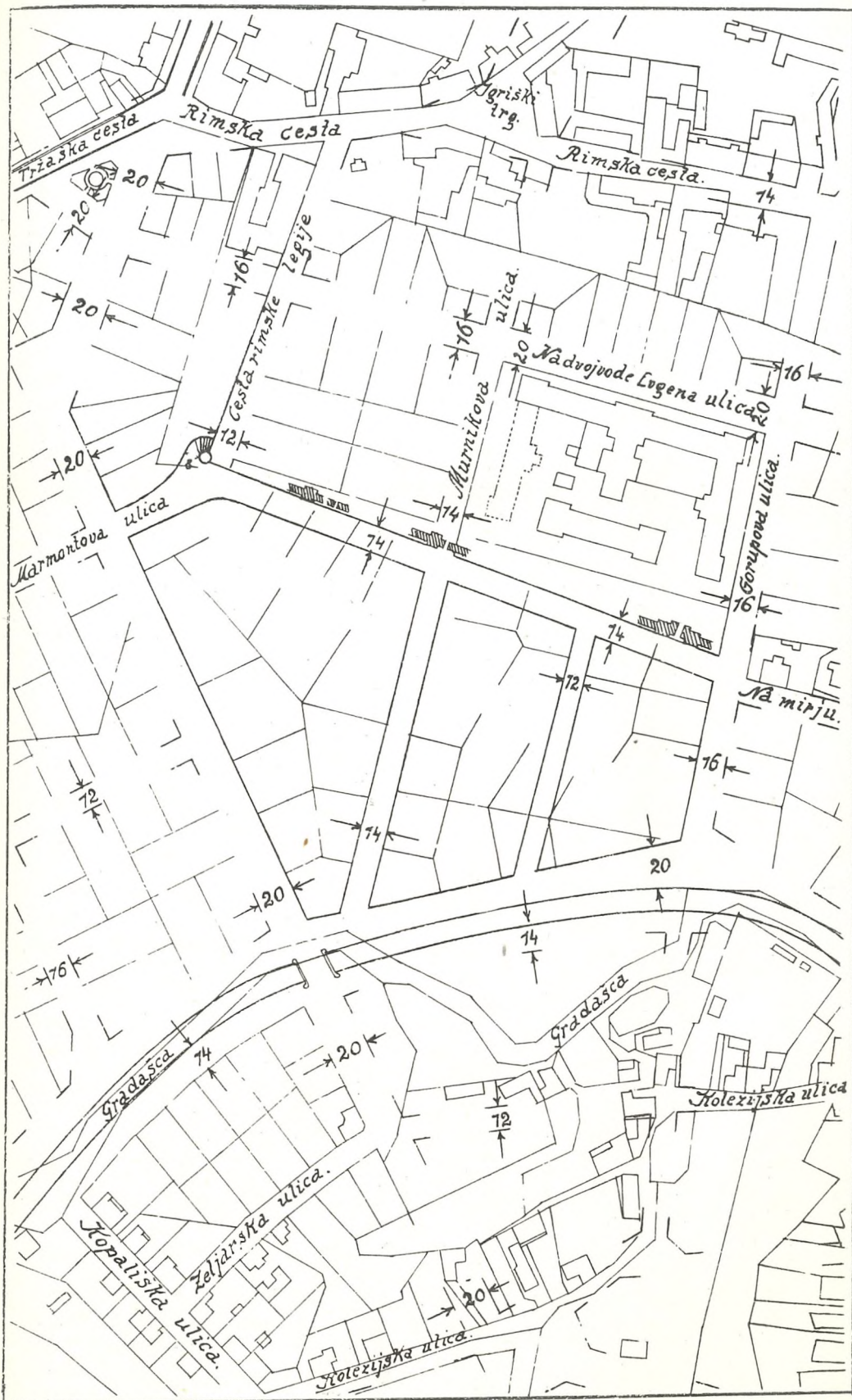
Leta 1909 je bilo v *Gradišču* na zemljišču Kranjske hranilnice zgrajeno nemško gledališče (sedaj *Drama*). Nemško gledališko društvo se je prvotno zanimalo za stavbišče na prostoru nekdanje vojaške bolnišnice in oskrbovališča med *Beethovnov*, *Gledališko* in *Kidričevo* ulico ter *Cankarjevo* cesto, vendar se je premislilo.⁴⁰ Kmalu po zgraditvi nemškega gledališča je Kranjska hranilnica sklenila zidati stanovanjski hiši na zemljišču v *Gregorčičevi* ulici. Tedaj je prosila, naj se zoži ulica za gledališčem, ki se je imenovala *Cesarja Avgusta* ulica, od 12 na 9 m ter se ji dovoli napraviti vrtove pred hišami v obeh ulicah. Kranjski hranilnici je bilo ugodeno in sprememba regulacijskega načrta odobrena. Ker pa je bila ulica med stanovanjskima hišama Kranjske hranilnice in gledališčem za javni promet brez pomena, služila je le trem zgradbam ob njej, je bila leta 1914 *Cesarja Avgusta* ulica na prošnjo Kranjske hranilnice opuščena, zemljišče pa prepuščeno hranilnici, ki je za to odstopila mestni občini zemljišče, potrebno za razširitev *Gradišča*. Za gledališčem je ostala štiri metre široka zasebna pot, ki pa je morala biti vedno dostopna gledališkemu društvu, gasilcem ter javnim in varnostnim organom.⁴¹

V zvezi s parcelacijo zemljišča Kranjske stavbne družbe ob *Levstikovi* ulici je bil spre-

menjen regulacijski načrt okoliša med *Erjavčevo* in *Levstikovo* ulico, železniško progo ter tobačno tovarno. Opuščen je bil okrogli trg ob stiku *Levstikove* ulice z ulico *Na Vrtači*, projektirana cesta ob *Tobačni* tovarni je bila zožena od 16 na 12 m, cesta ob železniški progi od *Erjavčeve* ulice do tobačne tovarne pa od 14 oziroma 16 tudi na 12 m. Za stavbni blok ob tobačni tovarni ter ob progi južne železnice je bil določen odprt stavbni sistem z vrtovi pred hišami; prej taki vrtovi niso bili projektirani.⁴²

Več problemov je mestu postavljala regulacija *Mirja*, zlasti *Aškerčeve* ceste, kar je bilo v zvezi z zgradbo obrtne šole. Komenda nemškega viteškega reda, največji zemljiški posestnik na *Mirju*, je leta 1899 predložila mestni občini v odobritev parcelacijski načrt za svoja zemljišča. Ta posest se je razprostirala med Rimsko cesto na severu in *Gradaščico* na jugu, na vzhodu je segala do *Emonske* ceste, na zahodu pa do *Lepega* potu. Merila je okrog 16 ha, od teh je nad 4 ha odpadlo na ceste, ostalo pa je bilo razdeljeno na 11 skupin s 112 stavbnimi parcelami. Parcelacijski načrt je bil odobren le, kolikor se je skladal z odobrenim regulacijskim načrtom. Zavrtna je bila razdelitev stavbnega bloka med današnjo *Murnikovo* in *Gorupovo* ulico, *Aškerčevo* cesto ter projektirano, a neizvedeno ulico, ki bi potekala od jugozahodnega vogala rimskega obzidja poševno čez *Mirje* proti *Gradaščici*, kjer bi se stikala z *Gorupovo* ulico. Za ta stavbni blok naj bi komenda predložila nov parcelacijski načrt. Sklenjeno je bilo, naj se severna stran podaljšane *Zoisove* (sedaj *Aškerčeve*) ceste zazida v strnjenem, drugod pa v prostem odprtem sistemu brez vrtov pred hišami. Za današnjo *Snežniško* ulico je bila določena nova regulacijska črta.⁴³ Ta parcelacijski načrt še ni predvideval gradnje poslopja za obrtno šolo.

Mestna občina je že nekaj let začela intenzivno podpirati prizadevanja za preureditev in razširitev tedanjih strokovnih šol v državno obrtno šolo mehanično-tehnične smeri. Leta 1897 je občinski svet sklenil zgraditi za tako šolo primerno poslopje. Tedaj se je pojavilo tudi vprašanje lokacije. Prebivalci šentjakobskega okraja so zahtevali, naj bi bila obrtna šola v njihovem okolišu; razen kaznilnice na *Žabjaku*, ki je imela biti opuščena, so predlagali nekatera zemljišča na *Prulah*. Obrtna šola naj bi bila šentjakobskemu okolišu nadomestilo za deželno sodišče, ki se je imelo izseliti v drug del mesta. Mestni magistrat se je sicer že v začetku zavzemal za *Mirje* in občinski svet je sklenil, da bo sprejel ponudbo križevniškega reda za nakup sveta

Regulacijski načrt za Mirje 1914, MALj, A. Spremembe in dopolnitve regulačnega načrta za Ljubljano

ob podaljšani Gorupovi ulici. Toda Šentjakobčani so to preprečili in dosegli, da je bil sklep o nakupu zemljišča na Mirju preklican in je mestna občina kupila Koslerjevo zemljišče na Prulah.⁴⁴ Preteklo je več let, preden so bili napravljeni in odobreni načrti za zgradbo obrtne šole in rešeno vprašanje financiranja. Ko pa naj bi že začeli graditi, je ministrstvo za javna dela zavrnilo stavbišče na Prulah zaradi mokrih tal in mivke kot neprimerno. Tedaj se je občinski svet ponovno odločil za Mirje, kjer so leta 1909 pričeli graditi.⁴⁵ Tudi tu se je pokazalo, da je svet, kjer so gradili, iz navoza in mivke ter visoka talna voda. Treba je bilo ojačati temelje, kar je občutno povišalo stavbne stroške.⁴⁶ Gradnja tako obsežnega poslopja je zahtevala za njen okoliš nekaj sprememb v regulacijskem načrtu. Za projektirano cesto, ob kateri naj bi poslopje stalo (sedanja Aškerčeva cesta), je bila določena širina 16 m. Pri višini šolskega poslopja, ki bi doseglo 20 m, monumentalni izvedbi glavne fasade in zaradi svetlobe šolskih prostorov projektirana širina ne bi zadoščala. Zato je bilo sklenjeno, da se kot podaljšek Zoisove ceste razširi na njeno širino, to je na 24 m.⁴⁷ Vendar pri tej širini ni ostalo. Nemški viteški red je tej širini ugovarjal, nato je bila širina zmanjšana od Emonske ceste do Murnikove ulice na 20 m, od tod do Tržaške ceste, kjer bi nastal trivogelni trg, pa na 16 m. Nova ulica — najprej so jo po šolskem poslopju imenovali Obrtna ulica, pozneje je bila preimenovana po velikem mojstru nemškega viteškega reda v Nadvojvode Evgena ceste — je bila prvotno izvedena le od Gorupove do Snežniške ulice.⁴⁸ V celoti — od Emonske do Tržaške ceste — je bila izvedena mnogo pozneje; zvezo s Zoisovo cesto, toda v skrčeni širini, je dobila leta 1924, s Tržaško pa leta 1933. V vsej regulirani širini je bila med Emonsko cesto in Gorupovo ulico odprta šele leta 1937. Na obeh koncih Aškerčeve ceste je bilo treba zemljišče za cesto odkupiti; le s težavo je prišlo do soglasja glede odkupne cene med mestno občino ter zemljiškimi lastniki.⁴⁹

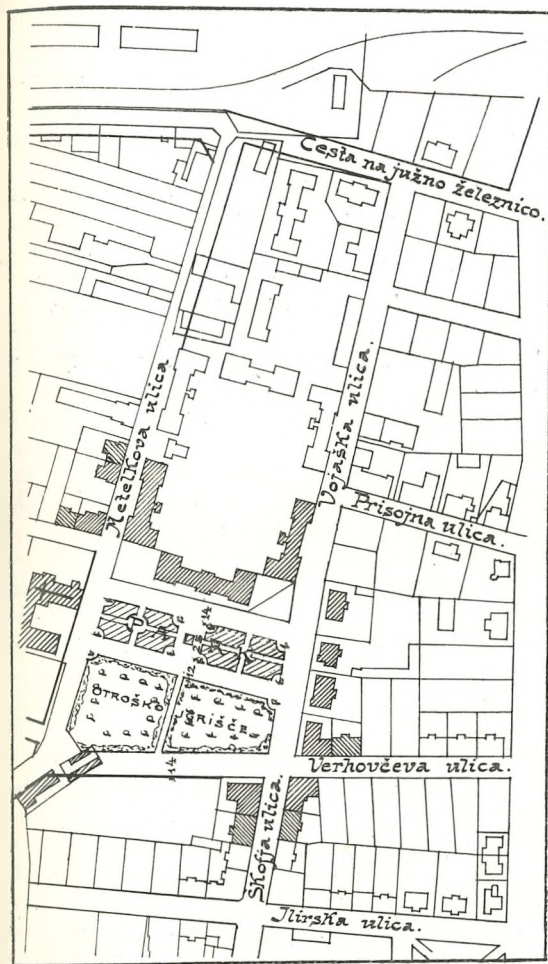
Parcelacijski načrt križevniškega reda se na rimski zid ni oziral. Tedaj je bil zid na Mirju še zasut, odkril in odkopal ga je šele Walter Schmid, ki je odkopaval in raziskoval emonsko zemljišče, ko so gradili obrtno šolo.⁵⁰ Izkopani del rimskega zidu je nemški viteški red prepustil v last mestni občini pod pogojem, da ga ohrani. Komenda je tedaj namerala obdržati zemljišče med Aškerčevo cesto in rimskim zidom od Murnikove do Snežniške ulice. Na tem prostoru bi uredila javen park in zgradila dvoje poslopij, kjer naj bi bil

nameščen emonski muzej. Zaradi ohranitve rimskega zidu je bil spremenjen regulacijski načrt tega okoliša. Ob rimskem zidu je določil ureditev 14 m široke ceste, opustil pa je poševno čez Mirje projektirano ulico od Gorupove do Snežniške ulice.⁵¹

Zemljiški posestnik, ki bi moral odstopiti nekaj zemljišča za projektirani trg na križišču Bleiweisove (Prešernove), Rimske in Tržaške ceste, se je zavzemal za njegovo opustitev kmalu, ko je bil regulacijski načrt sprejet. Bil je zavrnen, trg na tem križišču, v katero je imela biti speljana tudi projektirana sedanja Aškerčeva cesta, je bil potreben iz prometnih razlogov.⁵² Nasprotno pa je deželna vlada menila, da je ta trg premajhen in da bi ga bilo treba razširiti. Predlagala je, naj bi mestna občina odkupila v ta namen še Paichlovo hišo na Rimski cesti. Občinski svet je predlog odklonil zaradi finančnih razmer in ker tako velik trg ni bil potreben. Župan Hribar je izjavil, da bi izvedba tega načrta stala najmanj 100.000 kron. Kaj takega ni mogoče dovoliti ne sedaj, ne v bodočnosti.⁵³

Ko je Kranjska stavbna družba parcelirala del svojega zemljišča onstran proge južne železnice ob Cesti na Rožnik, je bil izdelan regulacijski načrt za ta mestni okoliš do mestne meje. Vzporedno z železniško progo je načrt predvidel na obeh straneh 12 m široko cesto. Na zahtevo deželne vlade je bila širina Ceste na Rožnik povečana od 10 na 12 m, smer pa je glede na terenske razmere ostala ista, dasi je deželna vlada priporočala, naj bi jo speljali čimbolj v ravni črti. Cesta skozi sredo parceliranega zemljišča od Ceste na Rožnik proti občinski meji je bila prvotno projektirana kot večkrat lomljena, pozneje je bila potegnjena v ravni črti (današnja Škrabčeva ulica). Na vzhodni meji tobačne tovarne projektirana ulica je bila pomaknjena 16 m proti vzhodu.⁵⁴

V Krakovem je bil spremenjen zazidalni načrt stavbnega bloka ob Emonski cesti med Krakovsko in Gradaško ulico. Po regulacijskem načrtu je bil določen odprt stavbni sistem, na prošnjih prizadetih posestnikov so ga spremenili v strnjenega.⁵⁵ Odboren je bil izpopolnjen regulacijski načrt za Trnovo zahodno od Zelene poti. Za ta okoliš je bil določen odprt stavbni sistem brez vrtov pred hišami, le za vzporedno cesto med Cesto v Mestni log in Potjo na Pasji brod ter za podaljšano Cesto na Loko, ki je bila projektirana proti severu do okrožne ceste, je bilo predvideno, da bodo pred hišami 5 m široki vrtovi. Višina stavb ne bi smela presegati enega nadstropja, dovoljeno pa je bilo zidati tudi pritlične hiše.⁵⁶

Načrt za regulacijo trga Tabor 1913, MALj, Reg. I fasc. 1232, V/7b št. 19.585/1910

IV.

Gradbeni razvoj šentpeterskega okoliša je bil združen s parcelacijo škofijskega zemljišča (škofove njive), segalo je od cerkve do Radeckega (Vidovdanske) ceste, ki je tedaj potekala še diagonalno čez Tabor. Zemljišče je merilo 7,8 ha, na stavbišča je odpadlo 5,3 ha, na ceste in trge 2,5 ha. Parcelacijski načrt je glede zazidave predvideval dve varianti, po prvi je prevladoval strnjeno, po drugi odprt zazidalni sistem. Občinski svet se je odločil za prvo varianto, po kateri naj bi bilo strnjeno zazidanih 49 od skupno 69 stavbišč.⁵⁷

Na tem zemljišču sta bila projektirana dva trga, pred cerkvijo sv. Petra in pred pehotno vojašnico. Trg pred cerkvijo naj bi bil zaključek notranje okrožne ceste ob njenem stiku z zunanjo okrožno cesto.⁵⁸ Ker notranja okrožna cesta kot glavna prometna žila skozi sredino mesta ni bila izvedena, trg pri šentpeterski cerkvi sedaj nima tistega arhitektonskega in prometnega pomena, kot mu ga je regu-

lacijski načrt določil. Še nekaj let potem, ko je mesto pridobilo škofijsko zemljišče, je na prostoru, določenem za trg, bila njiva. Spomladi leta 1905 so bili na njem urejeni nasadi po načrtih mestnega vrtnarja Hejnica.⁵⁹ Nekako v istem času je bila urejena tudi okolica okrog cerkve sv. Petra, kjer je bil porušen star, že razpadajoč zid in postavljena nova železna ograja na zidanih podstavkih in urejeni nasadi po načrtu arhitekta Plečnika. Pri svojem načrtu se je Plečnik oziral — tako je sporočil županu — na značaj Sv. Petra ceste, ki je usmerjena proti cerkvi, ter na njen podaljšek, Zaloško cesto, kjer se začenjajo pri deželni bolnišnici zgradbe, pred katerimi so vrtovi. »Naravno je torej, da se z zelenjem resp. predvrti že pri cerkvi prične tam, kjer ena cesta preneha in druga nova započenja. S tem se ne doseže samo nova lepa veduta, marveč tudi zgine v veliki meri v oči bodeča napaka: v zlomljeni poševni axi stoječa cerkev, končno pa še pokrije nelepe raztrgane cerkvene facade na Vodmatsko (tj. Zaloško) cesto. Projektiram namreč ne samo živo mejo za železnim omrežjem — temveč za to naj se vsade mladoletna jagnjeta.«⁶⁰

Trg pred vojašnico je moral čakati na ureditev — sedaj je sicer druga kot prvotno zamišljena — več kot dvajset let. Po regulacijskem načrtu je diagonalno čez trg potekala Radeckega cesta, ki je potem imela nadaljevanje v Prisojni ulici. Fabiani jo je nadaljeval v svojem načrtu v isti smeri nekako do okrožne ceste oziroma do železniške proge ter s tem poudaril njen pomen kot radialno usmerjene ceste. Po njegovem načrtu naj bi bila Radeckega cesta poleg Dunajske glavna zveza z delom Ljubljane, ki se je pričel razvijati severno od železniške proge. Potrebna je bila ta zveza tudi zaradi novega pokopališča, Fabiani ga je projektiral nekako na sedanjem mestu. Na križišču Radeckega ceste s progo bi se stikale najvažnejše ceste severovzhodnega dela mesta.⁶¹ Z izvedbo tega načrta bi bila verjetno zveza mestnega središča z omenjenim mestnim delom ugodneje urejena, kot pa je danes. V tem primeru bi seveda tudi trg Tabor dobil drugačno obliko. Zdi se, da so na opustitev Radeckega ceste čez trg mislili že takrat, ko je bilo škofijsko zemljišče parcelirano. Parcelacija je bila izvedena ne glede na potek te ceste ob bivšem škofijskem zemljišču. Toda šele leta 1913 je bil spremenjen regulacijski načrt za trg Tabor. Po prvem načrtu bi bil ob cesti pred vojašnico 25 m širok park, ostali del trga bi bil razdeljen na stavbišča, diagonalno čez trg vodeča Radeckega cesta pa opuščena.⁶² Zoper tako spremembo je bilo več pritožb; pritoži-

telji so zahtevali, naj ostane v veljavi prvotni regulacijski načrt. Tudi nekdanji župan Hribar je odločno nastopil zoper zazidavo trga, kajti trgi so pljuča, s katerimi mesta dihaajo. Svoj protest je zaključil: »Napravite na trgu park, otroško igrišče, pašnik ali — navsezadnje tudi — puščavo, samo ne zazidajte ga.«⁶³ Občinski svet ugovorov ni upošteval, svoj sklep o spremembi regulacijskega načrta je le nekoliko preuredil. Med 25 m širokim parkom in za stavbišče določenim južnim delom trga naj bi potekala 12 m široka cesta; stavbišča bi smela občina uporabiti za postavitev kakega javnega poslopja. Trg naj bi se trenutno le izravnal in priredil za otroško igrišče brez posebnih nasadov.⁶⁴ Vendar mestna občina tedaj spremembe regulacijskega načrta ni mogla uveljaviti, deželna vlada ji je odrekla odobritev. Razlog je bila opustitev Radeckega ceste čez trg. S tem je bila proti železniškemu podvozu na Šmartinski cesti radialno usmerjena cesta v svoji smeri prekinjena in odrezana. Radeckega cesta pa je še edina ohranjena radialna prometna žila iz središča mesta v severovzhodni smeri in ima zato že sedaj velik pomen, ki pa bo še narasel glede na edini podvoz pod progo južne železnice in glede na razvoj severovzhodnega mestnega dela. Koristi prometa in zdravega gradbenega razvoja tamkajšnjega okoliša zahtevajo, da ta radialna cesta v svoji glavni, po naravnih razmerah določeni smeri po možnosti ostane. Sicer je bila ta smer s splošnim regulacijskim načrtom z določitvijo trase za Prisojno ulico neugodno prekinjena, vendar je mogoče to pomanjkljivost vsaj delno popraviti, ker je vogal med Prisojno in Vojaško (Maistrovo) ulico še nezazidan.⁶⁵ Te pobude pa mestna občina ni upoštevala. Leta 1919 je občinski svet ponovno sklenil spremembo regulacijskega načrta in opustitev Radeckega ceste čez trg Tabor. Obenem je mestna občina prodala Društvu za zgradbo sokolskega doma Sokola I večji del zemljišča za zgradbo doma ter telovadišča.⁶⁶ Najprej je bilo na trgu urejeno telovadišče, leta 1926 pa je bil zgrajen dom. Leta 1934 je mestna občina odstopila Sokolu I nadaljnji del trga za preureditev v lahkootletске naprave. Tedaj je bilo sklenjeno, da se nasadi ob Metelkovi ulici opustijo, ker je površina za park premajhna.⁶⁷

Leta 1896 je bil priključen mestni občini Stari Vodmat. Deželna vlada je prvotno bila glede značaja stavb za uvrstitev Vodmata v zunanji stavbni okraj, kjer torej ne bi veljali vsi predpisi stavbnega reda. Mestna občina je z odločitvijo dalj časa odlašala, šele leta 1899 je predlagala, naj se, ker je v tamkajšnjem

okolišu več dobrodelnih zavodov (deželna in garnizijska bolnišnica, gluhonemnica), uvrsti v notranji gradbeni okraj. To se je tudi zgodilo. Mestni stavbni urad je izdelal regulacijski načrt za Stari Vodmat. Ker se je južna železnica tedaj ukvarjala z načrti za preureditev kolodvora in je bila uravnava cest čez železniško progo in ob njej odvisna od te preureditve, je bila odobrena le regulacija Šmartinske in Zaloške ceste ter Cegnarjeve in Holzapflove ulice. Za Šmartinsko cesto je bila določena širina 20 m, za Zaloško 14, za Cegnarjevo in Holzapflovo ulico pa 12 m. Ta regulacijski načrt je dopuščal v Vodmatu gradnjo pritličnih hiš, za Šmartinsko in Zaloško cesto je bil določen odprt stavbni sistem z enonadstropnimi hišami.⁶⁸ Leta 1905 je bil za Stari Vodmat izdelan nov regulacijski načrt na domnevi, da bosta z razširitvijo kolodvora opuščena prelaza čez progo na Šmartinski cesti in v podaljšanju poti, ki je vodila mimo Friškovca do Dovožne ceste (ob železniški progi). Namesto teh dveh prelazov bi zvezo z mestom onkraj železnice tvorila projektiran podvoz v podaljšani Metelkovi ulici in že obstoječ podvoz pod progo dolenske železnice na koncu novo projektirane ulice, ki vodi od Vodmatskega trga proti severovzhodu (Poljska danes Domžalska cesta). Zaradi zveze posameznih križišč s progo je bila projektirana od prelaza na Zaloški cesti ob nasipu dolenske železnice do Šmartinske ceste 12 m široka cesta, ki je bila ob posestni meji garnizijske bolnišnice že izvedena.⁶⁹ Tega regulacijskega načrta deželna vlada ni odobrila. Zoper projektirane ulice ni imela pomislekov, dasi je bila za nekatere prečne ulice določena širina 9 ali 10 m, kar ni ustrezalo predpisom stavbnega reda. Ker so bile ob teh ulicah povečini novo zgrajene hiše, se širina ni dala spremeniti. Malo posrečen je bil regulacijski načrt glede Vodmatskega trga, bil je preozek in naj bi se razširil. Deželni vladi se tudi ni zdelo primerno, da je bila širina za Šmartinsko cesto — glavno cesto proti pokopališču — le 12 m, sedanja Njegosjeva pa naj bi bila 20 m široka. Zemljišče med tema cestama ob njihovem stiku je bilo zaradi svoje oblike za stavbišče neprimerno.⁷⁰ Tudi novi regulacijski načrt, ki je bil nato izdelan, ni bil ugodneje sprejet. Za okoliš severno od Vodmatskega trga je bil popolnoma predelan, ni pa bil izboljšan. Ta trg je bil po načrtu razširjen na 46 m, toda le na zahodu, dasi bi ga bilo glede na ceste, usmerjene vanj na severu in jugu, primerneje razširiti na vzhodu. Zato je deželna vlada naročila, naj ostane pri prejšnjem načrtu. Izvedejo naj se le korekture, ki so potrebne zaradi

podvoza na Šmartinski cesti in razširitve tir-
rov, razširi naj se Vodmatski trg tudi na
vzhodu in regulacijska črta Stare poti od
Vodmatskega trga do Zaloške ceste naj se na
eni strani določi vzporedno s fronto tram-
vajske remize. Mestna občina je v glavnem
ugodila zahtevam deželne vlade, le poti Za
vrti ni opustila. Ker je deželna vlada na
opustitvi Za vrtov vztrajala in zahtevala, da
se podaljša zahodna s Poljsko (Domžalsko)
cesto vzporedna ulica do Bohoričeve, je ob-
činski svet regulacijski načrt prilagodil nje-
nim zahtevam s pridržkom, da bodo Za vrti
opušteni, ko bo Poljska cesta uravnana.⁷¹

Okrožni cesti — v tem okolišu je bila pro-
jektirana v poteku Njogoševe ceste — je bila
prvotno določena širina 20 m. Leta 1914 je
bilo sklenjeno širino skrajšati na 12 m, ker se
je s tem pridobilo zemljišče za dve stavbišči.
Zoper ta sklep je bilo več pritožb, ki jih je
mestna občina zavrnila. Deželna vlada je
spremembo odobrila, nasvetovala pa je, naj
se za smer in os okrožne ceste med Šmartin-
sko cesto in Cesto na južno železnico (Masa-
rykovo cesto) obdrži podaljšana os Ahacljeve
ceste (današnje Njogoševe) od Zaloške do
Šmartinske ceste.⁷² Tako zožena okrožna ce-
sta seveda ni mogla dobiti tistih funkcij in
tistega pomena, ki, naj bi ga imela po zamisli
njenegega avtorja, arhitekta Fabianija.

v.

V drugih mestnih okoliših so bile spremem-
be in dopolnitve regulacijskega načrta le ne-
pomembne. Nekaj teh sprememb je bilo na
na Poljanah, med Poljansko cesto in Streli-
ško ulico, ter v okolišu Domobranske vojaš-
nice. Leta 1902 je mestna občina kupila Del
Cottovo zemljišče med Poljansko cesto, Ciril
Metodovo ulico (sedaj Ulico talcev), Elizabet-
no cesto (Zrinjskega ulico) in novo ulico, ki
bo Kuhnovo cesto (Šaranovičevo ulico) vezala
s šentpetrskim mostom, sedaj je to Zarnikova
ulica. To zemljišče je mestna občina kupila,
da bi ga delno zamenjala z državo za stav-
bišče nekdanjega licealnega poslopja na Vod-
nikovem trgu, kjer je bila prej gimnazija in
je danes živilski trg. Naučno ministrstvo je
prvotno nameravalo graditi poslopje za II.
državno gimnazijo na prostoru starega liceal-
nega poslopja. Mestna občina pa je hotela to
zemljišče na vsak način pridobiti za tržnico
in po vztrajnih prizadevanjih župana Hri-
barja se ji je tudi posrečilo, da ga je država
odstopila v zamenjavo za stavbišče II. držav-
ne gimnazije ter za doplačilo zneska 20.000
kron.⁷³ Ob parcelaciji Del Cottovega zemlji-
šča je bilo sklenjeno, da se projektirana

Strossmayerjeva ulica zoži od 14 na 12 m,
Predlagano je bilo, da se ravno tako zoži Ci-
ril-Metodova ulica, toda v tem primeru je
občina morala obdržati širino 14 m, kakor se
je zavezala vladi zaradi gimnazijskega po-
slopja.⁷⁴

Komunikacija, katere del je danes Ulica
talcev, je bila projektirana od Krekovega trga
do Zarnikove ulice in naj bi razbremenila
promet na Poljanski cesti. Toda ta sicer po-
trebna ulica je izvedena le od Strossmayer-
jevo do Zarnikove ulice; lastniki obsežnih
vrtov med Krekovim trgom in Strossmayer-
jevo ulico jih niso hoteli spremeniti v stav-
bišča in zato ni bilo prilike, da bi tam napra-
vili cesto. Tudi glede opustitve dela ulice med
Zarnikovo in Zrinjskega ulico je občinski svet
na zahtevo tamkajšnjega zemljiškega posest-
nika ponovno razpravljal. Ker pa je bila ta
cesta predvidena že v razdelilnem načrtu pri-
zadetega zemljišča in je bil velik del zem-
ljišča na podlagi te razdelitve že prodan ter
so novi lastniki z izvedbo ceste računali, je
bila zahteva po opustitvi zavrtnjena.⁷⁵

Ob Domobranski cesti je bil projektiran
manjši trg, po sklepu občinskega sveta je bil
opuščen, da ne bi bil zemljiški posestnik pre-
več prizadet zaradi odstopa sveta.⁷⁶ Cesta,
projektirana na levem bregu Gruberjevega
kanala, je bila podaljšana od poljanskega
mostu naprej do pomerijalne meje kot obrež-
na cesta v širini 14 m. Od te obrežne ceste
(Turnsko nabrežje) se je odcepila glavna do-
vozna pot do Codellijevega gradu; ta pot je
bila projektirana za razširitev na 12 m. Ob
progi dolenske železnice je bila napravljena
12 m široka cesta.⁷⁷

Regulacijskega načrta mesto ni moglo iz-
vesti na Prulah, kjer je bila Samassova to-
varna. Po regulacijskem načrtu naj bi bila
Tesarska ulica podaljšana do Prul, Sredina
(Priateljjeva ulica) pa do Zvonarske ulice.
Obe komunikaciji bi potekali čez Samassovo
zemljišče. Lastnik je temu ugovarjal, ker bi
izvedba regulacijskega načrta ovirala razši-
ritev njegove tovarne. S svojim ugovorom
je uspel, deželna vlada projektiranega podalj-
šanja obeh ulic ni odobrila. Ponudil pa je
pozneje mestni občini brezplačno zemljišče
za cesto ob obrežju Ljublanice (Prule) ter za
12 m široko ulico, ki naj bi Sredino ob jugo-
vzhodni strani njegovega posestva vezala s
Prulami. Regulacijski načrt je bil v tem smi-
slu spremenjen, na nasvet deželne vlade je
bila ulica (Praprotnikova) ob jugovzhodni
meji Samassovega posestva iz prometnih raz-
logov potegnjena do Karlovške ceste.⁷⁸

VI.

Dasi so bile posamezne spremembe in dopolnitve povečini le bolj malenkostnega značaja, so vse skupaj regulacijski načrt v nekaterih pogledih bistveno spremenile. Črtani so bili skoraj vsi projektirani trgi, ki bi, arhitektonsko primerno urejeni, gotovo povzdignili estetsko podobo mesta. Druga značilnost številnih sprememb regulacijskega načrta je bila zožitev ali celo opustitev posameznih novo projektiranih ulic. Vse te spremembe, opustitev trgov in ulic oziroma zožitev, je narekovala želja po varčevanju. Občinski svet se je v vsakem primeru raje odločil za ožjo cesto, da je mestna občina prihranila na investicijskih in vzdrževalnih stroških. To stališče je bilo morda upravičeno pri nekaterih ulicah, za katere ni bil predviden večji promet. Kot kratkovidno pa moramo obsoditi zoževanje in opuščanje ulic in cest, ki jih je regulacijski načrt določal kot glavne komunikacije, npr. zunanjo in notranjo okrožno cesto ter nekatere radialne ceste. Večina sprememb je prvotni regulacijski načrt poslabšala, zato je treba obžalovati, da sta — potem ko je bil uveljavljen — prevladala prevelika varčnost in tesnorsrčnost.

OPOMBE

Vse arhivalije, na katere se sklicujem, so v Mestnem arhivu v Ljubljani. 1. Cod. III/49-1897, fol. 319' sl. — 2. Cod. III/51-1898, fol. 167 sl.: Cod. III/53-1899, fol. 206 sl. — 3. Cod. III/47-1896, fol. 30' sl. — 4. Maks Fabiani, Poročilo k načrtu občne regulacije stolnega mesta Ljubljane. Dunaj 1895, str. 7, ter Erläuterungs-Bericht zum Entwurfe eines Regulierungs-Planes der Stadt Laibach. Wien 1895, str. 7. — 5. Cod. III/49-1897, fol. 195 sl. — 6. Cod. III/59-1902, fol. 6'. — 7. Reg. I fasc. 1511, št. 7736/1902; Cod. III/59-1902, fol. 205 sl. — 8. Reg. I fasc. 1511, št. 7736/1902. — 9. Reg. I fasc. 1788, XVI/2 št. 11.018/1913; Varia Lab. II Glavni odbor za osuševanje Barja, fasc. 8, št. 82/1913, št. 42/1914; fasc. 9, št. 3/1915. — 10. Reg. I fasc. 1589, V/4 št. 1277/15; fasc. 1590, V/4 št. 957/16. — 11. Cod. III/54-1899, fol. 45' sl. — 12. Reg. I fasc. 1540, št. 36.146/1911; Cod. III/69-1911, fol. 83 sl. — 13. Cod. III/59-1902, fol. 270 sl. — 14. Cod. III/61-1903, fol. 348 sl. — 15. Cod. III/54-1899, fol. 47'. — 16. Cod. III/73-1915, fol. 19 sl. — 17. Cod. III/45-1895, fol. 269 sl., 287 sl. in 344 sl. — 18. Cod. III/46-1896, fol. 261' sl. — 19. Vlado Valenčič, Prvi ljubljanski regulacijski načrt. Kronika XV/1967, št. 2, str. 83. — 20. Reg. I fasc. 1147, fol. 273 sl. in 299. — 21. Cod. III/54-1899, fol. 46 sl.; Reg. I fasc. 1147, fol. 339 sl. in 370 sl. — 22. Reg. I fasc. 1147, fol. 436 sl.; Cod. III/56-1900, fol. 278' sl. Prim. Nace Šumi, Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani. Ljubljana 1954, str. 24 sl. — 23. Reg. I fasc. 1147, fol. 407. — 24. Reg. I fasc. 2070, št. 4371 in

4547/99; Cod. III/53-1899, fol. 134 sl. — 25. Reg. I fasc. 2070, št. 23.149/99; Cod. III/54-1899, fol. 336 sl. — 26. Cod. III/95-1938, fol. 202 sl. — 27. Cod. III/62-1904, fol. 308 sl. — 28. Reg. I fasc. 1227, fol. 394 sl., 424 sl.; Cod. III/57-1901, fol. 246' sl.; Cod. III/58-1901, fol. 5' sl. — 29. Reg. I fasc. 1227, fol. 569 sl. 635 sl. in 648 sl.; Cod. III/59-1902, fol. 241 sl.; Cod. III/61-1903, fol. 345' sl. — 30. Reg. I fasc. 1227, fol. 667 in 684 sl.; Cod. III/73-1915, fol. 189; Cod. III/75-1917, fol. 156' sl. — 31. Reg. I fasc. 1227, fol. 696 sl. — 32. Cod. III/52-1898, fol. 164' sl. — 33. Cod. III/54-1899, fol. 181' sl. — 34. Reg. I fasc. 1147, fol. 408 sl., 422 sl.; Cod. III/55-1900, fol. 90 sl. — 35. Reg. I fasc. 964, fol. 608 sl.; Cod. III/56-1900, fol. 273; Cod. III/57-1901, fol. 14' sl. in 83 sl. — 36. Cod. III/67-1909, fol. 308 sl.; Cod. III/68-1910, fol. 34' sl.; Reg. I fasc. 1508, št. 29.519/1909. — 37. Cod. III/23-1872, fol. 85 sl. — 38. Cod. III/65-1907, fol. 40'. — 39. Reg. I fasc. 2070, št. 17.942/1898; Cod. III/50-1898, fol. 226' sl. — 40. Cod. VI/2-1908, str. 262; Cod. VI/3-1909, str. 25 sl. — 41. Cod. III/70-1912, fol. 38; Cod. III/72-1914, fol. 68 sl. — 42. Cod. III/72-1914, fol. 207 sl. — 43. Reg. I fasc. 1153, fol. 82 sl.; Cod. III/54-1899, fol. 2' sl. — 44. Reg. I fasc. 1165, fol. 226 sl., 256' sl.; Cod. III/56-1900, fol. 181 sl., 271' sl.; Cod. III/57-1901, fol. 5 sl., 105' sl., 261' sl. O pripravih za gradnjo obrtne šole prim. članek Jožefa Reisnerja, Zgodovina našega zavoda. Spominska knjiga 1888—1938. Ob 50-letnici izdala Državna srednja tehniška šola v Ljubljani. 1938. Str. 51 sl. — 45. Cod. III/67-1909, fol. 212' sl. — 46. Cod. VI/3-1909, 1910, str. 243 sl. — 47. Reg. I fasc. 1508, XVI/1 št. 21.906/1909; Cod. III/67-1909, fol. 222 sl. — 48. Cod. III/70-1912, fol. 172 sl.; Reg. I fasc. 1153, fol. 129 sl. — 49. Reg. I fasc. 1931, XVI/1 št. 14.109; II A/6 št. 47.663/37; Reg. IV št. 23.800-45/36, 214,261/37. — 50. Josip Klemenc, Zgodovina Emone. Zgodovina Ljubljane. Prva knjiga: Geologija in arheologija. Ljubljana 1955, str. 333 sl. — 51. Cod. III/68-1910, fol. 186 sl. in 206' sl.; Cod. III/72-1914, fol. 204 sl. — 52. Cod. III/49-1897, fol. 216 sl. — 53. Cod. III/67-1909, fol. 10' sl. — 54. Cod. III/60-1902, fol. 201' sl.; Cod. III/61-1903, fol. 441' sl. — 55. Reg. I fasc. 1785, XVI/2 št. 31.728/1911; Cod. III/69-1911, fol. 82' sl. — 56. Cod. III/71-1913, fol. 121' sl., 307' sl. — 57. Reg. I fasc. 1209, št. 3046/1901; Cod. III/56-1900, fol. 254 sl. — 58. Vlado Valenčič, Prvi ljubljanski regulacijski načrt. Kronika XV/1967, št. 2, str. 80. — 59. Reg. I fasc. 1255, fol. 180; Cod. IV/21-1905, fol. 71. — 60. Reg. I fasc. 1543, XVIII/3, št. 9063/02; Cod. III/61-1903, fol. 433. Ni torej točno, kar navaja Šumi, n. o. m. str. 26, da je načrt za prvotno ureditev trga pred sv. Petrom Plečnikovo delo, Plečnik je napravil načrt le za ograjo in nasade okrog cerkve. — 61. Maks Fabiani, Regulacija deželnega stolnega mesta Ljubljane. Dunaj 1899, str. 5 sl. — 62. Reg. I fasc. 1232, fol. 507 sl.; Cod. III/71-1913, fol. 53 sl. — 63. Ivan Hribar, Zazidava trga Tabor. Slovenski narod 15. februarja 1913, št. 38, str. 4. — 64. Cod. III/71-1913, fol. 310' sl. — 65. Reg. I fasc. 1232, fol. 557 sl. —

66. Cod. III/77-1919, fol. 191'. — 67. Cod. III/91-1934, str. 59 sl. — 68. Cod. III/53-1899, fol. 276 sl. — 69. Reg. I fasc. 1515, XVI/2 št. 16.187/03; Cod. III/63-1905, fol. 129 sl. — 70. Reg. I fasc. 1515, XVI/2 št. 16.187/03. — 71. Reg. I fasc. 1515, XVI/2 št. 16.187/03; Cod. III/66-1908, fol. 55' sl.; Cod. III/68-1910, fol. 124 sl. — 72. Reg. I fasc. 1783, XVI/1 št. 22.211/913; Cod. III/72-1914, fol. 267 sl.; Cod. III/73-1915, fol. 21 sl.; Cod III/76-

1918, fol. 53 sl. — 73. Cod. III/57-1901, fol. 113 sl., 127 sl., 166 sl.; Cod. III/58-1901, fol. 9,360' sl.; Cod. III/60-1902, fol. 30', 79', sl., 191' sl. — 74. Cod. III/61-1903, fol. 186 sl. — 75. Cod. III/57-1901, fol. 270 sl.; Cod III/58-1901, fol. 87 sl. — 76. Cod. III/60-1902, fol. 114 sl. — 77. Cod. III/63-1905, fol. 130' sl. — 78. Cod. III/64-1906, fol. 54' sl.; Reg. I fasc. 1210, fol. 570 sl. in 588 sl.; Cod. III/66-1908, fol. 251 sl.

ZBIRKA VOJAŠKIH UNIFORM V POKRAJINSKEM MUZEJU V MARIBORU

SERGEJ VRIŠER

Pričujoče vrste sem namenil muzejski pagodi, ki je v Sloveniji dokaj skromno razvita — področju vojaških uniform in edini pomembnejši slovenski zbirki starejših uniform v mariborskem Pokrajinskem muzeju.

Zbirke uniform, ki jih varujejo danes številni muzeji na svetu, so nastale zelo različno, v splošnem pa bi jih mogli deliti v dve skupini. V prvo se uvrščajo specializirani vojni muzeji, ki se v okviru vojne zgodovine sistematično ukvarjajo tudi z razvojem vojaške noše in dopolnjujejo zbirke s tekočimi novostmi in spremembami uniform (npr. vojni muzej v Pragi). Tu gre povečini za osrednje vojne muzeje raznih držav, od katerih imajo večje celo muzeje za posamezne rodove vojske (npr. Francija, Italija, ZDA).

V drugo skupino sodijo zbirke uniform, katerih raba je bila kakorkoli povezana z ozemljem, na katerem muzej deluje. V prvi vrsti so to muzeji na ozemljih nekdanjih vojnih operacij, ki prikazujejo poleg drugih spominov tudi uniforme vojskujočih se armad (npr. muzeja v Gorici in Vidmu za italijansko-avstrijsko fronto 1915/18, naši muzeji NOB). V to skupino spadajo razumljivo tudi uniforme, ki niso vezane na vojne dogodke, npr. uniforme vojaških enot, ki so stalno ali občasno bivale na določenem ozemlju in se uvrščajo v muzejski prikaz po svojem kulturnozgodovinskem pomenu.

Poleg muzejev velja omeniti tudi zbirke zasebnih zbiralcev uniform. Z njimi so se ukvarjali v preteklosti večinoma ljudje iz fevdalnih in oficirskih krogov, pogosto pa tudi slikarji, ki so potrebovali vojaške noše in opremo za slikanje zgodovinskih tem (Historienmaler). Med zbirkami te vrste je bila dokaj znana zbirka slikarja C. L. Hollitzerja, ki je pozneje prešla v posest dunajskega vojnega muzeja.

Omenimo naj še zbirke uniform, ki sicer uradno nimajo tega naslova, saj njih namen ni v zbiranju in ohranjanju vojaških oblačil za muzejske namene, marveč za praktično uporabo. To so uniforme, ki jih hranijo v fundusih različnih gledališč in izposojevalnicah kostumov. V mnogih izmed teh kolekcij so bile pravcate redkosti in so zato našle pot v muzeje. Tako je npr. beograjsko narodno gledališče predalo vojnemu muzeju pomembno zbirko starosrbskih uniform in pokrival.

Po tem bežnem pregledu si oglejmo, kako je nastala mariborska zbirka uniform. Prvi predmeti za to zbirko so priromali iz zasebne lasti v muzej že ob njegovi ustanovitvi leta

1904. To so bile nekatere avstro-ogrske uniforme iz preteklega stoletja. Do zloma avstrijske monarhije se zbirka ni bistveno povečala, nekoliko bolje pa je bilo v času med obema vojnama, ko je muzej pridobil poleg orožja iz prve svetovne vojne tudi nekaj delov uniform. V tem času je bilo v posesti nekaterih bivših avstro-ogrskih oficirjev v Mariboru večje število uniform. Del te posesti se je med drugo vojno žal izgubil, kar je ostalo, pa je po osvoboditvi zbral mariborski Pokrajinski muzej. Že od ponovne otvoritve leta 1947 dalje je v muzeju v okviru stalne zbirke tudi manjša razstava orožja in uniform, večji del gradiva pa doslej še ni bil razstavljen.

Ker je mariborski muzej v minulih letih zavestno razvijal kompleksno muzejsko dejavnost, je posvečal pozornost tudi zbirki uniform in jo je skušal povečati. To je storil z manjšimi odkupi, na pomoč pa mu je prišlo tudi mariborsko gledališče, ki je — kakor so to storila mnoga gledališča na svetu — uvidevno dopolnilo našo zbirko z izvirnimi vojaškimi nošami iz svoje garderobe kostumov.

Zbirka je tako do danes znatno narastla in šteje 32 vojaških suknjičev in plaščev, 105 pokrival in 82 kosov različne vojaške opreme — epolet, ešarp, portepejev, vrvic itd.

Sestav zbirke je glede na izvor uniform nekoliko nenavaden. Razumljivo se zdi, da je največ predmetov iz opreme nekdanje avstro-ogrske armade, le šibko pa je zastopana bivša jugoslovanska vojska. Proti pričakovanju veliko je število nemških uniform in pokrival iz časov pred letom 1918. Te uniforme je pridobil muzej od mariborskega gledališča, tja pa so jih zelo verjetno pripeljali v času okupacije iz kakega gledališča v Nemčiji kot »kulturno pomoč« in dopolnitev garderobe mariborske gledališke hiše. Najmanjšo skupino sestavlja slednjič nekaj francoskih vojaških rekvizitov.

Iz povedanega bi sledilo, da bi mariborsko zbirko mogli uvrstiti v drugo skupino zbirk, ki smo jih našli v začetku, saj je večji del gradiva — avstro-ogrske in jugoslovanske uniforme — bolj ali manj povezan s preteklostjo Maribora, njegovega širšega okolja in ostale Slovenije. S pridobitvijo nemških in drugih uniform, ki niso imele neposredne zveze z zgodovinskim dogajanjem pri nas, pa se je značaj zbirke znatno spremenil: postala je zanimivejša tudi s širšega kulturnozgodovinskega gledišča, posebej z gledišča razvoja modnega in vojaškega oblačila nasploh, ki mu je

mariborski muzej v zadnjih letih posvetil večjo pozornost.

V naslednjem podajam kratek pregled najpomembnejšega gradiva po posameznih državah. Ker je namen sestavka, da poda samo okvirno informacijo o področju, ki ga doslej pri nas nismo obravnavali, sem se zavestno ognil nadrobnejšim opisom predmetov, pač pa sem skušal bežno orisati njihov izvor, uporabo in morebitne menjave njihovih oblik. V pregled nisem vključil policijskih in uradnih uniform, prav tako tudi ne omenjam orožja — sabelj, nožev itd., ki je sicer sodilo k vojaški noši.

AVSTRO-OGRSKE UNIFORME

Najstarejši predmeti v zbirki avstro-ogrskih uniform so iz prve polovice XIX. stoletja. Prvi je kirasirski oficirski šlem iz dobe Franca I. ali morda iz zgodnje dobe Ferdinanda I., za kar govori monogram F. I. Šlem ima značilno trikotno obliko senčnika in ukrivljen greben, manjka mu le volnena črno-rumena »gosenica« (Raupe), ki je krasila greben po vsej dolžini. Šleme te vrste so okoli leta 1840 zamenjali z drugimi, ki so imeli nekoliko nižji greben, v petdesetih letih XIX. stoletja pa jih je slednjič spodrinil lažji dragonski šlem, ki je ostal v rabi do prve svetovne vojne.

Iz istega časa kot kirasirski šlem je bržkone huzarska oficirska torbica, tako imenovana »sabretache« ali »Säbeltasche«. Torbica je usnjena, na sprednji strani ima na rdečem blagu cesarski monogram F. I. Ta del vojaške opreme je bil v splošnem v rabi samo pri huzarjih in ga srečujemo v prvi polovici XIX. stoletja le še pri oficirjih. Torbico so nosili na dolgih jermenih ob sablji in je imela v tem času izključno dekorativen pomen. S spremembami uniforme v drugi polovici XIX. stoletja je sabretache izginila iz opreme avstrijskih huzarjev, ohranila pa se je pri Nemcih vse do leta 1914.

Drugo najstarejše pokrivalo v zbirki je grenadirska medvedja kučma iz časa okoli leta 1840. Za ta čas bi pričala oblika kučme. Grenadirji so nosili že od XVIII. stoletja dalje na kučmah ščitke z dvoglavnim orlom, v času nastanka naše kučme pa so to značko zamenjali z drugo v obliki goreče granate. Tudi naša kučma ima tak znak, vendar ni izviren in so ga verjetno pritrdili na kučmo pozneje v gledališču, od koder smo pokrivalo pridobili za muzej. Tudi senčnik kučme je odrezan.

Iz kirasirske opreme druge polovice XIX. stoletja sta dva oficirska prsna oklepa. Izde-

lana sta iz črno lakirane pločevine in imata medeninaste okrasne vložke in gumbе. Te oklepe, ki so ščitili samo oprsje, so si kirasirji pripasovali prek ramen in hrbta s posebnimi naramnicami. V naši zbirki so rdeče oficirske naramnice s pozlačenimi gumbi in kovinskimi gumbnicami. Prsne oklepe so uporabljali v avstrijski vojski sorazmerno dolgo, saj so jih odpravili šele leta 1860. Pločevinasti oklepi so služili seveda samo za parado in so jih za bojne namene zamenjali z železnimi. V zbirki imamo tudi oklep te vrste.

Arhaična posebnost, ki se je ohranila še iz XVIII. stoletja, so bili v avstrijski vojski suknjiči iz belega sukna. Konjenica, lovci in pehota so jih nosili do leta 1868, ko so jih slednjič zamenjali s temno in svetlo modrimi ter sivo zelenimi. V mariborski zbirki imamo samo en primerek v slovenski narodni pesmi tolikanj opevane »suknje bele«. To je oficirski pehotni suknjič z oranžno rumenimi našitki in dvema vrstama gumbov. Kroj bi govoril za čas okoli šestdesetih let, oranžno barvo pa je imel v tem času pehotni polk št. 59.

K opisani beli uniformi so sodile svetlo modre dolge hlače, ki se žal niso ohranile, pač pa je iz istega časa oficirska paradna čaka. Oblika čak se je pogosto menjavala: od visoke z usločenim valjem pa vzorcu modnega cilindra v času bidermajerja se je prek nekaterih različic v petdesetih in šestdesetih letih XIX. stoletja razvila okoli 25–30 cm visoka čaka z zadaj nekoliko poševno oblikovanim valjem. Tako obliko ima tudi mariborska čaka. V nadaljnjem razvoju je to pokri-

Kirasirski šlem in huzarska torbica iz časa Franca I. ter pehotna čaka iz 60. let XIX. stol. — Pokrajinski muzej Maribor

Francoska pehotna čaka in kirasirski šlem ter avstrijski lovski klobuk iz druge polovice XIX. stol. — Pokrajinski muzej Maribor

valo postajalo vse nižje in se je ob koncu XIX. stoletja močno približalo sočasnim francoskim čakam.

Približno iz istega časa kakor bela suknja in čaka izvira tudi klobuk avstrijskih lovcev. Po tipu je dvorogelnik s petelinjo perjanico na vrhu in z značko — lovskim rogom, ob strani. V zavoju roga je bataljonska številka 19. Klobuki lovskih enot so v XIX. stoletju nekajkrat spremenili obliko, perjanice so uvedli leta 1840, dvorogelnike pa so pozneje

Oprema avstroogrskih gardnih enot: šlem pehote in šlem ter bandelier s kartušo »Arcierov« — Pokrajinski muzej Maribor

zamenjali za nizke cilindre s perjem ob strani.

Verjetno je iz šestdesetih let XIX. stoletja tudi par oficirskih konjeniških škornjev z golenicami, ki segajo prek kolen. Take škornje so nosili v tem času pri jahanju tudi pehotni oficirji. Ni pa izključeno, da bi bili ti škornji iz zapuščine gardnih jezdecev (Gardereiter). V tem primeru bi utegnili biti nekoliko mlajši, saj so gardne enote ohranile konservativno obliko škornjev do zloma monarhije.

Od starejše opreme velja omeniti tudi nekaj dodatkov k uniformi ulancev. To so rumene epolete z resami, ki so jih ulanci nosili k temno zeleni uniformi do šestdesetih let XIX. stoletja, in zlata oficirska naramna vrstica s pleteninastimi zaključki.

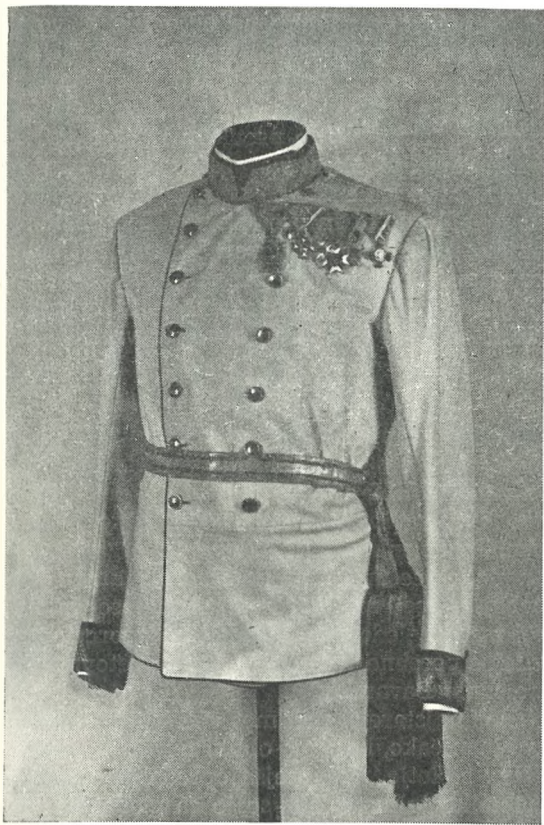
Ostale avstrijske uniforme v mariborski zbirki pripadajo obdobju po letu 1868, ko je vojaška noša doživela korenite spremembe. Osnovne značilnosti, ki so jih vnesle te spremembe v uniforme posameznih rodov vojske, so ostale v bistvu v veljavi do leta 1918.

Redkost v zbirki so deli vojaške opreme, ki sicer ni bila v rabi v provinci, a je prišla k nam iz zasebnih zbirk kot rodbinski spomin. To sta šlem in pas-bandelier s kartušo oficirja cesarske telesne straže »arcierov« (Arcierenleibgarde). Izvor teh enot sega nazaj v XVII. stoletje, ko so arcieri-lokostrelci kot posebna straža spremljali cesarja na potovanjih. K živo rdeči suknji z bogato zlato vezeninom in k belim hlačam so nosili vojaki te elitne enote od druge polovice XIX. stoletja dalje lahke kovinske šleme, katerih vrh je krasil plastično izdelan dvoglavi orel po vzorcu šlemov nemškega in ruskega Garde du Corpsa, prekrival pa ga je šop bele konjske grive. Srebrni službeni pas — bandelier s pločevinasto torbico — kartušo so nosili oficirji te enote na konjeniški način prek rame.

Iz opreme cesarske garde sta tudi šlem in naramne vrvce avstrijske gardne pehote (Leibgarde-Infanteriekompanie). Šlem je izdelan po vzorcu pruskega šlema s konico (Pickelhaube), le da je nekoliko nižji, kot so bili sočasni nemški šlemi te vrste, manjka pa mu šop črne konjske grive, ki je bil pritrjen na konico in je prekrival šlem.

Gardna pehota je nosila temno zelene suknjiče in temno sive hlače, k temu še luskinaste polkrožne epolete in naramne vrvce (Achselbänder), ki so si jih zavezovali okoli leve rame in pripenjali na prsi. V mariborskem muzeju so zlate oficirske in rumene vojaške naramne vrvce.

Tudi dva generalska suknjiča iz belega sukna — eden z distinkcijami »feldcajgmojstra«, drugi generalmajorja — sodita med redkosti

Suknjič avstrijske generalske gala uniforme iz konca XIX. stol. — Pokrajinski muzej Maribor

zbirke. Tako imenovano generalsko gala uniformo — bel suknjič in živo rdeče, z zlatom obrobljene hlače — zasledimo v predpisih o nošenju uniform še leta 1911. Vendar so bili ti svečani kroji takrat praktično že iz rabe, saj je generaliteta na splošno nosila tudi za svečane priložnosti službeni modro sivi »Waffenrock« z zlatimi našitki na svetlo rdeči podlagi. V naši kolekciji najdemo en suknjič te vrste (s činom feldmaršallajtnanta). Prav ta s perjanicami iz čapljinega perja in dve zlati ko so v zbirki trije generalski dvorogelniki generalski ešarpi.

Od paradnih uniform posameznih rodov vojske je največ oblačilnih kosov, pokrival in drugih predmetov iz pehotne opreme. To so trije temno modri oficirski suknjiči s polkovniškimi našitki. Po razpoznavnih barvah polkov (Egalisierungen), črni in rdeči, in po gumbih, moremo sklepati, da gre morda za uniforme polkov št. 58 in 74.

Nadalje sta v zbirki dva črna oficirska plašča z našitki temno rdeče in rumene barve. Muzej hrani tudi dve pehotni paradni oficirski čaki in tri službene kape. Prva od teh se uvršča po obliki v konec XIX. stoletja, druga z visokim valjem in strmim senčnikom je

značilen model iz začetka našega stoletja, tretja, nizka in z ravnim senčnikom po francoskem vzorcu pa se je razširila v vojaški modi med prvo svetovno vojno.

Muzej hrani samo eno pokrivalo iz opreme artilerije in sicer paradno oficirsko čako zadnjega, predvojnega modela. Čaki manjka šop konjske grive s kokardo, ki je bil spet z veržico.

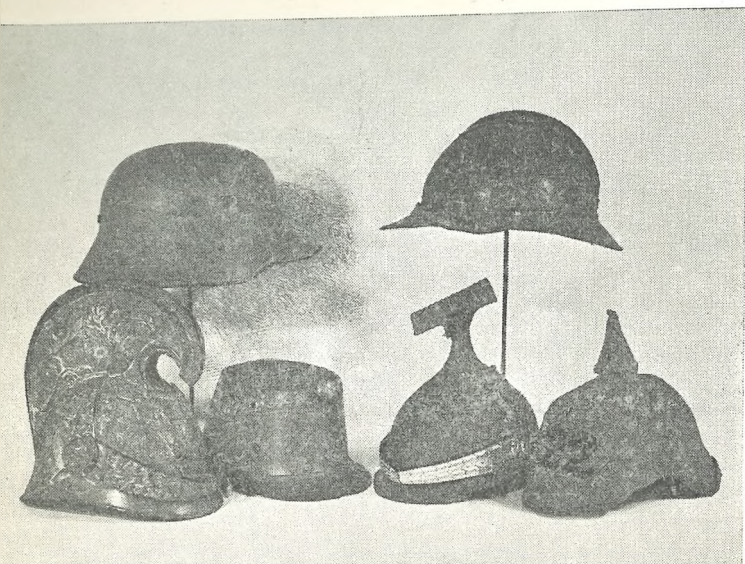
Dva temno modra suknjiča huzarskega kroja, obšita z rumenimi vrvicami in s kadetskimi našitki na ovratniku, nam predstavita uniformo gojencev konjeniške oficirske šole. Iz huzarske opreme sta se ohranili tudi dve čaki (manjkata jima čopa iz konjske grive). Prva, oficirska, je iz zapuščine polka št. 2 (polkovna barva bela), druga, podčastniška, ima polkovno številko 1 (polkovna barva črna).

V zbirko se uvršča tudi huzarska uniforma, ukrojena za dečka 10 do 12 let. Oblačilo je bilo do vseh podrobnosti izdelano po vojaških predpisih: suknjič-atila z distinkcijami poročnika je svetlo modre barve, hlače bročevo rdeče, huzarski vozli in našitki, tako imenovani »vitez kötez«, so zlati. V celoti gre za miniaturno ponovitev predpisanega huzarskega kroja, ki ga je izdelala dunajska vojaška krojačnica najverjetneje za otroka premožnejše oficirske družine.

Od opreme ulancev hrani mariborski muzej svetlo moder oficirski povrhnji suknjič-ulan-ko. Suknjič ima krznen ovratnik, rdeče našitke na rokavih in značilne ulanske rese med gumbi na hrbtni strani. V zbirki sta tudi dve

Avstrijska oficirska pokrivala. Spredaj: huzarska in pehotna čaka, ulanska čapka. Zadaj: dragonski šlem in generalski klobuk — Pokrajinski muzej Maribor

Vojaška pokrivala iz prve svetovne vojne. Spredaj: avstrijski dragonci, huzarji in ulanci, nemška pehota. Zadaaj: nemško-avstrijski in francoski šlem — Pokrajinski muzej Maribor

oficirski čapki, zapuščina iz polkov št. 6 (temno rdeča) in št. 12 (svetlo modra).

Z mariborsko preteklostjo je bil povezan dragonski polk št. 5., ki je bil razmeščen tudi po drugih krajih Slovenije. V naši zbirki je več dragonskih šlemov, nadalje svetlo moder oficirski suknjič poročnika z rumenimi polkovnimi našitki. Našitke iste barve ima tudi temno rjav plašč, ki je sodil k opremi dragonskih oficirjev. Nadalje sta iz zapuščine dragoncev temno modra službena bluza (s činom stotnika) in oficirski plašč, oboje z vijoličastimi našitki dragonskega polka št. 1. Muzej hrani več konjeniških oficirskih pasov-bandelierov s kartošami.

Spomin na domobranski polk št. 5 s sedežem v Pulju je oficirski paradni suknjič z našitki nadporočnika. Domobranci (Landwehr) so imeli zelenkasto sive suknjiče s temno zelenimi barvami na ovratnikih in rokavih ter temno sive hlače. Skupaj s klobukom s petelinjo perjanico je uniforma teh enot močno spominjala na lovce. Razlike so bile le v barvi gumbov, zvezd in hlač.

Od druge paradne opreme velja omeniti več svilenih oficirskih ešarp, zlate gardne epolette, paradne mornariške epolette itd.

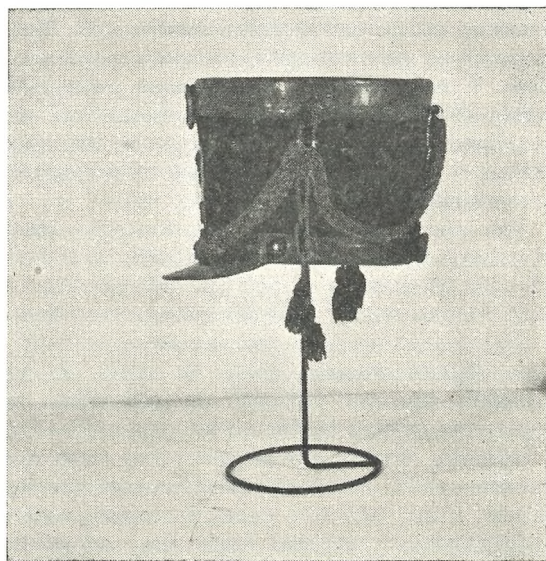
Slednjič si oglejmo še nekaj kosov vojaške opreme iz časa prve svetovne vojne. Dve oficirski poletni bluzi iz rumenkastega platna z mehkima, navzdol obrnjenima ovratnikoma in našitimi žepi nam kažeta vojaško nošo ob koncu monarhije (rumeni našitki dragonskega polka št. 5).

Avstrijska konjenica je odjezdila v vojno še v pisanih uniformah. Kmalu pa so jih zamenjali z modro sivimi. V zbirki so tudi tri konjeniška pokrivala — huzarska čaka in ulanska čapka s sivo prevleko in sivo pobarvan dragonski šlem. Ta pokrivala so pozneje zamenjali z jeklenimi šlemi nemškega modela, ki so bili enotni za vso armado. Tudi njihova oblika pa se je v teku vojne nekajkrat spremenila, o čemer nas prepričajo fotografije, ki jih prav tako hrani mariborski muzej. V zbirki so trije avstrijski šlemi te vrste.

NEMŠKE UNIFORME

Zbirka nemških uniform iz časa pred letom 1918 zajema v glavnem gradivo iz konca XIX. in začetka XX. stoletja, zastopana pa je vojaška oprema Pruske, Bavarske, Saške, Hesenske, Mecklenburga in Württemberga. Kakor znano, so se uniforme posameznih držav med seboj precej razlikovale, čeravno so se bolj ali manj zgledovale po pruskem vzorcu. Izrazitejše posebnosti je ohranila do svetovne vojne samo Bavarska.

Kot najstarejši predmet v zbirki bi označili usnjeno čako, ki se po obliki uvršča v zgodnje XIX. stoletje. Določnejša opredelitev čake je nekoliko težavna, ker so jo za gledališke namene precej predelali. Tako sta emblem in kokarda čake očiten ponaredek, tudi prevleka valja verjetno ni več prvotna, usnjeni zgornji del čake pa je bil prebarvan. Prav tako je bila neprimerno prebarvana dekorativna pletena vrstica s čopki, ki obdaja valj čake. Kljub spremembam pa bi mogli pokrivalo s precejšnjo gotovostjo šteti za izvirno delo pona-

Nemška čaka iz prve polovice XIX. stoletja. — Pokrajinski muzej Maribor

Suknjič-ulanka pruskega ulanskega polka št. 6 — Pokrajinski muzej Maribor

poleonske dobe. Za to govori poleg valjaste, proti vrhu razširjene oblike predvsem debelo usnje, iz katerega je čaka narejena. Tudi okrasna vrvica se zdi originalna in je videti, da je bila nekoč bele in modre barve, kar bi govorilo za bavarsko poreklo pokrivala.

Med starejše predmete se uvršča tudi usnjen bavarski pehotni šlem z grebenom iz medvedje dlake, tako imenovani »Raupenhelm«. Ta tip pokrivala se je kot značilnost bavarske pehote in lovcev ohranil vse do leta 1886, ko ga je spodrinil šlem pruske oblike. Poznamo več modelov bavarskega šlema, mariborski bi sodil k zadnjim, ki so bili v rabi, preden so jih odpravili (nizka oblika, ščitnik s kovinskim robom, vladarski monogram L).

Starejšega izvora, tj. iz časa okoli leta 1870, je tudi pruski pehotni šlem s konico, znana »Pickelhaube«. Starejši slovarji navajajo za ta šlem posrečen slovenski izraz »pikača«. Šleme te vrste so vpeljali Prusi leta 1842. Kot vojaška modna novost so se kmalu razširili ne samo po drugih nemških deželah, marveč so jih prevzele številne evropske in zunanje-evropske vojske, tako npr. tudi Srbija. V mariborski zbirki je več pikač, omenjena iz časa okoli leta 1870 se razlikuje od mlajših po visoki obliki, daljši konici in oglatih ščitnikih.

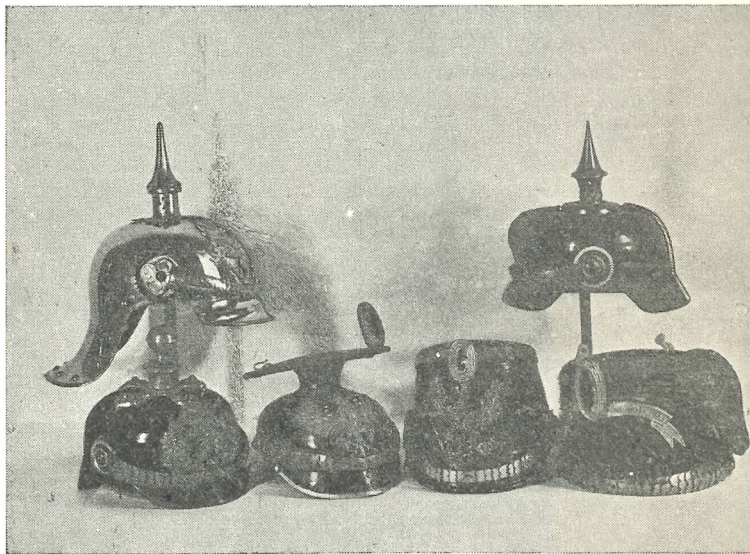
Drugi pruski pehotni šlem (oficirski) z nižjo konico je bil v rabi v času pred prvo svetovno vojno. Od pruske pehotne opreme je v muzeju še podoficirska službena kapa (modra z rdečimi našitki).

Dva pruska artilerijska šlema s kroglo na konici sta iz zapuščine polkov št. 6 in 27. Slednji ima na emblemu — pruskem orlu — še značko rezerve, domobranski železni križ. To značko so vpeljali za brambovce že leta 1813 in so jo odtlej uporabljali na vseh pokrivalih rezervistov.

Uniformo pruskih lovcev nam predstavi zelen paradni oficirski suknjič z rdečimi našitki in poročniškimi epoletami, nadalje dve usnjeni vojaški čaki. Lovski čake z dvema ščitnikoma in ovalno kokardo so Prusi nosili že od leta 1854 dalje, preživele so celo drugo svetovno vojno in so še danes v rabi pri nemški policiji.

Po tipu enaka kakor lovska je čaka strojničarskih oddelkov, le da je prevlečena s sivo zelenim blagom, usnjeni deli pa so rjavi. Čaka v naši zbirki je brez emblema.

Sorazmerno dobro so zastopane pruske konjeniške uniforme. Tako najdemo med gradivom temno modro vojaško ulanko z rdečimi našitki in epoletami turinškega ulanskega polka št. 6. Iz tega polka sta tudi dve usnjeni čapki, ena z domobranskim znakom. K čapki sodi še bela, s pletenimi čopi okrašena vrvica, ki je ulanom visela s štirikotnega vrhnjega dela pokrivala in so si jo pritrjevali na prsi.

Nemška vojaška pokrivala pred 1914. Spodaj: artilerijski šlem, ulanska čapka, lovska čaka in huzarska kučma. Zada: kirasirski in pehotni šlem — Pokrajinski muzej Maribor

Kakor v drugih deželah je bila tudi v nemški vojski najpestrejša noša huzarjev. Ta rod vojske je bil zelo slikovito napravljen že za Friderika Velikega, iz teh časov pa se je tudi ohranila tradicija barvnih razlik v uniformah pruskih huzarskih polkov. V mariborski zbirki so trije suknjiči-atile: črna, podčastniška z rumenimi vrvicami (morda iz polka št. 17), temno zelena oficirska (morda polk št. 11) s srebrnimi vrvicami in svetlo rdeča z debelimi srebrnimi našitki in z resami, ki robijo vodoravno našite vrvice (verjetno polk št. 5). K zadnjemu suknjiču sodi po vsej verjetnosti tudi svetlo modra povrhnja suknja, prav tako okrašena s srebrnimi huzarskimi vozli in obšita z belim krznom. Svetlo modra in z belimi našitki je tudi zimsko vojaška atila. Od šestdesetih let XIX. stoletja dalje so take atile nosili mnogi pruski huzarski polki.

Prusko huzarsko opremo dopolnjuje še črna krznena kučma z rdečo, prek zgornjega roba kučme visečo vrečico. Na kučmi je pritrjena bela vrvica, ki so si jo huzarji, podobno kakor ulanci, privezovali na suknjič. Nadalje sta v kolekciji dva huzarska pletena pasova — oficirski iz srebrnih in vojaški iz belih volnenih vrvic. Slednjič velja omeniti še oficirsko

Pruska huzarska oficirska uniforma (z zimsko atilo) — Pokrajinski muzej Maribor

sabretache s srebrnimi inicijalkami FRW na rdeči podlagi. V nasprotju z Avstrijci so nosili huzarsko torbico pri Nemcih tudi vojaki.

Med huzarske uniforme moramo prišteti še sivo zeleno atilo s sivimi vrvicami in s polkovno številko 9 na epoletah. Uniforme te barve so uvedli leta 1910, nadomestile so dotedanje pisane kroje, spomin na barvo huzarskih suknjičev in našitkov pa so ohranili samo pri vojaških epoletah. Tako ima naš suknjič epolette iz modrih in rumenih vrvic.

V zbirki pruskih krojev je tudi uniforma kirasirjev. Bela vojaška kamižola (Koller) z barvnimi obšitki na ovratniku in po vsej dolžini stika na sprednji strani ni imela gumbov, ampak se je zapirala na zanke. Ti suknjiči so bili že od leta 1808 dalje izključno oblačilo kirasirjev, po letu 1895 pa so jih nosili v zeleni barvi tudi lovci na konjih. Tudi kirasirski šlem je imel svojevrstno obliko: imel je konico, oglat senčnik in dolg, tilnik pokrivajoč ščitnik. V celoti je močno spominjal na jurišni šlem iz XVII. stoletja. Mariborski vojaški suknjič (bel z rdečimi obšitki) ima na gumbih polkovno številko 5, kirasirski šlem pa je pripadal častniku-rezervistu. V zbirki je tudi konjeniški paradni pas-bandelier s črno kartušo in inicijalkami FRW in še dve pruski oficirski ešarpi s srebrnimi in črnimi resami.

Iz opreme saške vojske je pehotni oficirski šlem, ki ga spoznamo po emblemu-zvezdi s saškim grbom in zeleno beli nacionalni kokardi, pritrjeni na levi strani podbradnega jermena. Saške narodne barve ima vtkane tudi srebrna oficirska ešarpa.

Šest pokrival je okrašenih s hesenskim državnim grbom in sicer: oficirski pehotni šlem, vojaški šlem pehotnega polka 115 z grbom in napisom »1612«, dragonski šlem, artilerijski vojaški šlem in čaka oficirja pratežnih enot.

Razen teh pokrival so v zbirki tri nemške oficirske službene kape, dve dragonski, svetlo modra in temno zelena, z belimi našitki, in kirasirska bela s črno polkovno označbo in z domobranskim križem — znakom rezerve.

Med posebnostmi je vredno omeniti poletno lovsko čako z mecklenburškim grbom, izdelano iz slame, in tropski šlem nemških kolonialnih enot iz začetka našega stoletja.

V zbirki je nadalje več vrst nemških epolet in drugih dodatkov k uniformam, tako npr. našitki, imenovani »lastavičja gnezda« (Schwalbennester), ki so jih nosili trobentači, bobnarji in godbeniki zgoraj rokava.

Slednjič naj še omenimo nemška pokrivala iz prve svetovne vojne. To sta dve pehotni pikači, prva iz klobučevine in s posrebrno konico (brez emblema), druga, usnjena in prekrita s sivo platneno prevleko (s polkovno

številko 122). Nadalje je v zbirki sivo prepleškan kirasirski vojaški šlem. Leta 1915 so za enote na fronti odpravili konice na šlemih, leto dni pozneje pa je prišel v rabo jeklen šlem, ki je ohranil svojo značilno obliko do nacistične ere, ko ga je nekaj let pred drugo vojno zamenjal šlem istega tipa v nekoliko predelani in lažji obliki. Muzej hrani tudi nekaj šlemov te vrste.

FRANCOSKE UNIFORME

V zbirki predmetov francoskega izvora imajo večji pomen predvsem tri vojaška pokrivala iz druge polovice XIX. stoletja. Dve usnjeni pehotni čaki s francosko nacionalno kokardo, cesarskim orlom in štirioglatim ravnim senčnikom nam predstavita model, ki ga je nosila linijska pehota od leta 1860 dalje. Te čake je pozneje zamenjala druga, ki je močno spominjala na avstro-ogrske oblike.

Približno iz istega časa kot čaki ali pa nekoliko mlajši je po vsej verjetnosti kirasirski šlem. Oblika tega značilnega francoskega konjeniškega pokrivala, okrašenega s konjskim repom, se je od konca XVIII. stoletja dalje, ko se je ta šlem prvič pojavil, pogosto spreminjala. Za čas nastanka našega šlema bi pričala njegova visoka oblika, krznena obloga in tudi način, kako je nanj pritrjen konjski rep.

Razen teh pokrival je v mariborski zbirki nekaj francoskih šlemov iz prve svetovne vojne, nekaj vojaških epolet in manjša kolekcija vojaških gumbov.

JUGOSLOVANSKE UNIFORME

Od opreme nekdanje jugoslovanske vojske se je ohranilo v naših muzejih sorazmerno zelo malo predmetov. Večinoma so lastniki oblačil ponosili uniforme že med vojno, potem ko so jih tako ali drugače predelali. Mariborski muzej hrani sivo službeno blužo konjeniškega poročnika, tri službene oficirske kape starega kroja (model šajkače s senčnikom) in dve čapki, ki so jih nosili od leta 1939 dalje. V zbirki je še črna, z zlatimi obšitki okrašena paradna bluza artilerijskega kapetana I. razreda. Paradne bluže te vrste so v tridesetih letih zamenjale dotedanjo malo in veliko svečano uniformo (črno blužo brez gumbov in z žepi in suknjič z dvema vrstama gumbov, »mundir«), malo pred zlomom stare Jugoslavije pa so se obšite paradne bluže umaknile novim uniformam, ki so z barvnimi razlikami za posamezne rodove vojske spominjale na paradne kroje stare Avstrije. V zbirki je še pehotna paradna čapka, paradni klobuk — dvorogelnik mornariškega nižjega oficirja, več vrst epolet in tri ešarpe.

Ob koncu še nekaj misli o načrtih, ki bi jih kazalo razvijati v zvezi s to zbirko. Po svojem obsegu in izboru se mariborska zbirka prav gotovo ne more meriti z zbirkami uniform po vojnih muzejih, ki smo jih našli v uvodu. Njen sestav je pač bolj naključen, kakor pa plod smotrnega zbiranja. Glede na zgodovinsko preteklost Slovenije se temu nikakor ni čuditi, saj so vojaške zbirke nastajale v prvi vrsti pri narodih z bogato vojno zgodovino in lastnimi armadami. Kljub mnogovrstnemu gradivu, ki deloma niti nima zgodovinske povezave z našo deželo, pa je mariborska zbirka že po svojem sedanjem sestavu vredna ohranitve. Še več: zbirko bi bilo vredno razširiti in dopolniti. To bi mogli storiti z gradivom iz drugih krajev Slovenije, podobno kot smo uredili zbirko modnih noš, ki je kot edina v Sloveniji v celoti zbrana v Mariboru.

V naši posesti je danes le še zelo malo starejših vojaških uniform, prav zato pa bi prišle nedvomno bolj do veljave v skupni slovenski zbirki uniform, kakor pa sedaj, ko je gradivo razkrojeno po raznih muzejih in največkrat niti ni razstavljeno. V dokončni postavitvi take zbirke bi razumljivo odmerili prvo mesto uniformam, ki so bile kakorkoli povezane s slovensko preteklostjo, kot ilustracija razvoja v različnih obdobjih in drugih deželah pa bi upravičeno mogli razstaviti še druga vojaška oblačila. Zbirko bi smotrno dopolnili s starimi grafikami, z litografijami iz vojaških šematizmov in s fotografijami, ki jih je prav v mariborskem muzeju kar precej.

Skupaj s prikazom razvoja mode bi zbirka uniform ob presodni interpretaciji osvetlila področje kulturne zgodovine, ki ga doslej pri nas še nismo obravnavali, izpolnila pa bi tudi vrzel v naši muzejski razstavni dejavnosti in ne bi bila brez zunanega mika.

LITERATURA:

Die k. u. k. österreichische Armee, 1821. — Ottenfeld-Teuber: Die österreichische Armee 1700 bis 1867. — H. Schmid: Adjustierungsbilder der österr. ungar. Wehrmacht, 1908. — Schematismus für das k. u. k. Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine, 1904-6. — Adjustierungsvorschriften für das k. u. k. Heer, 1910/11. — Militär-Album aller Länder: Die deutsche Armee, zv. 1-5. — R. Beauvoir: Almanach illustré de l'armée française, 1889. — E. Détaillé: L'armée française, 1886. — Weygand: Histoire de l'armée française, 1953. — Knötel-Sieg: Handbuch der Uniformkunde, 1937. — Knötel-Brauer: Heer und Tradition, 1928-1938. — P. Vasič: Prilog proučavanju uniforme srpske vojske u 19. veku, 1957. — D. Nikolić: Kape francuskog kroja u srpskoj vojsci 19. veka, 1963. — S. Vrišer: Tri sto let mode na Slovenskem, 1965.

PREKMURSKO PISMO IZ LETA 1851

VILKO NOVAK

Letos 26. decembra bo minilo sto let od smrti prekmurskega pisatelja *Jožefa Košiča* (rojen 9. X. 1788 v Bogojini, u. na Gornjem Seniku pri Monoštru). Posebej ga je zanimala preteklost prekmurskih Slovencev, o katerih je najprej dokazoval v madžarskem spisu, da so potomci Vandalov, pozneje pa se je pravilno poučil o njihovem etničnem značaju. Vzorno je opisal za tisti čas ljudsko kulturo Prekmurja, kar je objavil slovaško-madžarski etnolog Ivan Čaplovič pod svojim imenom. Delno s prireditvijo Slomškovega Blažeta ino Nežice je napisal vzgojno delo *Zobrisani* (omikani) Sloven i Slovenka med Múrov i Rábov. Kako ga je zgodovina posebej zanimala, je dokazal s knjižico *Zgodbe vogrskoga králestva*, zlasti pa z orisom prekmurske zgodovine: *Starine železnih ino salaskih Slovenov*, ki je ostal v nepopolnem rokopisu (objavil J. Gruden v Časopisu za zgodovino in narodopisje XI, 1914, ne da bi bil poznal avtorja).*

Že Božidar Raič, ki je leta 1860 obiskal Košiča, je zapisal zgodbo, kako je leta svojega hlapca »izpobil zaradi lenobe in malopridnosti«, nato so ga vzeli v vojake, a je ubežal in nekoč napadel župnika Košiča, ki se je z njim boril, dokler ga niso prišli reševat sosedje. V župnijskem arhivu na Gornjem Seniku v Porabju pa so o tem dogodku ohranjeni zanimivi dokumenti. Med njimi je najpomembnejše pismo tega napadalca na Košiča, *Jožefa Labrittsa*, v katerem je prosil župnika odpuščanja pred obešenjem v decembru 1851. Pismo je pisano v porabskem narečju, v madžarskem črkopisu, in dokazuje kljub dokaj čitljivim potezam borbo za pravo pisno obliko nekaterih besed. Ker do tega časa nimamo v razvidu kaj prida slovenskih pisem kmečkih ljudi in ker je to prvo znano pismo v prekmurskem narečju, zasluži objavo.

Eh Ernes (= Erzherzog Ernest) 48 Inwantri
Reg

24 Companni

Edno pismo stteroj
yako šsalosno

Yozef Labritts ja poslaao domou nagorenyi
šzinik plibanos Yosef Kohsicsi
ar profi Yosef Labritts nyi

* Prim V. Novak, *Jožef Košič*, prekmurski pisatelj. Razprave III. razr. za fil. in lit. vede SAZU, 1958, 233—278.

dijovnoga ohcso nami odpisttijo
kašanyim pregreso ino fcsino
ar šam nei šfnao kašam csi
niijo profšinyi profšinyi naimii
odpisttijo šzemoje greije
wmojoi szkraynyoi vöri szna
jo uni šami na z(?)eebov šalofšd
ino csamirrye došda dejo
ali profšimvas szttari šzeiri
düjovem ocsa yako zouni
meni smedno napravili
gdageš morem ššdaimoj
Vöro morem prettarpetti
gdageš navolem ysef Labrits
morem mojo szmatt
prettarpetti

Erzherzog Ernest 48 Inwantri Reg 24 Companni
Edno pismo stteroj yako šsalosno
Yozef Labritts ja poslaao domou nagorenyi
šzinik plibanos Yosef Kohsicsi
ar profi Yosef Labritts nyi
dijovnoga ohcso nami odpisttijo
kašanyim pregreso ino fcsino
ar šam nei šfnao kašam csi
niijo profšinyi profšinyi naimii
odpisttijo šzemoje greije
wmojoi szkraynyoi vöri szna
jo uni šami na z(?)eebov šalofšd
ino csamirrye došda dejo
ali profšimvas szttari šzeiri
düjovem ocsa yako zouni
meni smedno napravili
gdageš morem ššdaimoj
Vöro morem prettarpetti
gdageš navolem ysef Labrits
morem mojo szmatt
prettarpetti

10 dešédttoga dezczembera szam vöod
šodnyeni inošan 3 ydyni vöna
szmartt yani do (?) do 13 deczem
Bera ali ttouje prava iština
gdasam geš yosef Labritts vöny
ani našmard
ali profšinyi Lapoui nami od
pisttijo o moja grehe
ohtti ttuse yosef Labritts
kašam yeš fcsino ali dönog

molimſe goſpodnome bougi
 blaisanoi Divi mariji
 nameſamoneodſttavijo
 ali dōnog vmojoi ſzkragnyo
 vōri
 dam gez lapou poſdrvitti
 vmojo ſzkragnyoi vōri
 ſſemojo ſlaitto ino moje
 Bradtte ino ſzeſdttre
 ar nemore ſzvami vesc gucati
 Yoſef Labritts

[illegible]

V knjižni obliki:

Eno pismo, katero je zelo žalostno

Jožef Labric je poslal domov na Gornji Senik župniku Jožefu Košiču, ker prosi Jožef Labric njih duhovnega očeta, naj mi odpustijo, kar sem jim pregrešil in storil, ker nisem vedel, kaj sem delal. Prosim jih, prosim jih, naj mi odpustijo vse moje grehe v moji skrajni uri. Vedo oni sami na (sebi) žalost in jeza mnogo (storijo?). Toda prosim vas, stari sivi duhovni oče, zelo so oni meni težko naredili, da moram jaz zdaj mojo uro moram pretrpeti, ko jaz ubogi Jožef Labric moram mojo smrt pretrpeti. 10 desetega decembra sem obsojen in sem 3 dni ven na smrt dan do 13 decembra. Toda to je prava

resnica, da sem jaz Jožef Labric puščen na smrt. Toda prosim jih lepo, naj mi odpustijo moje grehe. Oh, ti tužen Jožef Labric, kaj sem jaz storil, toda vendar molim h gospodu Bogu, blaženi Devici Mariji, naj me samo ne zapustijo, toda vendar v moji skrajni uri. Dam jaz lepo pozdraviti v moji skrajni uri vso mojo žlahto in moje brate in sestre, ker ne morem z vami več govoriti. Jožef Labric.

Kdor pozna prekmursko narečje in se prebije skozi pisne ter pravopisne težave preprostega pisca, tega bo presunila vsa človeška ginljivost, ki utriplje iz teh bridkih prošenj za odpustčanje, iz tega trpkega slovesa od življenja...

J. Košič je opisal ves dogodek v madžarščini na zunanjo stran pisma:

[illegible]

To je pismo tistega na Gornjem Seniku rojenega vojaškega beguna *Jožefa Labricza*, ki ga je poslal iz jetnišnice v Komáromu podpisanemu, katerega prosi odpuščanja pred obeshenjem zaradi tistega svojega razbojništva, s katerim ga je drzno skušal ponoči 15. avgusta 1851 med 10. in 11. uro, ko je naglo dvignil gornji del peči in skočil v sobo, umoriti in nato oropati. Toda Bogu bodi hvala in slava! — podpisanemu se je posrečilo po krvavi borbi vreči razbojnika na tla, mu iztrgati puškino bodalo, sobna vrata odpreti in ga z ljudmi, ki so pritekli na kričanje ter plat zvona, dati zvezati.

Kossics Jozsef
gornjeseniški župnik

S tem dogodkom v zvezi je v istem arhivu ohranjeno pismo okrajnega komisariata v Monoštru (Szentgotthárd) z dne 7. oktobra 1852 v nemščini J. Košiču, v katerem mu sporočajo, da mu vračajo srajco, priloženo preiskovalnemu aktu o prostaku Jožefu Labrithu (tako!), justificiranem 12. decembra 1851.

Na zunanjo stran tega pisma je gospodarni Košič zapisal v madžarščini: »Mojo krvavo srajco so poslali nazaj, toda zdravniških stroškov mi niso povrnili!«

DONESEK K ZGODOVINI DELAVSKEGA GIBANJA V NAŠIH PREMOGOVNIH REVIRJIH (MARTIN TERPOTITZ IN PRVI MAJ)

JANKO OROŽEN

Martin Terpotitz je bil brez dvoma najmočnejša osebnost med operativnimi voditelji Trboveljske premogokopne družbe v vsej njeni precej dolgi in razgibani zgodovini. Rodil se je leta 1839 v Železni Kapli, starem rudarskem mestu na Koroškem. Bil je po rodu Slovenec, vzgoja in služba sta iz njega napravili Nemca. Svojo kariero je začel kot navaden rudar, višjo rudarsko izobrazbo si je pridobil na rudarski šoli v Příbramu. Najprej je bil zaposlen pri manjših rudnikih na bivšem Spodnjem Štajerskem, nato je prišel v Hrastnik (1871). Leta 1883 je postal ravnatelj trboveljskega rudnika. Obdržal si je tudi glavno vodstvo hrastniškega rudnika. Leta 1885 je družbi pridobil rudnik Ojstro. Ravnatelj vseh treh rudnikov je ostal do leta 1897, ko je postal generalni ravnatelj družbe. Leta 1906 je stopil v pokoj in se preselil v Gradec. Tam je umrl leta 1915.

Terpotitz je upravljal v Trbovljah, Hrastniku in na Ojstrem v času, ko so delavci začeli odločno borbo za svoje pravice. Tedaj so vodili dve prvi veliki stavki, leta 1889 in 1892, začeli so praznovati 1. maj in se organizirati.

O teh dogodkih sem obširneje pisal v Zgodovini Trbovelj, Hrastnika in Dola. Uporabljal sem rudniško korespondenco, ki je vsa ohranjena v kopirnih knjigah, in druge ohranjene rudniške spise. Notranji potek dogodkov je v teh rudniških virih gotovo verno podan, drugače je z vrednotenjem. Po potrebi in možnosti sem njihove navedbe primerjal in dopolnjeval s časopisnimi poročili, z zapiski rudarskega inženirja Filipa Krassniga, prav tako rojenega Korošca, in izjavami starih rudarskih borcev, ki jih je bilo pred 15 leti še nekaj živih. V orisu dogodkov sem seveda moral upoštevati tudi vlogo ravnatelja Terpotitza.

Leta 1939 je Komunistična stranka izdala brošurico »Prvi veliki boj slovenskega delavstva«, s podnaslovom »Ob petdeseti obletnici (julij 1889—julij 1939)«, ki je izšla pod serijskim naslovom »Delavsko-kmečka knjiga«. Kot izdajatelj in odgovorni urednik je naveden Franc Leskošek. Pregled poznejših rudarskih stavk je bil istega leta podan v brošurici »Spomenica rudarjev trboveljskih revirjev«, s podnaslovom »Ob štiridesetletnici razredne strokovne organizacije rudarjev — Ob petdesetletnici prve velike rudarske stavke v trboveljskih revirjih.« To brošurico je natisnila tiskarna Slovenija v Ljubljani, kot

kraj nastanka so na naslovni strani navedene Trbovlje. Oblast je obe brošurici zaplenila, vendarle se je nekaj izvodov ohranilo.

Leta 1950 je Sindikalna založba »Delavske enotnosti« v eni sami brošuri ponatisnila obe brošurici. To je bilo majhno odplačilo dolgu preteklosti in hkrati poziv k novim raziskovanjem. Poleg drugih se je temu pozivu odzval zlasti dr. Dušan Kermavner, ki se je nekolikokrat, najbolj natančno pa v zgodovini delavskega gibanja na Slovenskem, ukvarjal z zgodovino borbe delavcev v naših revirjih. Kot vir so mu predvsem služila poročila v časopisih, ki jih je temeljito pregledal.

Ko sem septembra 1967 v graškem deželnem arhivu pregledoval prezidialne spise štajerskega namestništva, sem zadel tudi na obsežno gradivo, ki obravnava delavsko gibanje v naših revirjih. Prezidialni spisi imajo še prvotno ureditev po letnikih in vsebini. Najdemo jih na osnovi delovodnikov. Spisi o delavskem gibanju so zbrani pod geslom »Arbeiterbewegung«, ki je v delovodnikih na prvem mestu. Obsegajo pri vsakem letniku več fasciklov, označenih z registraturnimi znaki in številkami. Posebno obsežen je konvolut o delavskem gibanju leta 1889. Avstrijska zgodovinarja delavskega gibanja H. Winterberg in H. Steiner sta gradivo že pregledovala, prvi je ostal bolj pri začetkih, drugi pa je prišel do hainfeldskega kongresa (1888). Poznejše gradivo je še nepregledano. Mislim, da bi se ga bilo treba lotiti, saj bi osvetlilo naše delavsko gibanje še s tretje strani. Pokazalo bi, kako je gledala nanj sodobna politična uprava in kako je na posamezne dogodke reagirala. Jaz sem se po načrtu moral omejiti na ožjo celjsko pokrajino, vendar nisem mogel odtegniti svoje pozornosti trem dopisom, ki karakterizirajo ravnatelja Terpotitza in njegovo dobo, ter spisom, iz katerih je razvidno, v kakih skrbih so bile oblasti, od najvišjih do najnižjih, ko se je približeval prvi maj, ki naj bi ga delavci prvokrat praznovali v smislu sklepa pariškega kongresa leta 1889 in kakšne ukrepe so tedaj sprejemale in izvajale glede naših revirjev in sosednih krajev z delavskim prebivalstvom. V tem sestavku objavljam oboje.

I.

Prvi dopis je decembra 1891 poslal generalnemu ravnateljstvu Trboveljske premogokop-

ne družbe na Dunaju Boštjan Zavšek, rudar na Ojstrem. Dopis se glasi:

Visoka generalna direkcija Trboveljske premogokopne družbe na Dunaju!

Razlaganja posameznih točk, ki so bile na dnevnem redu zborovanja rudniških delavcev premogovnikov na Štajerskem in v južnih deželah države (mišljen je dnevni red rudarskega kongresa, ki je bil 25. decembra 1891) dovoljno dokazujejo, da vlada nezaslišano slabo gospodarstvo pri železnici Gradec—Köflach, pri Köflaški rudarski družbi, pri Trboveljski premogokopni družbi, pri Lankoviški premogokopni družbi itd., pa so delavci zaradi tega zapadli v strašno bedo ter v popolno zaslužnjenje.

Da ne bi duševno in telesno popolnoma propadli, postavljamo mi, zastopniki Köflacha, Lankowitza, Voitsberga, Wiesa, Ojstrega, Hrastnika, Hude jame, Breznega, Trbovelj, Zagorja itd. v sporazumu s svojimi delovnimi brati naslednje zahteve:

1. Takoj naj se prekličejo vse odpovedi zaupnikom in sprejmejo naj se zopet v službo vsi, ki so bili odpuščeni zaradi članstva pri organizaciji.

2. Zaradi udeležbe pri delavskem gibanju ne sme biti nihče odpuščen.

3. Osemurni delavnik, ki je v revirjih deloma že uveden, deloma se bo uvedel v smislu obljube 1. januarja 1892, je treba v korist delavcev urediti na naslednji način:

Prva skupina dela od 6. ure zjutraj do 2. ure popoldne; druga skupina od 2. ure popoldne do 10. ure ponoči, tretja skupina od 10. ure ponoči do 6. ure zjutraj.

4. Redni zaslužek mora biti določen tako, da ne pride kopač pod 1 goldinar 50 krajcarjev, vozač ne pod 1 goldinar 20 krajcarjev, nikomur pa se ne sme izplačevati manj od te druge vsote.

5. Olje za jamsko luč in gorivo se morata dajati v zadostni količini in brezplačno.

6. Delavec se v stanovanju ne sme obravnavati kot delavec, temveč kot privatna stranka. Ob izstopu iz službe se stanovanje odpove na mesec dni.

7. Pri dvomljivih odpustih je treba sklicati razsodišče, sestoječe iz treh delavcev, treh uradnikov in ene nestranske osebe, ki nastopa kot posrednik; to razsodišče odloča, ali naj odpust velja ali ne.

8. Pri akordu je treba vsako postransko delo posebej plačati, nevarna dela se ne plačujejo po akordu, ampak kot gosposka dnina.

Visoka generalna direkcija se obvešča o gornjih zahtevah. Če jim do 1. januarja 1892 ne bo ugodeno in ne pride dotlej noben odgovor, so vsi delavci odločeni, da se bodo po-

služili vseh skrajnih zakonitih sredstev in ne pojdejo tako dolgo na delo, dokler njihovim zahtevam ne bo ugodeno. Podpisan: Boštjan Zavšek, rudar, Ojstro, pošta Hrastnik, Štajersko.

Stavka se je res začela. Zavškov dopis je dunajsko generalno ravnateljstvo poslalo deželnemu namestniku baronu Kübecku. V spremnem pismu povečuje svoje rudnike in skrb za delavstvo. To spremno pismo se glasi:

Vaša ekszellenca!

Dovoljujemo si poslati Vam v prilogi prepis dopisa, ki nam ga je poslal neki delavec, in dodajamo pri tem neke pripombe.

V naših rudnikih Trbovlje, Hrastnik, Ojstro, Huda jama in Zagorje smo uvedli osemurno delo že 1. avgusta tek. leta.

Kakor je bilo že večkrat ugotovljeno, ni pri naših rudnikih nikakega slabega gospodarstva. Narobe. Z delavci postopamo zelo humano in s prav posebno skrbnostjo. Stanujejo v zdravih in lepih stanovanjih in prejemaajo živila najboljše kakovosti iz rudniških magazinov po skoraj nabavnih cenah. Poleg tega zaslužijo naši delavci najmanj 30 odstotkov več, kakor znaša splošni krajevni zaslužek drugih delavcev.

Ko Vas obveščamo o tem, Vas hkrati prosimo, da pristojne oblasti ukreanejo pravočasno vse potrebno za varstvo naših organov in družbenega imetja v primeru, da bi delavci, mesto da redno odpovedo, takoj ustavili delo in povzročili nepredvidene nevarnosti.

Čast nam je, da Vaši ekscelenci izrazimo svoje najodličnejše spoštovanje. Dunaj 31. decembra 1891. Trboveljska premogokopna družba.

O tem dopisu in še o drugih stvareh je namestnik baron Kübeck pisal celjskemu okrajnemu glavarju dr. Otonu Wagnerju. Šlo je pri tem za pojasnitev razmer v revirjih in zlasti za postopanje ravnatelja Terpotitza. Okrajni glavar je 8. februarja 1892 odgovoril z naslednjim poučnim dopisom:

Vaša ekszellenca!

Ustrezajoč visokemu odloku z dne 2. t. m., imam čast Vaši ekscelenci najvdaneje poročati o tem, kako ravnatelj Terpotitz postopa z delavci.

Ad 1. Leta 1889 sem videl v navzočnosti ritmojstra Otona Rehna, kako je Terpotitz delavca — čigar ime mi je neznano — s fizično silo odstranil iz pisarne. Dne 30. aprila 1890 sem bil priča, kako je Terpotitz delavca,

ki se ni odkril, tako dolgo klofotal, dokler se ni zgrudil.

O priliki stavke v preteklem mesecu sem imel ponovno priliko opazovati, da je Terpotitz zelo grobo postopal z delavci. Isto je opazil okrajni komisar pl. Kriehuber o priliki kratke stavke na Ojstrem in v Hrastniku 17. decembra 1891, kar lahko Vaša ekselenca razvidi iz priloženega njegovega poročila.

Ad 2. Glede navedbe ravnatelja Terpotitza, da sva jaz in komisar Tax od njega zahtevala, naj odpusti 4 delavce, ki so agitirali za Delavsko pravnovarstveno društvo, si usojam pripomniti, da sem Terpotitzu, ko me je prosil, da bi jih smel odstraniti iz Trbovelj, odgovoril, da sploh ni govora o tem, da bi bilo te ljudi mogoče odstraniti ali izgnati, dokler so v delovnem razmerju. V tem smislu sploh ni bila izražena nobena želja in izdan nikak nalog.

Ad 3. Glede te točke si usojam predložiti Vaši ekselenci spis in povračilo c. kr. okrajnega komisarja Taxa. Iz spisa je razvidno, da je šihtni mojster Kronthaler prepovedal delavcu iti k zdravniku in mu sploh ni dal parere. Moža so kot neposlušnega odpustili in moral se je zdraviti v graški splošni bolnici, ker je imel zlomljena rebra.

Poročilo komisarja Taxa dokazuje, kako resnično human je zatrjevani Terpotičev postopek z delavci; saj je po upravniku Fitzu dal šihtnemu mojstru ukor, ker je notorično na pljučih bolnega delavca poslal k rudniškemu zdravniku, da ga je pregledal in zdravil, tj., dal mu je bolniški list.

Ad 4. Res je, da sva bila v začetku stavke leta 1889 tako jaz kakor rudarski svetnik Riedl mnenja, da postopa Terpotitz z delavci strogo, toda pravično, in je zato priljubljen. Toda proti koncu stavke in še v istem letu sem imel premnogokrat priložnost, da sem se prepričal o nasprotnem.

Ad 5. V tem pogledu si usojam predložiti ustrezne spise, iz katerih je razvidno, da se nekateri delavci niso upali pritožiti, ker so se bali, da bodo odpuščeni, če bi tudi bile njihove pritožbe priznane kot upravičene. Tudi navedeno dodatno poročilo pl. Kriehuberja navaja dejstva, iz katerih je razvidno, da Terpotitz surovo postopa z delavci, prav tako, da mu delavci ne zaupajo in ne pričakujejo, da bo pravično razsojal o njihovih pritožbah in zahtevah.

Tudi v svojem poročilu z dne 6. t. m. Praes., št. N 14, sem si dovolil omeniti, kako ravnatelj Terpotitz kratko malo zavrača pritožbe delavcev, zlasti sem najspoštljiveje opozarjal na zapisnik, narejen z nekim delavcem.

Ravnatelj Terpotitz je kot svojo zaslugo posebej navedel, kako imenitno delavci stanujejo. V splošnem delavska stanovanja še ustrezajo, kar velja zlasti za novo delavsko hišo neoženjenih. Toda delavci te kategorije stanujejo deloma manj dobro in moram v tem pogledu na osnovi poročila okrajnega zdravnika o zdravstvenem pregledu stanovanj poslati ravnateljstvu določena naročila. Ustrezne referate z dne 26. januarja 1892, št. 2456, prilagam temu dopisu.

Pripominjam, da smo objektivno presojali jaz, okrajna komisarja Tax, pl. Kriehuber ter rudarski svetnik Schwainzer. Delavec, ki je v Gradcu v bolnišnici, se piše Janez Artiček. Terpotitz ima konfidente za odpuščanje delavcev.

Iz tega je razvidno, da okrajno glavarstvo ni slepo zagovarjalo interesov podjetja. Imelo je posluš tudi za težave delavcev, čeprav so se sicer okrajni glavar, njegova komisarja in predstavniki revirnega rudarskega urada v občevaranju z delavci zadrževali bolj uradno, politično.

II.

Zelo veliko skrb oblastem je leta 1890 povzročal 1. maj, ki naj bi ga delavci obhajali v smislu sklepa na kongresu v Parizu. Vlada se je pripravljala tako, kakor da je pričakovala nekako revolucijo. Na Dunaju in v deželnih glavnih mestih sta se dogovorno pripravljali na dogodke civilna in vojaška oblast. V Gradcu je bil velik sestanek, ki so se ga udeležili: komandant korpusa vojvoda Viljem Württemberski, zastopnik namestništva in vseh važnih okrajnih glavarstev, graški policijski šef in mariborski župan. Sklenili so, da bo vojska v pripravnosti, v vse važnejše kraje pridejo oddelki vojske in žandarmerija se okrepi na vseh nevarnejših mestih.

V smislu teh sklepov je namestništvo poslalo opozorilo županom Gradca, Maribora, Celja in Ptuja in okrajnim glavarjem. Paziti je treba na vse objekte, ki se lahko oropajo in zažgo, po potrebi naj se zapro gostilne in kavarne. Stopiti je treba v zvezo z vojsko. Za posamezne kraje so bili določeni vojaški oddelki; če ne bi zadoščali, je treba okrepitev zahtevati neposredno pri vojaški komandi oziroma telegrafično pri namestništvu.

Župani mest in okrajni glavarji so poročali v Gradec, kako je razpoloženje in kaj se pripravlja.

Štajerski deželni namestnik je poslal tudi poziv ljubljanskemu deželnemu predsedniku baronu Winklerju, naj naroči litijskemu

okrajnemu glavarju, da pazi na Zagorjane; ti se pripravljajo na pohod v Trbovlje in se iz tega lahko kaj neprijetnega izcimi.

Glede Trbovelj, Hrastnika in Ojstrega je bilo določeno, naj pride tja bataljon ljubljanskega pešpolka, prav toliko kakor v Leoben in Voitsberg.

Celjskemu okrajnemu glavarju je bilo to premalo. Za Trbovlje določeni 4. bataljon, tako je pisal namestništvu, ima samo 250 mož, rudarji so pa surovi in razdražljivi. Bilo mu je tudi nerodno, da so vojaki Slovenci, a tu ni bilo pomoči. Dali so za Trbovlje še en bataljon. Poleg tega naj bi se zbralo tam še nad 40 žandarjev.

V Krškem so naročili stražmojstru Puharju, naj poizveduje v Radečah in naokrog, kaj nameravajo delavci. Zvedel je nenavadne stvari. Že 30. aprila bodo delavci ustavili delo, porušili bodo brzojavne droge, pridružili se jim bodo kmetje.

V Trbovlje je prišlo 6 stotnij, poveljeval jim je podpolkovnik Klug; razen dveh stotnikov, Konšeka in Prašnikarja, je imel pod seboj še 13 oficirjev in 420 mož. Tri stotnije so ostale pri rudniku, druge tri so porazdelili, nekaj jih je odšlo v stare Trbovlje, nekaj k cementarni in postaji, na Ojstro in v Hrastnik. Žandarmerijo je vodil ritmojster Oton Rehn.

Pa ni bilo nič hudega. V Trbovljah je nekaj delavcev delalo, drugi so šli na Sveto Platinino, sedanji Partizanski vrh, kjer so se srečali s tovariši iz Zagorja. Samo v Hrastniku, Hudi jami in na Ojstrem ni bilo skoraj nikogar v jamo.

Vojska je odšla, ostala je za nekaj časa še žandarmerija. Brežiški okrajni glavar je tožil, kako hudo se je razpaslo razbojništvo ob Sotli, ker so morali skoraj vsi žandarji v revirje. Poslali so poziv kotarskim oblastem v Zagrebu in Klancu, naj okrepi stražo na Sotli.

Sicer je zanimivo tudi, koliko delavcev je bilo po mnenju oblasti v posameznih krajih. Nekatere večkrat podane navedbe se tu in tam popolnoma ne ujemajo, v glavnem so identične.

CELJSKO OKRAJNO GLAVARSTVO:

	Delavcev
Celje - mesto	17
Celje - okolica	200
Zabukovica	310
Liboje	60
Prebold	40
Store	270
Vransko	130
Stranice	30
Brezno in Huda jama	340
Hrastnik	574
Ojstro	140
Zidani most	110
Trbovlje	1830
Skupaj	4051

MARIBORSKO OKRAJNO GLAVARSTVO:

	Delavcev
Maribor mesto	1802
Ruše	188
Pekel (pri Poljčanah)	120
Slovenska Bistrica	50
Poljčane	30
Skupaj	2190

SLOVENJGRAŠKO OKRAJNO GLAVARSTVO:

	Delavcev
Legen	89
Škale (Velenje)	95
Šoštanj	60
Muta	174
Skupaj	418

Ker je bilo drugje še zelo malo večjih podjetij, smemo za leto 1890 računati za vse bivše Spodnje Štajersko okrog 6700 delavcev. Industrija je pač šele bila v začetkih. Vendar je oblast delavce že morala hočeš — nočeš upoštevati. Določeno moč jim je dajala mednarodna povezava delavskega gibanja. V gornjih pregledih sta mesto Celje in mesto Maribor šteta pri ustreznih okrajnih glavarstvih, čeprav sta bili obe mestni občini avtonomni.

VRNITEV KOROŠKIH IZSELJENCEV JULIJA 1945 IN VPRAŠANJE
O POVRAČILU VOJNE ŠKODE

TONE ZORN

Vprašanje za nacizma izseljenih koroških Slovencev (več o tem glej v Kroniki, 1966, str. 73—82 in 133—140) je z zmago nad Hitlerizmom leta 1945 dobilo novo vsebino. S tem trenutkom se je namreč vključilo v širši kompleks koroškega vprašanja, ki je našlo svoj razplet v sklenitvi avstrijske državne pogodbe 15. maja 1955 in svoj dokončni izraz s povrnitvijo škode, ki so jo pregnani Slovenci kakor tudi slovenske kulturne in gospodarske organizacije v celoti prejele šele konec leta 1962. V ozadju tega dogajanja je bilo namreč neposredno ob koncu druge svetovne vojne na avstrijski strani spoznanje, da utegne prav vprašanje o poskusu izselitve koroških Slovencev leta 1942 podkrepiti pričakovano odprtje koroškega vprašanja v mednarodni javnosti. V tem duhu je tudi treba razumeti izjavo začasne koroške deželne vlade, formirane v noči od 7. na 8. maj 1945,¹ o vrnitvi za nacizma zaplenjenega premoženja izseljenim Slovincem.² To izjavo je naslednji mesec (11. junija) posvetovalni koroški deželni odbor razširil še z obljubo o odškodovanju slovenske manjšine za krivice, storjene v dobi nacizma.³ Ustanovil naj bi se še poseben urad za izseljence, v katerem bi bil tudi zastopnik Slovencev (imenoval bi ga posvetovalni deželni odbor), z nalogo, da repatriira izseljence na njihovo posest. Zdi pa se, da britanska zasedbena oblast tega predloga ni osvojila.⁴

Bolj zapleteno pa se je pokazalo izseljensko vprašanje po vrnitvi izseljencev v domovino. Ob tem jih je najbolj prizadelo dejstvo, da so skušale britanske zasedbene oblasti preprečiti njihovo vrnitev na Koroško, ker so jih imeli za pripadnike nemške narodnosti — volks-deutscherje. Pri tem imamo v mislih dogodke na beljaškem kolodvoru v dneh 17. in 18. julija 1945, ko se je vrnil iz izgnanstva v Beljak prvi transport s približno 428 izseljenci. Britanske oblasti so jih namreč skušale zavrniti ter jih napotiti nazaj na ozemlje nemškega rajha. Dr. Joško Tischler takole opisuje reakcijo izseljencev, ko jim je postala jasna britanska namera: »V kratkih minutah je 400 ljudi poskakalo iz vagonov in vsa prtljaga je že ležala med tračnicami. Z bliskovito naglico so sledili dogodki drug drugemu: aretacija, grožnje, povelje za zopetni vstop, nastop angleške policije. Mrak je ležal nad kolodvorom, žene so kričale, otroci jokali. Ob enajsti uri je bila odpoklicana angleška policija, ne da bi nas mogla prisiliti k zopetnemu vstopu. Ta-

koj se je pojavila beljaška policija s puško in enim nabojem, čeprav tedaj še ne bi smela nositi orožja. Napetost se je stopnjevala in dosegla svoj višek, ko so med policisti ljudje opazili može, kateri so pri izselitvi opravljali policijsko službo. Napeti trenutki. „Mi hočemo domov“, je bila zahteva in, četudi bi policija streljala, bi nihče ne šel nazaj v vagon. Narod je bil discipliniran, ni bilo treba besede, le pogled, namig in vse je funkcioniralo. Do ene zjutraj je trajal boj. Ljudje so sedli po tleh in niso več vstali. Priborili so si domovino.«⁵ — S pomočjo jugoslovanskih oblasti pa se je vrnilo v tem času iz sovjetskega zasedbenega področja Avstrije čez osrednjo Slovenijo še nadaljnjih 31 izseljenskih družin, ki so bile po izpustitvi iz taborišč leta 1944 na območju Spodnje Avstrije, predvsem na tamkajšnjih posestvih koroškega veleposestnika Marescha.⁶ — Postavlja se vprašanje, kateri motivi so vodili Britance pri poskusu zavrnitve izseljencev. Da je igrala pri tem določeno vlogo britanska neobveščenost, je gotovo.⁷ Vse pa kaže, da so bili pri tem soudeleženi tudi pripadniki avstrijske pomožne policije na beljaškem kolodvoru in tamkajšnji tolmači. Vsekakor je dobilo to dogajanje izrazito političen značaj in ustrezno mesto v argumentacijah jugoslovanske strani v koroškem vprašanju.

Z vrnitvijo izseljencev pa se je zapletlo tudi vprašanje vrnitve pregnancev na njihove domove ter v marsičem onemogočilo izpolnitev obljub začasne deželne vlade. Predvsem so bili domovi izseljencev zasedeni z najemniki in oskrbniki, ki so jih naselile nacistične oblasti, med njimi tudi s Kanalčani.⁸ Vse to je vodilo k improvizaciji; v Žitari vesi so na primer svetovali povratnikom, naj trenutno potrpe s prevzemniki njihovih posestev iz dobe nacizma.⁹ Da je imel tak odnos negativen odmev pri povratnikih, je razumljivo. Ker so skušali nekateri izseljenci na nasvet Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško kot edinega slovenskega političnega predstavništva sami reševati vprašanje o vrnitvi posestev, je izdala britanska vojaška oblast avgusta 1945 opozorilo, da pripravlja sama navodila, na podlagi katerih bodo mogli prizadeti zahtevati vrnitev na svojo posest; to navodilo pa da bo zajemalo tudi vprašanje odškodnine. Britanci so dalje pod pretnjo kazni opozarjali prizadete, da si sami ne smejo na lastno roko iskati pravice.¹⁰

Dne 4. avgusta 1945 so končno pričele v skladu z britanskimi navodili posebne komisije ocenjevati škodo, ki so jo izseljenci utrpele; v ozadju njihove ustanovitve pa je bila menda pobuda takratnega slovenskega zastopnika v deželni vladi dr. Joška Tischlerja.¹¹ Komisijo se sestavljali zastopnik izseljencev, lokalnih oblasti, pravnik in strokovni izvedenec. Skoraj istočasno so deželne oblasti predlagale Britancem, naj razveljavijo veljavnost za nacizma, Slovincem zaplenjenih posestev ter njihovo pravno vrnitev nekdanjim lastnikom. Za Kanalčane pa je predlog predvideval njihovo nadaljnje bivanje v deželi z omejitvijo, da bo to mogoče, »kolikor bodo za to na razpolago kmetije in kolikor jih je (Kanalčane) mogoče imeti za Avstrijce in (kolikor) niso bili aktivni nacisti«. Komisije so dobile še nalogo izdelati natančen popis posesti; povratniki bi ne smeli trpeti škode, naseljenecem za časa nacizma pa je bila po tem predlogu priznana pravica do povračila investicij, vloženih v zemljišča in gospodarska poslopja.¹²

Na to, da je Osvobodilna fronta odklonilno gledala na delo ocenjevalnih komisij, je vsekakor vplivalo dejstvo, da so bili njihovi člani tudi posamezniki, ki so bili leta 1942 dejavno udeleženi pri izselitvi Slovencev. To velja predvsem za ing. V. Mayerhoferja v velikovškem političnem okraju, ki pa je bil nato na protest slovenske in jugoslovanske strani odpuščen iz službe.¹³ Do septembra 1946 so komisije pregledale 237 posestev slovenskih izseljencev. Po preglednici (nanaša se na celotno območje Koroške) je bila do tega časa ocenjena škoda v političnem okraju Šmohor na 6 posestvih, Celovec — okolica 74, Beljak — okolica 53, Velikovec 101 in v okraju Wolfsberg 3 posestva; skupna škoda pa je znašala 3.145.280 takratnih avstrijskih šilingov. Ti podatki kažejo, ne glede na način cenitev, da so bili najhuje prizadeti z izselitvijo leta 1942 izseljenci v političnem okraju Wolfsberg, Celovec — okolica in Šmohor, tem pa sledita politična okraja Beljak — dežela in Velikovec. Povprečna ocenjena škoda na eno posestvo je znašala po tej cenitvi v političnem okraju Celovec — dežela 15.419,5 šilingov, Šmohor 12.580, Velikovec 10.610, Beljak — okolica 1499,5 in Wolfsberg 16.860 šilingov;¹⁵ vse to pa nedvomno kaže ne le na posestniško strukturo izseljenih Slovencev, ampak tudi na različne kriterije, ki so v letih 1941 in 1942 odločali pri izbiri »kandidatov« za izselitev.

Kot prvo pomoč izseljenim družinam so konec leta 1945 dodelili Britanci 150.000 šilingov, ponovna pomoč z ustanovitvijo posebne-

ga fonda dunajske vlade aprila 1946 (»južnokoroška pomoč«) pa je znašala milijon šilingov; namenjena je bila tako izseljencem kot tudi nekdanjim Kanalčanom.¹⁶

Svoje je k začetnemu položaju izseljencev prispevala tudi pravna neurejenost, ki je poleg drugih faktorjev do konca leta 1946 zadržala pravno vrnitev posesti izseljenim Slovincem,¹⁷ nekatera druga vprašanja pa so se kljub konferencam za sklenitev avstrijske državne pogodbe vlekla še tja v leto 1950. Slovenski tisk je v tem letu še omenjal vprašanje o razlaščenem posestvu izseljenca Antona Grila pd. Arlaka ter o znanem dr. Hansu Steinacherju, ki je pred sodiščem kot priča zavračal upravičeno Grilovo zahtevo.¹⁸ — Ko govori o vprašanju povračila škode izseljenim Slovincem, dr. Julij Felaher ugotavlja, da je neurejenosti ukrepov koroških oblasti ob vprašanju povračila škode izseljenim Slovincem pripisati dejstvo, da ti ukrepi niso imeli zaslonbe v osrednji avstrijski zakonodaji, ki ni imela dovolj jamstva za rešitev vsch zamotanih vprašanj, nastalih po drugi svetovni vojni; to pa je šele dve leti po zmagi nad nacizmom omogočila s tako imenovanim tretjim povračilnim zakonom z dne 6. februarja 1947 in z njegovimi dopolnitvami dosegla pravno preknjiženje večine razlaščenih posestev na nekdanje lastnike,¹⁹ ostalo pa je še dalje — tja do leta 1961 — odprto vprašanje o dokončnem povračilu škode nasilno izseljenim Slovincem kot žrtvam političnega pregona.

OPOMBE

1. Več o tem Tone Zorn, 8. maj 1945 v Celovcu, Kronika, 1965, št. 3, str. 203—205. — 2. Kärntner Nachrichten, Klagenfurt, 8. V. 1945. — 3. Sklep citira knjižica Kärntner — ein Problem, Wien 1945. — 4. Sklep koroškega posvetovalnega deželnega odbora z dne 13. 6. 1945 (Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, f. 166). — 5. Natančno popisuje te dogodke dr. Joško Tischler v prilogi Spomenice koroških Slovencev zavezniški komisiji na Dunaju, šte. 15 (tudi v francoskem, angleškem in ruskem jeziku, tipkopis). Tu je pod prilogo šte. 13 tudi britanska verzija teh dogodkov; dr. Joško Tischler, Ljubo doma, kdor ga ima, Družina in dom, Celovec, 1949, št. 4, str. 7—11. — 6. Podatek v arhivu INV, f. 166. — 7. Glej opombo 5. — 8. Prim. pripombe v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, 1963, str. 213 — 214. — 9. Prim. Ljudsko pravico, št. 83, 29. 7. 1945. — 10. Kärntner Nachrichten, št. 69, 2. 8. 1945. — 11. Slovenski poročevalec, št. 103, 18. 8. 1945. — 12. Prepis tega predloga hrani arhiv INV. — 13. Notica v arhivu INV, f. 213. — 14. Več o tem gl. Volkswille, Klagenfurt, št. 24, 14. 2. 1946; št. 33, 7. 3. 1946; št. 20, 25. 1. 1947. — 15. Podatki deželne vlade v arhivu INV. — 16.

Dr. Joško Tischler, Zur Lage der Slowenen in Kärnten, Pressedienst OF, št. 4, 2. 3. 1946; Die Neue Zeit, št. 242, 22. 10. 1949. — 17. Prim. intervencijo koroškega deželnozborskega poslanca KPA J. Kanzianke februarja 1947, Pressedienst OF, št. 7, 22. 2. 1947. — 18. Prim. Slovenski po-

ročevalec št. 111, 11. 5. 1950. — 19. Dr. Julij Felaher, Vprašanje povračila imovine in povratka škode koroškim Slovincem, ki so bili v drugi svetovni vojni prisiljeno izseljeni, z vidika avstrijskega prava. Gospodarski koledar, 1960, Ljubljana, str. 57—62.

NEKAJ NEZNANIH NARODNIH BUDITELJEV NA ŠTAJERSKEM

JAN SEDIVY

MARTIN KAVČIČ

Martin Kavčič je bil 17 let starejši brat narodnega buditelja Andreja Kavčiča (1752 do 1826), ki je bil od leta 1786 do 1794 kot mariborski mestni župnik in okrožni dekan obenem tudi direktor mariborske gimnazije in je umrl kot kanonik v Gradcu, kjer se je neustrašeno potegoval za slovenske narodne pravice.¹ Martin se je rodil 1. novembra 1735 v Rihtarovcih v kapelski župniji blizu Slatine Radenci. Prostorna zidana hiša je še zdaj taka, kot je bila ob njunem rojstvu pred 230 leti, le nad hišnimi vrati sta v nekaj potezah narisana oba brata, a se pod apnenim beležem komaj opazita. Martin je stopil v Gradcu v avgušinski red in tam končal študije. Leta 1775 je v svojem 40. letu izstopil iz reda in prešel med svetne duhovnike, da bi mogel pomagati staršem, ki so se zadolžili zaradi študija njegovega mlajšega brata Andreja. Nekaj časa je pomagal v dušnem pastirstvu v bližnji Radgoni, maja 1784 pa je prišel v svojem 50. letu za kaplana k Mali Nedelji, kjer je ostal kot kaplan do 13. novembra 1812, torej skoraj 29 let.²

Tu je bilo ob potokih Turji in Bukovnici tedaj precej močvirnega sveta, ki je bil leglo komarjev. Zelo je razsajala trešlika, kakor so tedaj imenovali malarijo, mnogo žrtev pa je zahtevala tudi tuberkuloza. Zaradi nehygien-skih razmer so bile bolezni zelo pogoste. Martin Kavčič je poznal pomen higijene in zdravilno moč rastlin ter je z njimi in s svojo tolažilno besedo lajšal trpljenje bolnikom. Zdravljenje mu je bilo uspešno sredstvo, da si je utiral pot do src ljudi. S svojo dobroto si je pridobil veliko priljubljenost. Tako je mogel že eno leto po svojem prihodu nagovoriti Malonedeljčane, da so zgradili leta 1785 prvo šolo. V ta namen so porabili polovico premoženja bratovščine sv. Sebastijana, ki jo je zatrl ukaz cesarja Jožefa II., a se država še ni polastila njenega premoženja.³

Kakor si je zamislil njegov brat Andrej kot mariborski gimnazijski direktor svojevrsten načrt o tem, da je s pomočjo slovenskih državnih štipendij dvignil v Mariboru število slovenskih gimnazijcev ter jim dal spodbudo za učenje in za slovensko narodno zavest,⁴ tako je ustanovil tudi prav posebni štipendiji za slovenske mariborske gimnazijce. Z varčnostjo je prištedil lepo vsoto denarja. Nato je kupil mariborskemu mestnemu župniku sadošnjak, njive in vinograd z obvezo, da daje stalno dvema gimnazijcema brezplačno hrano,

stanovanje, primerno obleko in obuvalo. Prednost so imeli gimnazijci iz kapelske župnije, če pa teh ni bilo, pa drugi slovenski mariborski gimnazijci.⁵ Prvi jo je dobil Stanko Vraz leta 1827,⁶ zadnja štipendista pa sta bila leta 1914 poznejši živinozdravnik Franc Zorec in univ. prof. dr. Vinko Močnik.⁷

Ko je Martin Kavčič ustanovil pri Mali Nedelji osnovno šolo, je spoznal, da marsikdo ne pošilja otrok v šolo, ker je bilo treba plačevati šolnino. Zato je kupil v neposredni bližini šole in cerkve 3791 m² vinograda in sadošnjaka in ju izročil šolskemu upravitelju z obvezo, da brezplačno poučuje v osnovni šoli vsako leto šest najboljših učencev in da pripravlja brezplačno za vstop v gimnazijo po šolskem pouku tiste, ki jih nameravajo starši dati v latinske šole. S tem je dvignil obisk osnovne šole in spodbudil starše, da bi dali sinove v gimnazijo. Obenem je mogel učitelj uvajati učence praktično v napredno sadjarstvo in vinogradništvo.

Ko je trtna uš uničila ta vinograd, ga je dal tedanji šolski upravitelj Simon Cvahte leta 1906 zrigolati in zasaditi na njem na svoje stroške 1700 na ameriški podlagi cepljenih trsov, kar je stalo okrog 800 kron, a od štajerskega deželnega odbora, ki je dajal podpore in brezobrestna posojila za obnovo vinogradov, je prejel le 200 kron.⁸ Ker je imel Cvahte gimnazijsko maturo, je pripravljal ves čas svojega službovanja pri Mali Nedelji za prehod v gimnazijo po rednem pouku vse tiste, ki so nameravali v srednje šole. Tega vinograda, ki je rodil v dobrih letinah do 12 hl vina, ne uživa več šolski upravitelj, marveč malonedeljska šola.⁹

To Martinovo ustanovo je dopolnil njegov brat Andrej. Zavedal se je, da je bilo tedaj na deželi zelo težko za denar in da kmetski starši težko kupujejo svojim dijakom učbenike in druge šolske potrebščine. Zato je ustanovil na mariborski gimnaziji posebno štipendijo za nabavo šolskih potrebščin, ki so jo prejemale dijaki najnižjih razredov.¹⁰

V svojem 76. letu se je poslovil Martin Kavčič leta 1812 od Male Nedelje in odšel v pokoj h Kapeli. Tam je imel blizu cerkve hišo, ki je bila med obema zadnjima vojnama salezijansko okrevališče, zdaj pa je učiteljska stanovanjska hiša. Podedoval jo je z vinogradom od svojih staršev. Tu je še hotel nekaj storiti za svojo domačo župnijo, kakor je sam izjavil ob slovesu. Kot dober gospodar je najprej uredil in izboljšal vinograd, nato pa prezidal hišo, da bi mogel priti k njemu

v pokoj njegov brat Andrej. Z dobrim gospodarstvom in z varčnostjo sta prihranila večjo vsoto denarja za svoj veliki načrt, da bi zgradili pri Kapeli namesto stare cerkvice novo prostorno cerkev. Dokler ni bilo dovolj denarja, škof dr. Zängerle ni dovolil podreti stare zgradbe. Ko je po smrti prejšnjega župnika v svojem 88. letu opravljal Martin Kavčič vse cerkvene posle sam, se je lotil zidanja nove cerkve. Vedno je bil navzoč pri delu in je navduševal ljudi, da so brezplačno podrl staro cerkev in očistili še porabno gradivo. Z velikim veseljem so nato vozili brezplačno kamenje in ruševine nekdanjega gradu v Kocjanu. Po dveh letih je bila cerkev dozidana. Martin se je radoval še eno leto uspehov svojega truda in nestrpnost pričakoval, da bi prišel k njemu uživati pokoj njegov brat Andrej, kanonik v Gradcu. Toda ni ga dočakal. Umrl je pri Kapeli 8. januarja 1826 v 91. letu svojega življenja. Prej kot pol leta pozneje so pokopali v Gradcu tudi dr. Andreja Kavčiča, ki je zatisnil oči 30. junija istega leta. Oba s sestro Marijo, ki je umrla že leta 1803,¹¹ imata spominske granitne plošče na zunanji steni kapelske cerkve. Na Martinovi je napis: Tü pozhivajo Visokovreidni Gospod Martin Kautschitsch Oni so bili Sazhetek Püvanja tote Zirkvi rojeni 18^{ea} Novembra 1735 toti Sveit sapustili tiga 8^{ea} Jänera 1826 Bog nijim dai nebeski Lon.

OPOMBE

1. Slov. biografski leksikon I., str. 436. — 2. F. Kovačič, Ljutomer. Zgodovina trga in sreza, Maribor 1926, str. 322. — 3. Malonedeljska župnijska kronika. — F. Kovačič Ljutomer, str. 323. — 4. O slovenskih državnih mariborskih štipendijah glej Jezik in slovstvo IX (1963/4), str. 200 do 203 in 266—269. — 5. I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant. I. 1875, str. 23—24. — 6. Historia gymnasii Marburgensis (rokopis) za l. 1827. — 7. Lastni spomini. — 8. Malonedeljska šolska kronika. — 9. Lastni spomini. — 10. Izvestja (Programm des k. k. Gymnasiums in Marburg) mariborske gimnazije v Mariboru pred prvo svetovno vojno. — 11. Kapelska župnijska kronika.

DR. LOVRO VOGRIN

Dr Lovro Vogrin je edini Slovenec, ki mu je avstrijska oblast uradno priznala naziv narodnega buditelja.

Rodil se je kmetskimi staršem 6. avgusta 1809¹ v Senarski v župniji Sv. Trojice (Gradišče) v Slovenskih goricah. Osnovno šolo je obiskoval pri Sv. Trojici in nato je stopil leta 1823 v prvi razred mariborske gimnazije. Sošolec mu je bil poznejši pesnik Jožef Hašnik

(1811—1883), s katerim sta več let skupaj stanovala.² V gimnaziji je bil Vogrin dve leti za poznejšim mariborskim gimnazijskim profesorjem Jurijem Matjašičem (1808—1892), eno leto pa pred Stankom Vrazom, Francem Miklošičem (1813—1891) in svojim tekmečem Jakobom Košarjem (1814—1846), poznejšim voditeljem slovenskih študentov v Gradcu.³ Jezikoslovca Oroslov Caf (1814—1874) iz Ročice v isti župniji in Anton Murko iz Črmlenšaka v sosedni župniji Sv. Ruperta sta bila tri leta za njim.⁴

Na gimnaziji se sicer ni nikdar povzpел med nagrajence, vedno pa je bil med prav dobrimi dijaki. Ko je bil v tretjem razredu, je imel le v latinščini oceno 1 (dobro), vse druge ocene pa so bile adem (ad eminenter) ali prav dobro.⁵ V njegovem razredu je bilo tedaj 30 učencev, vsa gimnazija pa jih je štela 264. Dijake so tedaj temeljito preresetavali. V drugem humanitetnem ali v šestem in tedaj najvišjem razredu se je skrčil Vogrinov razred že na 7 dijakov. Število mariborskih gimnazijcev je v tem letu (1829) padlo na 157, a prvošolcev je bilo 29, drugošolcev pa celo samo 13.⁶ V višjih razredih je Vogrin privatno poučeval manj nadarjene mlajše dijake. Njegova učenca Rudolf in Herman Godel sta dosegla pozneje visoke položaje v avstrijski uradniški lestvici.

Gimnazija je imela tedaj šest razredov in tako je odšel v jeseni leta 1829 Vogrin v Gradec na dveletni licej (poznejši VII. in VIII. gimnazijski razred). Tam se je družil s poznejšimi pomembnimi možmi kot s Stankom Vrazom, dr. Štefanom Kočevanjem, dr. Antonom Murkom, Oroslovom Cafom in Jožefom Muršcem in postal navdušen narodnjak.⁷ Ko je z odličnim uspehom končal licej, je vstopil leta 1831 v graško bogoslovje. Škof dr. Roman Sebastijan Zängerle ga je leta 1834 kot tretjeletnika posvetil v duhovnika.⁸ Za vzorno vedenje in izvrstni študij mu je dal naslednje leto škof priznanje s tem, da ga je leta 1835 imenoval za kaplana mariborske mestne župnije,⁹ čez tri leta pa ga je poklical za adjunkta bogoslovnih študij v Gradec. Po več ur dnevno je poglobljal in ponavljal z bogoslovci njihove učne predmete, obenem pa še opravljal težavne ekonomske posle namesto starega in bolehnega podravnatelja. Skoraj eno šolsko leto je moral nadomeščati tudi profesorja na izpraznjeni stolici dogmatike na bogoslovni fakulteti. Slovenskim bogoslovcem je vlival ne samo ljubezen do poklica, marveč tudi do materne jezika. A s tem se še ni zadovoljil. Skrbel je, da so se tudi vadili v slovenskem jeziku. Kupoval je slovenske knjige¹⁰ in že leta 1841 si je naročil Vrazove Glase iz

dubrave žerovinske,¹¹ naslednje leto pa se je uvrstil tudi še med naročnike hrvatskega zbornika Kolo.¹² Knjige in časopise je posojal slovenskim bogoslovcem. Bil jim je v malem to, kar Slomšek celovškimi. Pri vsem tem delu pa je še našel čas, da je nadaljeval svoje študije in leta 1842 je promoviral na graški univerzi za doktorja bogoslovja.¹³

Ko je dr. Josip Muršec zvedel, da verjetno pride dr. Vogrin v Ptuj, je pisal Vrazu, da bo potem Vogrin v Ptuj središče vsega narodnega dela.¹⁴ In res ga je poslal škof dr. Zängerle 12. maja 1843 v Ptuj za vikarja.¹⁵

Zdi se, da se je v Ptuj predvsem pripravljaj v začetku na profesuro dogmatike na graški univerzi, ker ni bilo upanja na ozdravljenje tedanjega profesorja p. dr. Johanna Rotterja. Škof dr. Roman Zängerle je bil dr. Vogrinu naklonjen, toda salzburški nadškof je imel svojega kandidata, dr. Karla Wengerja iz Salzburga, in tako je dr. Vogrin propadel.¹⁶ Že naslednje leto so mu ponudili profesuro pastoralnega bogoslovja v Gradcu. Enkrat razočaran ni hotel več prositi za to mesto, ampak je ponudbo odklonil iz ljubezni do slovenskega naroda, med katerim je hotel živeti in delovati, kakor sam pravi.¹⁷ Ko pa je leta 1844 umrl njegov prijatelj Anton Krempel, malonedeljski župnik, ni bilo za to mesto primernejše osebnosti, kot je bil dr. Vogrin. Saj škof ni mogel poslati tja za župnika kake poprečne osebnosti, dokler je bil spomin na Krempela tako živ. Krempel je namreč užival pri ljudstvu izredno velik ugled in je veljal za slavnega pisca in nenavadnega govornika, ki so ga hodili ljudje poslušat iz sosednjih župnij. Dr. Vogrin je prosil za to župnijo in jo tudi dobil. Nastopil jo je 23. marca 1845. Tu je ostal do leta 1853. Ob slovesu je zapisal v malonedeljsko župnijsko kroniko, da je bil pri Mali Nedelji srečen, zadovoljen in spoštovan pri ljudstvu.¹⁸

Krempel si je hotel z oporoko zagotoviti, da po njegovi smrti njegova setev na narodnostnem polju v njegovi župniji ne bi usahnila. Zato je sporočil, da zapušča vinograd in dva travnika svojemu nasledniku le s pogojem, da je ta slovenski domorodec, ker je v tedanjem jeziku pomenilo slovenskega narodnega buditelja. Sodnik, ki je izvrševal Kremplovo oporoko, je izročil dr. Vogrin vinograd in oba travnika. S tem ga je sodišče uradno priznalo za slovenskega narodnega buditelja,¹⁹ kar je edinstven primer v slovenski zgodovini.

Komaj je prevzel malonedeljsko župnijo, mu je škof dr. Zängerle naložil še novo dolžnost, da pomaga opravljati dekanijske posle 75-letnemu bohebnemu ljutomerskemu dekanu Mihaelu Jaklinu. Nadomeščal ga je tudi

kot nadzornik in razširil med ljudstvo vsako leto več stotin slovenskih knjig, obenem pa odstranjeval iz osnovnih šol nemškutarski duh.²⁰

Dr. Vogrin je imel v svoji knjižnici tudi znamenito Kollarjevo knjigo o slovanski vzajemnosti. V dopisu z dne 23. marca 1838 sporoča namreč dr. Muršec Stanku Vrazu, da je prejel to Kollarjevo delo od dr. Vogrina.²¹

Ko so razpisali v Avstriji volitve za frankfurtski parlament, se je dr. Vogrin takoj znašel v političnem položaju in se opredelil proti tem volitvam. Proti njim so bili tudi njegovi Malonedeljčani, ki jih je narodnostno prebudil že Krempel. V pismu z dne 12. maja 1848 javlja dr. Vogrin dr. Muršecu, da so poslali Nemci med ljudstvo agitatorje za frankfurtski parlament, toda ljudstvo je tako zavedno, da hoče pregnati vsakega, ki ni narodnjak. Dalje sporoča, da so nekateri prejšnji narodni nasprotniki pod vplivom novih razmer postali Slovencem naklonjeni. Tudi dornavska in negovska graščina sta začeli dopisovati župnikom slovensko.²²

V škofijski upravi je navada, da se sedež dekanije sicer more prenašati, toda ne na majhno župnijo. Tako je dobil dr. Vogrin namig, naj zaprosi za izpraznjeno župnijo Sv. Jurija ob Ščavnici. Prevzel jo je leta 1853 in jo vodil do leta 1861. Istočasno ga je škof imenoval tudi za okrožnega dekana. S tem je postal tudi šolski nadzornik. Dr. Vogrin je vneto podpiral osnovne šole in skrbel, da vlada v njih slovenski narodni duh. V počitnicah je zbiral dijake, jih gostil in jih vzgajal ne le v verski, marveč v slovenski narodni zavesti.²³

Ko je Slomšek prenesel sedež lavantinske škofije iz Št. Andraža na Koroškem v Maribor, je hotel zbrati okrog sebe močne kulturne osebnosti, da bi skupno delovali na korist slovenskega ljudstva. Tako je podelil mesto podravnatelja mariborskega bogoslovja in profesuro za dušno pastirstvo Oroslavu Cafu. Ta predmet bi naj učil v slovenščini, a Caf ni pristal, ker se je bal, da ne bi zmoget najti in ustvariti za to stroko potrebnih znanstvenih izrazov.²⁴ Šele njegov rojak dr. Lovro Vogrin se je lotil te težavne naloge. Škof Slomšek je namreč poklical dr. Vogrina od Sv. Jurija ob Ščavnici v Maribor in ga imenoval za lavantinskega stolnega kanonika in za profesorja katehetike in pastoralke na mariborskem bogoslovju. Vogrin je začel takoj predavati v slovenščini, četudi je moral znanstvene izraze za svoja predavanja šele iskati in ustvarjati. Sestavil je slovensko učno knjigo pastoralke in obširen slovenski katekizem, a oboje je ostalo v rokopisu.²⁵

Zavedal se je, da so nekateri starejši duhovniki stali ob strani misleč, da narodnost nasprotuje veri. Ta predsodek jim je hotel razpršiti z razpravo *Narodnost in vera*, ki je izšla v *Razlagovi Zori jugoslavenski*.²⁶ V njej pravi med drugim: »Ako ni vera vsejana v narodnem jeziku na osnovi narodne izobrazbe, ostane kot koren v suhi skali in hitro usahne, kajti vera brez narodnosti preide.«²⁷ Ob tisočletnici prihoda bratov Cirila in Metoda v naše kraje je objavil leta 1863 »Tisočletno obhajilo v čast sv. Cirila in Metodija«.²⁸

Papež je zaslužnega dr. Vogrina na predlog škofa dr. Stepišnika imenoval leta 1868 za mariborskega stolnega prošta, a prav to leto je moral zaradi splošne oslabeledosti pustiti profesuro. Umrl je že naslednje leto v Mariboru 11. decembra 1869 v starosti 60 let.²⁹

OPOMBE

1. Njegov življenjepisec Davorin Trstenjak omenja v *Slovenskem narodu* (dalje SN) z dne 1. januarja 1870 napačno 1810 za njegovo rojstno leto. Rodil se je l. 1809 kakor sledi iz šematizmov lavantinske škofije in iz *Nekrologija svetnih in redovnih duhovnikov lavantinske škofije* od 1. IX. 1859 do 1. I. 1959, Maribor 1959, str. 80, kjer ni napak. — 2. Davorin Trstenjak, Dr. Lovro Vogrin. SN 1. I. 1870. — 3. *Juventus gymnasii Marburgensis* 1826. — 4. *Juventus gymnasii Marburgensis* 1829. — 5. Tedanja ocena eminenter ustreza sedanjemu odlično, adem (= ad eminenter = skoraj odlično) prav dobro, 1 dobro, 2 komaj zadostno, 3 nezadostno. — 6. *Juventus* 1826 in 1829. — 7. SN 1. I. 1870. — 8. *Personalstand der Sekular- und Regular-Geistlichkeit des Bisthums Seckau in Steyermark in Jahre 1834*. — 9. F. Kovačič, Ljutomer. *Zgodovina trga in sreza*. Maribor 1926, str. 286. — 10. SN 1. I. 1870. — 11. Fr. Ilešič, *Korespondenca dr. Josipa Muršca*, Zbornik Matice Slovenske 1905, 142. — 12. Prav tam, str. 144. — 13. F. Kovačič, Ljutomer, str. 286. — 14. Kakor pod 11, str. 149. — 15. Kovačič, Ljutomer, str. 286. — 16. SN 1. I. 1870 in *Personalstand der Sekular- und Regular-Geistlichkeit des Bisthums Seckau in Steyermark*. 1842 str. 15 in 1844 str. 16. — 17. Kovačič, Ljutomer, str. 286. — 18. Kovačič, Ljutomer, str. 319. — 19. SN 6. I. 1870. — 20. Prav tam. — Mihael Jaklin (1770—1847) je spisal slovenski katekizem in ga predložil l. 1819 škofijstvu v Gradcu. Recenzent Jurij Alič, župnik v Vidmu ob Savi, se je izjavil proti njemu, češ da je pisan v drugačnem narečju kot je v celjskem okrožju. Škofijstvo je nato naročilo Jaklinu, naj napiše katekizem v takem jeziku, da bo poraben tudi v celjskem okrožju. (gl. Kovačič, Ljutomer, str. 55.) — 21. Kot pod 11. str. 134. — 22. Kot pod 11. str. 64. — 23. SN 6. I. 1870. — 24. Božidar Raič, Oroslyaf Caf. *Letopis Matice Slovenske* 1878, III., str. 83. — 25. Kovačič, Ljutomer, str. 288—289. — 26.

Leta 1853, str. 103—112. — 27. Prav tam, str. 103. — 28. Kovačič, Ljutomer, str. 288. — 29. Prav tam str. 289.

TONČKA ŠTUPCA

Razen ravnatelja moškega učiteljišča Henrika Schreinerja in gimnazijskega profesorja dr. Antona Medveda pač ni bilo od leta 1905 v Mariboru in daleč naokrog uglednejše in v vseh krogih bolj upoštevane slovenske učne moči, kot je bila Tončka Štupca. Njena javna predavanja so bila prepričljiva, zanimiva in lepa obenem. V stari cesarski Avstriji bi zaman iskali po vseh slovenskih pokrajinah spretnejšo, delavnejšo in uspešnejšo boriteljico za pravice tedaj zatiranega slovenskega ljudstva. Še bolj kot besede pa sta vplivala njen zgled in njena močna osebnost. Tudi v nevarnih in burnih trenutkih je ohranila dostojanstven mir. Zato je ni nihče nikdar videl jezne ali sitne in če se je kak nahujskani nemški prenapetež ali šolski porednež še tako trudil, da bi jo razdražil, se mu to ni posrečilo. Tako je dosegla marsikaj, kar je bilo drugim nemogoče.

Rodila se je v nedeljo 4. januarja 1874 v Šempetru v Savinjski dolini Miciki Štupca, rojeni Kreft, od Sv. Jurija (Vidma) ob Ščavnici, in njenemu šest let mlajšemu možu Antonu Štupca, ki je kot mlad učitelj umrl že po šestih letih srečnega zakona v Stoprcah pri Makolah. Enako kot njena starejša sestra Micika, rojena tudi v nedeljo 5. januarja 1873, je imela dar za petje. Skupaj sta hodili v osnovno šolo in ves čas sta v šolskih klopih sedeli skupaj. Mati je dobila po pokojnem možu 40 goldinarjev odpravnine, kar bi zadoščalo le za nekaj mesecev. Preselila se je z otrokoma v Ptuj, kjer je pomagala teti v gostilni streči gostom. Tetina hči Poldika je večkrat igrala na citre, a Štupca jo je spremljala s svojim čistim sopranom s takim občutkom, da je bil napev vedno res umetniški izraz besedila. Glasba in petje sta privabljali vedno nove goste. Ti so včasih poklicali še Štupčini hčerki, da sta jih razveseljevali s pesmimi, ki sta se jih naučili kot majhna otroka od svojega očeta. Prepevali sta vedno. Začeli sta že zjutraj, ko sta se zbudili in našli na postelji kos kruha, ki ga jima je nastavila mati za zajtrk pred odhodom v službo. Peli sta pri igri, pa tudi tedaj, ko sta se držali za roke in se sprehajali okrog hiše in kadar sta hodili po časopis in po Slomškove spise h kaplanu Mihaelu Lendovšku, ki jih je izdajal. Materina in njuna pesem je vzpodbudila profesorja dr. Tomaža Romiha (1853 do 1935), učitelja Antona Porekarja in davkarja

Knopa, po rodu Čeha, da so ustanovili v Ptuj znamenito Pevsko društvo, ki je s svojimi nastopi po južnoštajerskih krajih budilo narodno zavest in kmalu zaslovelo po vseh slovenskih pokrajinah. Ko je začel tetin mož ob vsaki priliki izražati svoje sovraštvo do Štupce in njenih hčera, je kaplan Lendovšek našel Štupci službo pri baronici Werner v ormoškem gradu, kjer je Štupca oskrbovala 30 sob in nadzirala molžo in prodajo mleka. V ormoškem gradu sta preživeli Micika in Tončka srečna otroška leta in končali osnovno šolo. Kakor mati sta tudi obe hčeri želeli postati učiteljici. To jima je omogočila botra Rezika Pešl, ki ju je vzela brezplačno na hranje in stanovanje v Maribor, kjer sta z odličnim uspehom kot najboljši učenki končali meščansko šolo.

Ko sta hoteli na učiteljske v Gradcu, se je pojavila nepričakovana ovira. Zaradi velikega navala so tedaj sprejeli od dveh sester samo eno. Toda s priporočilom mariborskega kanonika dr. Jožefa Pajka in njegovega prijatelja Franca Hauptmana, očeta univ. prof. dr. Ljudmila Hauptmana, ki je bil tedaj profesor na tem učiteljskem, sta bili vendar obe sprejeti na zavod. Po posredovanju matere neke součenke sta dobili obe štipendijo po 150 goldinarjev letno in sta bili na ta način dobro preskrbljeni. Mogli sta si še sposoditi klavir in se spopolnjevati pri tedanji najboljši graški učiteljici klavirja, pri Mini Wagner, sestri znanega komponista, ki je opravila vse izpite na dunajskem konservatoriju z odliko. Ustno maturo sta napravili obe 6. julija 1892 in sicer med vsemi najbolje. Ravnatelj graške meščanske šole ju je takoj povabil, da bi zaprosili na njegovo šolo. Za povabilo, ki je pomenilo za njih odlikovanje in visoko napredovanje v službi, sta se zahvalili, rekoč: »Midve sva Slovenki in hočeva delati med slovenskimi otroki.« Ob slovesnosti na koncu mature jima je posebej čestital za uspeh sam deželni šolski nadzornik. Po njegovem posredovanju sta obe dobili službo na osnovni šoli pri Sv. Marku (v Markovcih) niže Ptuja. Tu sta znali sestri Štupci igrati ne samo na klavir, marveč tudi na nežne strune mladih duš. Z novimi metodami sta brez šibe, ki je veljala tedaj za dobro vzgojno pomagalo, dosegali izredne uspehe. Ustvarili sta tudi šolski pevski zbor in pripravili več mladinskih iger, ki so vzbudile pozornost daleč naokrog.

Ti uspehi so vzbudili nevoščljivost novega šolskega upravitelja. Na zvit način jima je skušal vzeti stanovanje. Nahujskal je nekaj ljudi, da so jima pobili šipe, češ da z gledališkimi igrami in vajami zavajata mladino k ponočnjaštvu. Pridobil je na svojo stran tudi

novega kaplana, ki ju je napadel s prižnice. V očetovskem prijatelju, župniku Matiji Slekovcu, znanem zgodovinarju, nista mogli najti opore, ker je bil na smrt bolan. Edina rešitev je bila premestitev. Micika je dobila sredi poletja leta 1905 mesto na vadnici ljubljanskega ženskega učiteljskega. Prav tedaj pa je bilo razpisano tudi učiteljsko mesto v Krčevini, mariborskem predmestju. Krajevni šolski svet, ki je predlagal deželnemu šolskemu svetu v Gradcu tri kandidate, je bil trdno v nemških rokah in je skrajno sovražil in zatiral Slovence. Zvedelo se je, da je že vnaprej obljubil to mesto nekemu nemškutarskemu šolskemu upravitelju z dežele. Zato se Slovenci sploh niso potegovali za Krčevino — razen Tončke Štupce. Skoraj vedno je bil imenovan prvi v predlogu, redko drugi, tretji pa nikdar. Slovenskemu okrajnemu šolskemu nadzorniku prof. dr. Janku Bezjaku se je komaj posrečilo spraviti Tončko na brezposembno tretje mesto v predlogu, ker je imela med vsemi 18 prošnjiki edina izpit za meščanske šole in to z odliko. Dr. Bezjak je opozoril Tončko, naj si skuša poiskati kako priporočilo pri deželnem šolskem svetu v Gradcu. Spomnila se je vplivnega nemškega župnika Holzerja v Ernovžu (Erenhausen), s katerim se je spoznala na obisku pri svoji prijateljici iz dijaških let, učiteljici Ganshofen. Holzer se je na njeno prošnjo takoj odpravil v Gradec in je obiskal vse svoje vplivne znance in prijatelje, da je zagotovil Tončki priporočilo pri deželnem šolskem svetu.¹

Kakor v razdraženem sršenovem gnezdu je završalo med mariborskimi nemškimi nacionalisti in nemškutarji, ko je dobila mesto v Krčevini — Tončka Štupca, kandidatkinja na tretjem mestu v predlogu. Takoj so spustili proti njej v nemški dnevnik Marburger Zeitung strupen članek z zahtevo, da ne sme nastopiti službe v Mariboru ta rusofilska, vindišarska učiteljica.² Nato so poslali zoper njo odposlanstvo v Gradec k cesarskemu namestniku grofu Claryju. Toda Štupca je bila že stalno nastavljena učiteljica in je ni bilo mogoče premestiti, če ni storila nič kaznivega. Zato jo je poklical k sebi tedanji novi deželni šolski nadzornik Peter Končnik, bivši ravnatelj celjske gimnazije, ki se je zaradi višje službe pravkar prelevil iz koroškega Slovenca v nemškega nacionalista. Hotel jo je pregovoriti, da bi se sama odrekla Krčevini. Pred Končnikom so trepetali celo gimnazijski ravnatelji, a kaj šele, da bi si upali nasprotovati njegovemu mnenju. Junaška Tončka mu je ugovarjala in odločno odklonila vse njegove predloge, a kljub temu si ga je znala spremeniti iz sovražnika v zagovornika.³

Sledili sta še dve odposlanstvi k cesarskemu namestniku in skrajno surov in lažniv napad v uvodniku Marburger Zeitung pod debelim naslovom »Štupčin škandal«. Še več! Vsi odborniki krajevnega šolskega sveta v Krčevini so zagrozili, da odstopijo, če Štupca ne izgine iz Maribora, toda Štupca se kljub vsem nevarnostim ni uklonila. Čeprav ji je sam okrajni glavar grof Attems osebno prepovedal še dalje zahajati v Narodni dom, se ni zmenila za to prepoved. Kakor prej na vseh večjih slovenskih prireditvah je pela Tončka v duetu s sestro Miciko tudi še naprej v mariborskem Narodnem domu, v ptujski in ormoški čitalnici in Tončka je še dalje sodelovala v godbenem kvartetu bratov Serajnikov, večkrat pa je tudi spremljala na klavirju znanega tedanjega virtuozna na violini, učitelja Bena Serajnika.⁴ Slovenskih šol tedaj v Mariboru ni bilo razen zasebne osnovne šole šolskih sester. Kolikor je znala in še zna starejša slovenska mariborska generacija, ki je hodila v nemške šole, slovenskih pesmi, se jih je naučila od Tončke Štupce v Narodnem domu.⁵

Razmere so postale po njenem prihodu v Maribor še tem težje, ker je tedaj prišel iz Nemčije za mariborskega protestantskega nemškega pastora namesto prejšnjega zmernega in pravičnega Goschenhoferja, sicer izvrsten govornik, a divji sovražnik Slovencev dr. Ludvik Mahnert. Njemu je bilo krščanstvo samo krinka in sredstvo za ponemčevalne namene. Delal je na to, da bi se tedanja Avstrija združila z Nemčijo in da bi čim prej ponemčila Slovane. Pritiskal je na mariborske Nemce in jim očital, da prepočasi napreduje gradnja nemškega narodnostnega mostu ob tedanji železnici od Dunaja do Jadrana. Karal jih je, da so kot Nemci premalo odločni, češ da so kot katoličani pod vplivom slovenske duhovščine in mariborske škofije, kjer ni niti enega nemškega duhovnika. Slovenska duhovščina je tako narodno zavedna in nevarna, da je prepojila s slovenskim duhom celo tista dva Nemca, ki sta študirala na mariborskem bogoslovju, a iz nemško mislečega maturanta Evalda Vračka je ustvarila tistega »šentiljskega leva«, ki je s pomočjo slovenskega župana Thalerja varoval tako odločno in uspešno »slovenske Termopile«, kakor so nazivali Šentilj, 14 km severno od Maribora, da tu ni mogel prodreti slovenske fronte ves 60 milijonski nemški narod. Kljub ogromnim denarnim sredstvom Schulvereina, ki je skušal ponemčiti Slovence s šolami, slovenska trdnjava Šentilj ni padla, čeprav je drugo ponemčevalno društvo Südmark naseljevalo protestantske Nemce iz Nemčije. Zato je za-

čel dr. Mahnert širokopotezno gibanje za odpad od katoličanstva in za prestop v nemško lutrovsko vero.⁶

Najprej je žel dr. Mahnert uspehe na realki, kjer je poučeval evangeličanski verouk, in kjer so bili skoraj vsi profesorji in dijaki nemške narodnosti. Od prejšnjih 3 do 4 protestantskih dijakov se je dvignilo njih število po Mahnertovem prihodu na 35 do 40.⁷ Razmeroma velike uspehe je imel med mariborskim slovenskim proletariatom, ki je bil pod vplivom nemške socialne demokracije ali narodnostno nezaveden ali pa nemško čuteč. Ob sobotah in plačilnih dneh je pošiljal dr. Mahnert svoje agente v zakotne gostilne, kjer so si le-ti zbrali omizje in velikodušno plačevali za žganje in vino. Ko je začel delovati alkohol, je potegnil agent iz žepa že sestavljeno izjavo, da podpisani izstopajo iz katoliške cerkve in vstopajo v protestantsko. Če se je kdo preveč dolgo obotavljal s podpisom, so ga zasmehovali kot bojazljivca, farškega podrepnika, vindišarja in nekulturneža. V treznem stanju si je nato le malokdo upal veljavno preklicati ta svoj podpis. Kdor pa je bil protestantske vere, je seveda vpisal pri ljudskem štetju svojo družino in v šoli svoje otroke za Nemce, četudi niso obvladali nemškega jezika.⁸

V tej dobi tako imenovanega gibanja Proč od Rima (Los von Rom Bewegung) je prestopilo leta 1904 v Mariboru iz katoliške v Mahnertovo nemško cerkev 173 oseb, v prvi polovici leta 1905 že 196, a v juliju istega leta še 53, v avgustu pa celo 87 oseb.⁹

Ko je magdalenski župnik Simon Gaberc plačal iz svojega 20 kron tistemu svojemu župljanu, ki je preklical svoj podpis, je povikal dr. Mahnert kupnino duš od prejšnjih 10 kron na 20 ali celo 30, pa tudi na vrečo pšenične moke. Mahnertova cerkev se zaradi tega ni bolj polnila, ker novi verniki niso zahajali v njegovo cerkev kakor niso prej v katoliško. Mogel pa se je ponašati z večjim številom Nemcev in vpisanih protestantov in nemško društvo za podpiranje protestantskih župnij med katoličani z imenom »Gustav Adolf« ga je bogato zalagalo z denarjem.¹⁰

Pod Mahnertovim vplivom in pritiskom so skušali mariborski nemški nacionalisti popolnoma ponemčiti tedaj dvojezično krčevinsko šolo in jo spremeniti v ponemčevalnico. Schulverein je dal na voljo bogate denarne vire; z brezplačnimi šolskimi potrebščinami in z darili so skušali vplivati na tiste siromašne slovenske starše, ki jih niso dosegli Mahnertovi kupci duš. Trudili so se, da bi jih starši vpisovali kot Nemce v nemške od-

delke, da bi jih nemški nacionalistični učitelji vzgojili v strupene sovražnike Slovencev. Toda še več uspeha je imela Štupca s svojo čudovito privlačno silo in s svojo materinsko ljubeznijo. Iznšla je novo sredstvo za res pravo pomoč ubogim in lačnim viničarskim otrokom, ki je presegala enkratna ali večkratna nemška darila. Vsem potrebnim slovenskim šolarjem krčevinske šole — bilo jih je nad sto — je preskrbela brezplačno kosilo. Odkrila je dovolj blagih src in v veliki meri so ji pomagali celo poštene Nemci, ki jim je predsedal zagrizeni dr. Mahnert. Štupca je imela tedaj v svojem razredu 70 učencev. Če bi jih bilo 80, bi se po zakonu morala odpreti slovenska vzporednica. Z vso silo se je vrgla na delo, da bi dosegla to število. Nagovarjala je otroke, naj privedejo v njen razred svoje znane tovariše v okolici. V septembru in oktobru skoraj ni minil dan, da ne bi koga privedli, včasih pa tudi po več. Pri prihodu vsakega so se vedno na novo štili. »Že nas je 76, 80, 87, 90; mora nas biti 100!« Ko je stoti res prišel, so vriskali od veselja in radosti ni bilo ne konca ne kraja. Razred je bil za tako število premajhen. Učenci ob straneh so sedeli samo na pol v klopi in so morali paziti, da ne padejo na tla. Risali pa so nekateri na tleh. Štupca je hodila zdaj tako dolgo nadlegovat krajevni šolski svet, da so se razblinili vsi njegovi zavlačevalni poskusi in da je končno moral odpreti novo vzporednico.¹¹

Napačno bi bilo misliti, da so bili zavedni Slovenci v stari Avstriji proti učenju nemščine, saj brez znanja nemškega jezika ni mogel dobiti službe v Mariboru noben Slovenec. Hoteli so le, da se njihovi otroci nauče v šoli slovenskega materinega jezika, a nemščine jih naj uči na osnovi slovenskega jezika slovenski učitelj, ki jim bo ohranil slovensko narodno zavest. V dobri slovenski šoli so se naučili otroci razen slovenskega jezika tudi nemškega bolje kot v popolnoma nemški šoli. Na Štupičinem primeru se je to tudi javno dokazalo.

V tej dobi je hotela pruska vlada popolnoma ponemčiti poljske pokrajine. Kljub stoletnemu prizadevanju se ji to namreč ni posrečilo. Zato je poslala posebno komisijo opazovati v Avstrijo na slovensko obmejno ozemlje, kako se slovenski otroci poučujejo v nemščini. Ravnatelj šole je bil še tedaj znani slovenski pedagog Miha Nerat (1845—1922), ustanovitelj in prvi urednik slovenskega vzgojeslovnega časopisa Popotnik. Ta je privedel prusko komisijo pod vodstvom pruskega deželnega svetnika Wojna, v spremstvu okrajnega glavarja grofa Attemsa in predsednika

krajevnega šolskega sveta Pressla v Štupičin razred. Dala je prinesiti sliko in po Schreiner-Bezjakovi Nemški vadnici so otroci gladko in živahno opisovali v nemščini. Po pouku je počakal Štupco na hodniku slovenski šolski nadzornik Schmoranzer in ji dejal: »Morali bi videti, kako je bil zelen od jeze tisti Pressl, ki je hodil v Gradec zaradi vaše odstranitve, ko je pruski komisar izjavil pred vsemi v zbornici: »Čestitam šoli in vam vsem za tako učiteljico! Ta dela prave čudeže. Kaj takega še nisem doživel v šoli!« Nadzornik Schmoranzer je našel priložnost, da je pojasnil v odsotnosti okrajnega glavarja in Pressla, da ima take uspehe zato, ker poučuje na osnovi materinega jezika in ker goji otrokom njihovo slovensko narodno zavest.

Tudi po Neratovi upokojitvi, ko je prevzel vodstvo šole zagrizen nemškutar Thomas Wernitznig, so neustrašeno vzgajali otroke v slovenskem duhu učitelji Matija Lichtenwalner-Senkovič in njegova žena Viktorija, Mirko Pučelnik in Štupca. Tu so pričakali tudi razpad Avstro-Ogrske leta 1918.¹²

Po nastanku Jugoslavije v oktobru 1918 se v mariborskih osnovnih in meščanskih šolah ni mnogo spremenilo. Prejšnji nemški učitelji so ostali na svojih mestih, dasi so se nekateri s svojimi razredi udeležili pred zavezniško komisijo demonstracije 27. januarja 1919, da bi Maribor pripadel Nemški Avstriji. Dne 2. februarja 1919 pa so vse šole zaprli zaradi pomanjkanja kuriva za mesec dni. Ta odmor je porabilo prosvetno poverjenišтво v Ljubljani, zlasti pa dr. Leopold Poljanec, da je izdelal načrt za popolno preosnovo mariborskega in sploh obmejnega šolstva. Najprej je 13. februarja zamenjal dotedanjega mariborskega nemškega šolskega nadzornika Karla Köchla s priznanim vzgojiteljem Matijo Senkovičem, tedaj učiteljem v Rušah. Ker pa je Senkovič že opravljal nadzorniške posle v mariborskem okoliškem okraju in je bil preobremenjen, je prevzel nadzorstvo mariborskih mestnih osnovnih šol profesor moškega učiteljišča Miroslav Šijanec. Ob koncu marca je dobila cela vrsta preizkušenih šolnikov iz bivše Štajerske in tudi Kranjske brzozjavne pozive, naj nastopijo 1. aprila 1919 službo v Mariboru. Nekateri so prevzeli posle učiteljev in učiteljic, drugi šolskih upraviteljev ali ravnateljev in ravnateljic meščanskih šol. Vsi so se odzvali brez obotavljanja. Z najnujnejšo prtljago je zaradi neurejenih prometnih razmer pač zamudil ta ali oni dan ali dva.¹³

Dr. Poljanec se je zavedal, da je Maribor v šolstvu najvažnejša in najobčutljivejša pa tudi najnevarnejša točka v vsej Jugoslaviji. Tu je najvažnejši vhod v Jugoslavijo in po

prvem vtisu se kaj rado presoja ves narod in vsa država. Tu je imela germanizacija razmeroma zelo velik uspeh, nemška in nemškutarska zagrizenost pa je dosegla v teh krajih vrhunec. Zato je bila potreba po res dobrih učiteljih brez ozira na politično in svetovno-nazorno pripadnost največja in se je dobro vzgojno in šolsko delo tu obrestovalo pač najboljše. Zato je premestil v Maribor na osnovne in meščanske šole res najspodobnejše slovenske učne moči. Nobeno mesto v Jugoslaviji ni imelo ne prej in ne pozneje toliko izvrstnih šolnikov in ne tako velikih uspehov v vzgoji in pouku kot Maribor v prvi dobi po letu 1919.¹⁴

Prevzemanje šol in poučevanje je bilo v začetku tako težavno in je zahtevalo toliko poznavanja razmer, da so mu bili kos le najpreudarnejši in najspretnější učitelji. Nemci so namreč neradi izročali šolski inventar, misleč, da bo Maribor pripadel Nemški Avstriji. Ko so na Koroškem pokali topovi in puške za slovensko severno mejo, je nemško učiteljstvo upalo, da bodo morali Slovenci kmalu zapustiti Maribor.¹⁵ Na krčevinski osnovni šoli so nemški in nemškutarski starši in učitelji nahujskali svoje prejšnje večje nemške in nemškutarske učence, da so v nedeljo vdrli v razrede in odnesli vse, kar se je dalo, češ da bodo slovenski učitelji požgali vse, kar je nemškega.¹⁶

V začetku so nahujskani šolarji nagajali slovenskim učiteljem na vse mogoče načine. Pri obveznem pouku slovenščine ponekod niso hoteli odgovarjati in tudi ne ponavljati slovenskih besed in stavkov in vedno so se izgovarjali: »Ne razumem!« Bili so kar iznajdljivi v tem, kako bi čim bolj jezili učitelje in onemogočali pouk. V nemščini so na primer zahtevali stalno drug za drugim na stranišče z najsurovejšimi izrazi. Ko jih je učitelj počul, kako se spodobno prosi na stran, so se mu režali v obraz in na Pobrežju mu je eden zabrusil: »Ne splača se. Naša nemška učiteljica nam je rekla, da se za mesec dni vrne in tedaj bodo morali bindišarji (psovka za Slovence) bežati.« Ko so večji nemškutarski šolarji videli, da prihaja njihov šolski upravitelj Josip Klemenčič, so govorili pred razredom v mariborskem nemškem narečju tako glasno, da jih je moral slišati: »Veš kaj? Bindišarski nadučitelj, ta prokleti pes, je že tu!«¹⁷

V začetku šolskega leta 1919/20 so ločili v Mariboru otroke po narodnosti. V nemške razrede so vpisali le otroke nemških staršev, v slovenske pa tudi tiste slovenskega pokolenja, ki niso več znali dobro slovensko. Prve dni pouka je mnogo staršev kar oblegalo pisarne šolskih upraviteljev in tudi nekateri

starši slovenskega rodu so želeli, da bi njihove otroke vpisali v nemške razrede. Marsikoga je prevzel strah, da mu otroci ne bodo uspevali v slovenskih razredih, nekatere je prešinjala mržnja do Slovencev, nekaj pa jih je mislilo, da bo Maribor pripadel nemški avstrijski republiki.¹⁸

V enem letu so si znali pridobiti tedanji mariborski slovenski učitelji naklonjenost učencev in njihovih staršev brez ozira na narodnost. V šoli je zavladala disciplina in šolsko delo je potekalo vzorno. Tako lep in ne pričakovani uspeh je najbrž edinstven v vsej zgodovini vzgoje in pouka v Jugoslaviji.

V takih razmerah je poslal nadzornik dr. Leopold Poljanec v aprilu 1919 Tončka Štupca za ravnateljico nove mariborske slovenske deklške meščanske šole, ki je imela še nemške vzporednice. Naletela je na še tem večje ovire in težave, ker so bile med njenimi učenkami tudi napol odrasle hčere najvplivnejših mariborskih nemških meščanov. Razen tega je bil njen prednik zelo dober pedagog Bienenstein, nemški pisatelj, ki je bil izredno priljubljen v šoli in pri starših. Kmalu si je s svojo pravičnostjo in ljubeznivostjo pridobila tudi učiteljstvo nemške narodnosti, ki je še ostalo prvo leto na šoli. Vendar ji je učiteljica Thusnelda Weitholz izjavila pred narodnim praznikom: »Gospa ravnateljica, rajši se ustrelim kot da prisostvujem jutri proslavi.« Tudi več učenek je bilo pripravljenih raje na izključitev kot bi se udeležile proslave Vidovega dne, čeprav so se tedaj spominjali predvsem poraza srbske vojske na Kosovu leta 1389. Štupca je spoštovala in gojila narodnostna čustva nemških učenek in jim je dovolila v šoli na prireditvah slaviti velike nemške pesnike in pisatelje v njihovem jeziku, obenem pa jim je vcepljala tudi spoštovanje do naših kulturnih vrednot in do naših duševnih velikanov.¹⁹

Pri vsem svojem napornem vzgojnem delu je še imela Tončka Štupca dovolj moči, volje in časa, da se je nadstrankarsko tudi politično udejstvovala in se posvetila delu za treznost.

V začetku našega stoletja sta pretili iz Ptujja slovenskemu ljudstvu dve nevarnosti. Ponemčeni pek in ptujski župan Josef Ornig iz Hrastovca (1859—1925) je izdajal v Ptujju v slabi slovenščini časnik Štajerc, ki je sramotil in zaničeval vse, kar je bilo slovensko in zavajal v nemško miselnost tudi take zavedne Slovence, ki niti niso znali nemško. Zavedni Slovenci so imenovali ta časnik »giftna krota« in so napenjali vse sile, da bi mu se število naročnikov in čitateljev čim bolj znižalo.²⁰ Tončka Štupca se je borila med ljudstvom vsepovsod proti Štajercu in pisala v Sloven-

skega gospodarja nepodpisane sarkastične krajše prispevke, ki so marsikoga tako zadeli, da je Štajerca opustil.²¹

Ko je ob koncu preteklega stoletja peronospora uničila stare vinograde, je izkoristil pomanjkanje vina zagrizen nemški ptujski tovarnar Simon Hutter. Zastrupljal je naše ljudi z žganjem in špiritom. Prodajalo se je po vseh podeželskih trgovinah tudi ob nedeljah in praznikih predpoldne. Mnogo kmetov je na tem žganju zapravilo posestvo; če je bilo blizu nemških vinogradov, mest ali ob narodnostni meji, so ga skušali kupiti Nemci, a nezadovoljneži so se kaj radi pridružili štajercijancem.²²

Nevarnost pijančevanja je zlasti spoznal mariborski zgodovinar prof. dr. Franc Kovačič, ki je po prvi svetovni vojni na mirovni konferenci branil našo severno mejo. Izvrstno pomočnico je našel v Tončki Štupci. Borba za treznost je bila tem težja, ker so ji tedanje slovenske politične stranke zaprle svoje časopise. Vino se je tedaj težko prodajalo in nobena se ni upala zameriti svojim volivcem med vinogradniki z borbo za treznost, ki se je zavzemala za popolno vzdržnost od vsakega alkohola, tudi od vina. Mladi politik dr. Anton Korošec je na stalno prigovarjanje obljubil svojemu prijatelju dr. Kovačiču objavljanje v Slovenskem gospodarju, če spreobrne zakrknjenega pijančka v uredništvu tega lista. To se je dr. Kovačiču s pomočjo Štupce res posrečilo. Že dva meseca ni okusil ta prejšnji pijanec nobenega alkohola. Tako ga je dr. Kovačič določil za tajnika pripravljalnega odbora treznostnega društva v Mariboru. Ko bi se moral vršiti ustanovni občni zbor, je ta tajnik pripravil dvorano in se nato vsedel in čakal zborovalce. Na prigovarjanje dr. Korošca je pa urednik Januš Golec zapeljal tajnika, da je zopet začel piti. Zjutraj ga je napojil z žganjem in vinom. Ko je dr. Kovačič odprl ustanovni občni zbor, je omenil, da je samo s popolno vzdržnostjo mogoče ozdraviti zakrknjene pивce in da je najboljši dokaz za to prav tajnik pripravljalnega odbora. Ko je ta slišal svoje ime iz ust nič hudega slutečega dr. Kovačiča, je skušal vstati, toda

zaužiti alkohol je že deloval tako močno, da ga noge niso več nesle in pijan kot top se je zvalil pod mizo. Vse je buknilo v gromki smeh²³ in dr. Korošec ni bil dolžan dati na voljo svojega časopisa za treznostno gibanje. Dr. Kovačiča je ta dogodek potrl, ne pa Štupce. Še bolj se je lotila dela in opogumila tudi dr. Kovačiča. Kmalu je bilo zlasti ob podpori gimnazijskega ravnatelja dr. Josipa Tomiška med mariborskim dijaštvom mnogo abstinentov, ki so zanesli z velikim navdušenjem protialkoholno gibanje med vse slovensko dijaštvo in še celo na Hrvaško. Učeni dr. Kovačič je pogosto predaval, toda mnogo več je dosegla Štupca. Študentje na univerzi so tedaj mnogo popivali. Da so se odpravile med študenti pивske navade in da celo štajersko dijaštvo kljub vinogradništvu sedaj razmeroma malo pije, je to v veliki meri zasluga tudi ravnateljice Štupce.

Kot sveča je ugasnila 13. decembra 1962, ko bi za tri tedne vstopila v svoje 90. leto.

OPOMBE

1. Rokopisni koncept spominov Tončke Štupce, dopolnjeni s pripovedovanji dne 10. in 11. januarja 1961. — 2. Marburger Zeitung 5. avgusta 1905. — 3. Kot pod 1. — 4. Kot pod 1 in Marburger Zeitung 26. avgusta 1905 ter izjava Bena Serajnika 14. marca 1957. — 5. Poizvedovanja pri najstarejših mariborskih slovenskih meščanih. — 6. Januš Golec, novinar, Maribor, Spomini (v rokopisu). — 7. Izvestja mariborske gimnazije (Jahresbericht oziroma Programm des k. k. Gymnasiums in Marburg) za leto 1890 do 1909 in 1910 do 1914. — 8. Kot pod 6. — 9. Marburger Zeitung 1. 8. in 2. 9. 1905. — 10. Kot pod 6. in izjava učiteljice v p. Ane Černetič v Mariboru. 26. 5. 1967. — 11. Kot pod 1. — 12. Kot pod 1. — 13. Slovenske osnovne in meščanske šole v Mariboru 1919—1929, str. 8—9. — 14. Lastni spomini in opažanja. — 15. Prav tam str. 8 do 13, 43. — 16. Prav tam str. 11—13, 43, 45. — 17. Prav tam str. 45. — 18. Prav tam str. 21 do 23. — 19. Kot pod 1. — 20. Lastni spomini in opažanja. — 21. Izjava Tončke Štupce 14. januarja 1961. — 22. Lastni spomini. — 23. Izjava Januša Golca 15. 1. 1961. — 24. Lastni spomini.

PORTAL STAREGA LJUBLJANSKEGA LICEJA

SILVO BRESKVAR

Če si ogledujemo hišne portale — koliko teh čudovitih umetnin premore slovenska prestolnica! — na Gornjem trgu na levi strani od Zalaznika navzgor, takoj opazimo, da ima hiša s številko 15 od vseh sosednjih hiš najlepšega. Ta portal je dal vzidati leta 1902 Matija Grabnar, takratni lastnik hiše, ki je imel v njej trgovino z usnjem. V Grabnarjevi družini se je ohranilo izročilo, da izvira portal iz starega ljubljanskega liceja, ki ga je veliki potres leta 1895 tako razmajal in poškodoval, da so ga morali podreti. O tem mi je pripovedoval Drago Grabnar, sin Matije, do nedavna s svojim bratom solastnik te hiše. Pripomnil je, da je portal najbrž od kakih stranskih vrat tistega znamenitega poslopja, v katerem so se izobraževali Prešeren, Čop in množica drugih naših pomembnih mož. Ko pa sem prebiral Slodnjakovega Prešerna, sem postal pozoren na priloženo posebno uspelo reprodukcijo podobe ljubljanskega liceja in njegove sosesčine. Iz nje sem ugotovil, da je portal hiše na Gornjem trgu št. 15 identičen z glavnim portalom našega starega liceja, ki je stal nekoč na sedanjem Vodnikovem trgu. O tej ugotovitvi se lahko prepriča tudi bralec iz obeh fotografij. Na prvi je močno povečan posnetek glavnega licejskega portala, ki je napravljen po predlogi podobe v Slodnjakovi

Portal hiše št. 15 na Gornjem trgu

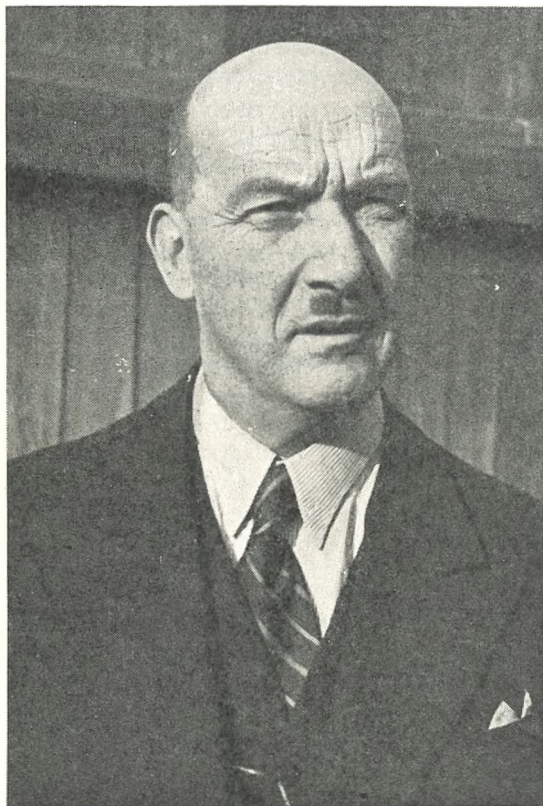

Portal starega ljubljanskega liceja (po Goldensteinovi podobi)

knjigi, (to je po Goldensteinovi podobi liceja), na drugi je pa upodobljen sedanji portal hiše na Gornjem trgu. Iz fotografij razvidimo, da je portal danes precej manjši, kot je bil nekoč. Italijanski zidarji, ki so ga vzidali, so ga morali pač prilagoditi velikosti novih, manjših vrat. Zato so ga zožili in znižali. To so napravili tako, da so prvotni polkrožni lok nad vhodom na obeh koncih precej pristrigili, stranska opornika skrajšali, zgornji notranji konzoli pa zožili. Sicer pa je portal kar dobro ohranjen. Hiša, ki se z njim ponaša, je zaščitena. Zanimivo je, da sta prebivala v njej — kot pravi izročilo — pesnika Kette in Murn. Stanovala sta pri neki študentovski mamici.

Ob tej ugotovitvi se nam poraja še ena misel. Tako, kot so rešili licejski portal iz potresnih podrtij, so prav gotovo morali obvarovati pred popolnim uničenjem še kake druge portale in dele porušениh hiš in palač, če so bili še za rabo. Ti ostanki stare Ljubljane opravljajo najbrž še danes svojo nalogo. Kje so ti deli in iz katerih predpotresnih stavb izvirajo, je pa vprašanje, na katerega more odgovoriti, tako domnevam, le golo naključje, če seveda ne obstajajo o tem pisana ali kakšna druga poročila.

IN MEMORIAM JOŽETA JENKA

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, je s pokojnim Jenkom izgubila svojega knjigovodjo in zvestega opisovalca zgodovine železnic na slovenskem narodnostnem ozemlju ter v njegovi bližini. Kot knjigovodja je polnih 12 let opravljal vsa dela sam, kot zgodovinar-amater pa je v vseh zadnjih 8 letnikih revije objavil vsaj po en članek iz zgodovine železnic.

Po rodu je bil pokojnik Gorenjec, ki je bil rojen 22. marca 1885 v Radovljici. Tu je končal tudi osnovno šolo, medtem ko je gimnazijo obiskoval v prestolnici Gorenjske, v Kranju.

Ceprav bi rad nadaljeval študije na univerzi, se je moral po maturi takoj zaposliti. Tako je prišel leta 1908 k železnici in pričel v železničarskem tečaju na Dunaju. Ko ga je absolviral, so ga nameščali na razne postaje po Štajerskem in Koroškem. Nikjer ni skrival svoje nacionalne pripadnosti. Kot zavednega Slovenca in političnega preganjanca so ga poleti leta 1914 mobilizirali med prvimi, čeprav

so v začetku železničarsko prometno službo precej tolerirali. Zaradi politične nezanesljivosti (zloglasna kratica »p. v.« je veljala tudi zanj) so ga konfinirali v Predingu.

Ko se je prva svetovna vojna končala, je — kot železničar — ponovno odšel na Koroško, kjer je služboval do plebiscita. Kraji njegove zaposlitve so končno pripadli republiki Avstriji in ni mu preostalo drugega, kot da se je vrnil v Ljubljano. Tu je še naprej ostal v prometni službi. Temeljito znanje in vestnost sta mu omogočili, da je postal kontrolor.

Ni pa bil samo železničar. Prijel je tudi za pero in že okrog leta 1930 je pričel pisati krajše članke v Pratiko Vodnikove družbe, v Zadrugarja (glasilo železničarskih zadrugarjev), v Kroniko slovenskih mest in v dnevno časopisje. Med okupacijo ni publiciral ničesar, ker ga je okupator zaradi sodelovanja z Osvobodilno fronto preganjal, končno tudi konfiniral na Koroškem.

Jenkova glavna historiografska dejavnost pripada desetletjem po osvoboditvi. Pisal je o železnicah v razne časopise, revije in zbornike, na primer v Zbornik ob stoletnici jugoslovanskih železnic, v Kamniški zbornik, Škofjeloške razglede, poseben zbornik Rudarji ob 20-letnici kočevskega zbora, Železniški vestnik, v Prometni vestnik, v Tovariša. Največ svojih člankov je objavil v naši Kroniki. Pričenši z letom 1959 je obdelal proge Pragersko—Kotoriba—Budimpešta (1959/VII), gorenjsko progo (1960/VIII—1961/IX), progo Zidani most—Zagreb—Sisak (1962/X), progo Maribor—Celovec—Beljak (1963/XI), progo Celje—Velenje (1964/XII), vse proge v Istri (1965/XIII), posebej še progo Pivka—Reka (1966/XIV).

Uredniški odbor Kronike je Jenka sprejel v službo kot knjigovodjo poleti leta 1955. Pokojnik se je hitro vživel v delo; opravljal je ekspedicijo revije, prevzel dobršen del upravnih poslov, sodeloval na sejah uredniškega odbora in po potrebi opravljal korektorska dela.

Zaradi marljivosti, vestnosti in vedrega značaja je bil priljubljen pri vseh svojih sodelavcih. Z njegovo smrtjo so le-ti izgubili zanesljivega pomočnika pri vseh upravnih delih. Zato ga bo ves uredniški odbor ohranil v lepem in častnem spominu.

Jože Sorn

ZGODOVINSKO BRANJE

Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta VII., Ljubljana 1965.

S precejšnjo zamudo je izšel VII. letnik ZUZ. Posvečen je problemu slovenske renesanse, ali bolje rečeno, obdobju med gotiko in barokom. Gradivo je bilo predelano na II. simpoziju slovenskih umetnostnih zgodovinarjev v Slovenjem Gradcu v dneh od 3. do 7. oktobra 1961. Prav zato pri nekaterih prispevkih pogrešamo opombe. V uvodu se uredništvo na kratko spominja osemdesetletnice Francéta Steleta in Vojeslava Moleta.

Cene Avguštin se ukvarja z meščansko stanovanjsko arhitekturo, Jože Curk z italijanskimi gradbeniki na Štajerskem, Ivan Komelj pa z utrdbami. Nace Šumi podaja celoten pregled arhitekture v XVI. in XVII. stoletju na Slovenskem.

O znamenjih med gotiko in barokom piše strokovnjak na tem področju, Marijan Zadnikar.

O kiparski umetnosti pišejo Emilijan Cevc, Sergej Vrišer (nagrobniki) in Milan Železnik (zlati oltarji).

Slikarstvu so posvečeni članki Ksenije Rozman, Franceta Steleta (pregled XVI. in XVII. stoletja) in Brede Turk-Vilhar.

Andjela Horvat razgrinja probleme dobe med gotiko in barokom v kontinentalni Hrvatski.

Če bomo smeli »uradno« reči obdobju XVI. in XVII. stoletja pri nas renesansa, je ostalo odprto vprašanje.

Resuméji so v francoščini ali v nemščini. Strani je 254, slik pa 120.

France Štuki

Varstvo spomenikov X, 1965, Steletov zbornik, Ljubljana 1966.

Zbornik je posvečen 80-letnici dr. Franceta Steleta, prvega slovenskega konservatorja. Med članki prva spregovori o njem Mica Černigoj. O svojem poklicu in delu poroča jubilant tudi sam. Ivan Komelj posveča daljšo študijo povojnemu odkrivanju fresk. Sestavek obsega tudi abecedni pregled novih najdb.

S tehničnimi problemi se ukvarjajo pisci naslednjih člankov: Ksenija Rozman: Sondiranje barvnih plasti na glavah Janeza Krstnika (iz Bohinja, Spodnjega Otoka pri Radovljici, Spodnje Besnice in Poljan pri Prevaljah); Emil Pohl: Raziskava slikarske tehnike v Pangrč grmu; Izidor Mole: Magdalena Palme mlajšega (?); Tomaž Kvas: O restavriranju piranske Zadnje večerje in Nekaj iz dejavnosti restavratorske delavnice; Miha Pirnat piše o restavraciji rokokojskih

fresk v Cekinovem gradu; Ivan Pavlinec o oltarjih v Grobljah, Franc Kokalj pa o restavriranju Jelovškovih fresk v Kamniku.

S spomeniškovarstvenimi problemi se ukvarjata Milan Železnik (stara mestna jedra) in Cene Avguštin (spomeniško zavarovanje starega Kranja).

Arheologijo obravnavajo Peter Petru (Ajdovščina), Josip Klemenc (Šempeter), Ljudmila Plesničar-Gec (Mirje), Vinko Šribar (Blejski otok) in Iva Mikl-Curk (varstvo slučajnih arheoloških najdb).

Anka Novak je prispevala sestavek o planšarski arhitekturi v Bohinju, Vlasto Kopač pa je obdelal spomenike NOB v litijski občini. Izidor Mole je napisal nekaj o restavratstvu v Italiji, Luc Menaše pa je priobčil nadaljevanje bibliografije dr. Steleta za leta 1959–1966, ponatisnjene iz Sinteze. Vsi članki imajo kratke resuméje v francoščini.

Slede konservatorska poročila arheoloških, umetnostnih in urbanističnih, etnoloških spomenikov, spomenikov NOB in rubrika splošno. Zelo porabno je krajevno kazalo po Varstvu spomenikov I–IX, delo Ive Mikl-Curk in Helene Menaše. Zbornik šteje 271 strani in je bogato ilustriran.

France Štuki

Slovensko slikarstvo, spremna študija Špelca Copič, biografski in bibliografski podatki Melita Stele-Možina, Cankarjeva založba 1966.

Reprezentativna knjiga s 104 barvnimi in 32 črno-belimi reprodukcijami nam odkriva naše slikarstvo od prvih fresk pa do del še živečih umetnikov. Ves ta ustvarjalni vek je razdeljen v štiri skupine: gotika z renesanso; manierizem in barok; klasicizem, romantika in realizem v XIX. stoletju in slikarstvo XX. stoletja. Posamezna obdobja so razdeljena še na podpoglavja z oznakami, kakršnih smo že vajeni v umetnostnozgodovinski literaturi s tega področja.

Prvo obdobje se prične z reprodukcijo freske Rojstva na Vrzdencu, iz začetka XIV. stoletja, zaključí pa se s Primožem nad Kamnikom. To naše srednjeveško obdobje z zelo številnimi spomeniki je dokaj na kratko obdelano. Bralec pogreša dobro reprodukcijo kakega iluminiranega rokopisa, ki jih premoremo.

Manierizem in barok se pričneta s celjskim stropom, končata pa z Layerjevim krogom.

Klasicizem, romantiko in realizem vodi preko Kavčiča in Tominca tja do Vesela in vesnanov, ki so na kratko obdelani še kar pod XIX. stoletjem.

Poudarek knjige je na dvajsetem stoletju, razdeljenem na razne -izme. Ta del obsega toliko strani, kot vse prejšnje gradivo. Vrste se znana imena naših impresionistov pa vse do najnovejših slikarskih stvaritev celo iz šestdesetih let.

Zelo priročni so biografski in bibliografski podatki umetnikov. Med tem tekstom so tudi črnobeke reprodukcije, ki služijo kot dobro dopolnilo k barvnim slikam. Resuméji so v francoščini, angleščini, nemščini in ruščini. Knjiga bo dobrodošla tudi tujcu, umetnostni zgodovinar pa bo za slikarstvo še vedno, z določenimi popravki, s pridom segal po Monumentih I, II in Slovenskih slikarjih dr. Franceta Steleta.

France Štukl

Nace Šumi, Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem, Slovenska Matica, Ljubljana 1966.

V uvodu avtor ugotavlja, da Slovenci imamo svojo renesanso. Nekonstruktivne in neorganične gotske forme so postale organičen del nove renesančne strukture. Najprej se spremeni funkcija gotskih členov, potem pa forma sama. Vendar pravi na koncu uvoda, da polemika o gotski agoniji ali že renesančni umetnosti še ni zaključena in bi jo bilo vredno plodno nadaljevati. Zato je avtor dal knjigi tudi tako nevtralen naslov. Glede na obravnavano gradivo pa je knjiga pisana po zgledu Izidorja Cankarja, po stilnih višjih, po objektih, ki so slogu nekaj prispevali. Ne obravnava kmečkega stavbarstva, ki se ga bo verjetno lotil kak drug avtor, in le malo se dotakne tudi meščanskega stavbarstva. Najkvalitetnejša sta v XVI. stoletju grad in pa romarska cerkev. Gradivo je razdeljeno v tri obdobja.

Za prvi čas (1480—1530) je značilen import renesančnega stila, ki že prevzema domač tradicionalni jezik. Vodilni pomen imata v tem obdobju primorski mesti Koper in Piran. Razcvet v notranjosti pa povzroči stavbna dejavnost po potresu leta 1511, z reparacijami gradov in prvo fazo gradnje zidanih hiš v mestih. Pri gradovih prevlada stanovanjski interes (rezidenca) pred obrambnim. Vendar turška nevarnost priključuje k nam tudi italijanske utrdbene arhitekture. Trdnjavski, z ogelnimi stolpi pravilno zasnovan kompleks s posebnim pritličjem izvira iz Italije, domači tip pa je skromnejši in krhkejši v svoji gmoti, kjer vogalne stolpe večkrat zamenjajo konzolni pomoli. Ta doba izvede sintezo kastela in dvorca.

Dvorci, mestne in meščanske hiše so kvantitativno najmočnejša stavbna zvrst. Po likovni kvaliteti pa se le redko lahko merijo z gra-

dovi in cerkvami, od katerih si izposojajo zlasti posamezne arhitekturne člene (portali, konzolni pomoli). Vpliv italijanske renesanse je majhen, prevladuje poznogotska tradicija.

Cerkvena arhitektura prične svoj zmago-slavni, v renesanso se prelivajoči pohod, z dvoranskimi cerkvami (posebno Kranj). Tak tip arhitekture sega tudi v drugo obdobje (1530—1580). Za profano stavbarstvo je značilen porast utrdbene arhitekture v izvedbi lombardskih in graških inženirjev. Pri meščanskem stavbarstvu delujejo največ domači mojstri. Posebna zvrst profanega stavbarstva je domači dvorec — gradič (Zaprice).

Zgoščenost spomenikov okrog leta 1580 nam postavlja to letnico za spodnjo mejo tretjega obdobja segajočega do začetka XVII. stoletja. Osredotočenost dvoranskega prostora pri sakralni arhitekturi pripelje do centralne zasnove, kvadrata, kroga, poligona. Tip gradiča pa se še posebno razvije v domači zasnovi.

V vsem XVI. stoletju prevladuje profana zvrst. Pri sakralni arhitekturi je vpliv pozne gotike še močan. Največje stavbe so romarske cerkve na podeželju. Stilno naprednejša je vedno ladja, ki še z gotskimi členi izraža renesančni prostor. Prezbitenij je tradicionalnejši. Grad v obliki trdnjave kopiči elemente rezidence, vse pa vodi v palačo z ostanki trdnjavskega videza. Meščanska hiša je združitve dvoranske cerkve in gradu — palače. Po posameznih vplivih je arhitektura XVI. stoletja rezultat vplivov severnoitalijanske arhitekture, nemške renesanse (za Štajersko) in pa poznogotske tradicije.

Knjiga ima 188 strani, 116 podnaslovljenih slik s kazalom, opombe in resumé v francoščini.

France Štukl

Marijan Zadnikar, Rotunda v Selu, Pomurska založba, Murska Sobota 1967.

Avtor nam na pregleden način predstavi to edinstveno arhitekturo iz prve polovice XIII. stoletja v našem Prekmurju. Rotunda v Selu (madž. Totlak) je bila do srede XIX. stoletja res prava rotunda z apsidnim zaključkom. Takrat so ji prizidali vhodno lopo s pevskim korom in zvonikom, ki danes kazita enotnost stavbe. Razvojno avtor izvaja rotundo iz podobnih primerov pomožnih cerkvenih stavb na Češkem, Poljskem in Madžarskem; ti primeri pa so se seveda zgledovali v karolinški arhitekturi in še nazaj. Notranjščina je z zadnjo restavracijo leta 1956 pridobila zopet svojo prvotno izrazno moč. Prva serija fresk izhaja iz srede XIV. stoletja. Te freske sodijo še v zgodnjegotski slog. Bolje pa so ohranjene kvalitetne zgornje slikarije v kupoli, na-

stale po letu 1400, v gotsko idealistično plastičnem stilu. Škoda je, da ohranjeni gotski krilni oltar iz zadnjih let XV. stoletja hrani Umetnostni muzej v Budimpešti.*

Knjižica obsega 42 strani. Posamezna poglavja so monografskemu opisu primerno razdeljena. Slik s tlorisom je 20. So numerirane, teksti k slikam pa so na koncu knjižice. Povzetek je v slovenščini, nemščini in madžarščini. Opomb knjižica žal nima, ima pa zbrane nekaj literature na koncu teksta. Knjiga

je finančno dosegljiva tudi ljubiteljem umetnosti, s svojo poljudnoznanstveno obdelavo pa bo dobro razumljiva tudi turistom.

Razveseljiva je napoved Pomurske založbe iz Murske Sobote, da isti avtor pripravlja tudi monografijo župne cerkve v Martinjcih.

France Stukl

* O Selu je Marijan Zadnikar že pisal tudi v tem časopisu (Romanska arhitektura v Prekmurju, Kronika II 1954, 178).

GOSPODARSKO ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov s kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije

**Gospodarske organizacije,
zavodi in ustanove**

čestitajo

vsem delovnim kolektivom,
poslovnim prijateljem, dobaviteljem
in potrošnikom

ZA VELIKI
JUBILEJNI OKTOBER

in

ZA PRAZNIK REPUBLIKE

obenem pa želijo uspešno in
SREČNO NOVO LETO 1968!

SAVSKE ELEKTRARNE LJUBLJANA

Podjetje za proizvodnjo in prenos
električne energije
LJUBLJANA

Problemi proizvodnje, prenosa in cene električne energije v osrednjem področju Slovenije se zaostrujejo

V »Kroniki« leta 1966 — letnik XIV/2, smo opisali nastanek podjetja Savske elektrarne ter njegovo vlogo in naloge pri proizvodnji in pri preskrbi centralnega področja Slovenije s kvalitetno in ceneno električno energijo. Oskrbno področje podjetja se krije približno z obrisi bivšega okraja Ljubljana. Še bolj jasno predstavljamo pa dobimo o izrednem pomenu pravilno zasnovanega elektroenergetskega področja osrednje Slovenije, če vemo, da predstavlja njegov gospodarski potencial približno 50 % vsega slovenskega gospodarstva. Odgovornih nalog so se Savske elektrarne zavedale v vsem obdobju od reorganizacije slovenskega elektrogospodarstva v letu 1965 pa do danes in to tem bolj, ker imajo po zakonu dolžnost, da skrbijo predvsem za reševanje problemov in kvalitetno dobavo električne energije, za perspektivno izgradnjo elektroenergetskih kapacitet ter prenosnega omrežja in transformacije na svojem področju.

V obdobju dveh let se je podjetje organizacijsko utrdilo in je uveljavilo na sodobnih principih delavskega samoupravljanja temelječo interno zakonodajo v okviru statuta in drugih samoupravnih aktov. V dokaj burnih razmerah in protislovnih gledanjih na sedanjo organizacijo slovenskega elektrogospodarstva je uspelo vzpostaviti čvrste medsebojne odnose posameznih kolektivov enot v okviru podjetja; te skupno zastopajo njegovo politiko v borbi za uveljavljanje načel, ki so jih Savske elektrarne zagovarjale glede medsebojnih odnosov od drugih kolektivov slovenskega elektrogospodarstva.

V sedanjem organizacijskem sestavu imajo Savske elektrarne štiri samostojne enote:

- HE Moste pri Zirovnici, instalirana moč 20 MW, letna proizvodnja 60 GWh;

- HE Medvode, instalirana moč 24 MW, letna proizvodnja 90 GWh;
- RTP Kletče z obrati RTP Črnuče in RTP Naklo:
RTP Kletče: instalirana moč transformacije 93,2 MVA 110/35 kV, v izgradnji transformacija 150 MVA 220/110 kV,
RTP Črnuče: instalirana moč transformacije 44 MVA 110/35 kV, 110/20 kV, 110/10 kV,
RTP Naklo: instalirana moč transformacije 31,5 MVA 110/35 kV;
- Služba zvez, ki je sistemska služba slovenskega elektrogospodarstva; ta skrbi za telekomunikacijske, visokofrekvenčne in UKV zveze ter je vključena kot posebna obratna enota v Savske elektrarne.

Pri upravi podjetja je locirana poleg drugih upravnih služb, komercialne in energetske-obratovalne službe tudi razvojna služba ter služba izgradnje. Kljub vsem težavam dajejo Savske elektrarne izredno pomembno mesto zlasti perspektivni izgradnji elektroenergetskih objektov na centralnem področju, zavedajoč se, da v bližnji prihodnosti do teh gradenj mora priti, ker si je nemogoče zamisliti na tako bogatem konzumnem področju še nadalje tako izrazito elektroenergetsko nerazvitost.

Kakšno bo stanje glede potreb po električni energiji na področju Savskih elektrarn, nam nazorno povedo podatki z izhodiščem za l. 1967 in prognoze za naslednja leta do leta 1985 v GWh (1 GWh = 1.000.000 kWh):

	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1980	1985
Železarna Jesenice	195	250	260	300	330	340	350	360	370	440	510
Distribucija	993	1102	1212	1333	1426	1526	1632	1746	1868	2491	3331
Konzum:	1188	1352	1472	1633	1756	1866	1982	2106	2238	2931	3841
Izgube (4 %)	53	54	59	65	70	75	80	86	90	117	154
Potrebe skupaj	1241	1404	1531	1698	1826	1941	2062	2192	2328	3048	3995
Letni porast distribucije . . .	10 %	11 %	10 %	10 %	7 %	7 %	7 %	7 %	7 %	6 %	6 %

Letni porast v porabi električne energije pri distribuciji je predviden v letu 1968 z 11 %, od leta 1969 do 1970 z 10 %, nadalje pa 7 % do leta 1980, naprej do leta 1985 je predviden letni porast 6 %.

Pri tako velikih potrebah po električni energiji pa moramo vedeti tudi, od kod jih lahko pokrijemo s proizvodnimi viri. Na tem področju so poleg prej na-

vedenih hidroelektrarn še naslednje termo elektrarne, ki so samostojna podjetja:

Termoelektrarna Trbovlje I — instalirana moč 56 MW z letno proizvodnjo 336 GWh;
Toplarna Ljubljana — instalirana moč 64 MW in letna proizvodnja 367 GWh;

Termoelektrarna Trbovlje II — (v izgradnji) — instalirana moč 125 MW in letna proizvodnja 750 GWh.

Energija, proizvedena iz teh virov, pa je zelo draga. Iz Toplarne stane kWh ca. 19 do 20 S din in iz TE Trbovlje I je po 14,63 S din/kWh, iz nove kapacitete TE Trbovlje II 125 MW pa bo cena kilovatni uri predvidoma 11 do 12 S din.

Manjkajočo energijo bo treba dokupiti deloma od Termoelektrarne Soštanj, deloma od Dravskih oz. Soških elektrarn, kolikor z njo občasno razpolagajo.

Upošteva vse prej našete vire iz hidro- in termoelektrarn na področju Savskih elektrarn bo primanjkljaj električne energije, ki jo bo treba pripeljati na to področje v letu 1968, 140 GWh, do leta 1985 pa bo narasel na 2740 GWh.

Kolikor bi Savske elektrarne morale same odkupiti to drago energijo od prej navedenih termoelektrarn, bi pri tako skromni proizvodnji lastne hidroenergije, ki se proizvode na tem področju, nujno moral nastati do potrošnika nepravilen in neenakopraven odnos glede cene električne energije na tem področju v primeri z drugimi področji Slovenije, kjer so koncentrirani močni hidroenergetski viri s ceneno energijo (Dravske elektrarne). Razlika v ceni bi bila takrat pri minimalni podjetniški akumulaciji višja tudi preko 50 % nasproti ceni na drugih področjih. Lahko si predstavljamo, v kakšnem stanju bi bilo gospodarstvo tega področja, če bi se takšna politika uveljavila. Iz tega razloga so Savske elektrarne vedno težile k večji koncentraciji elektrogospodarstva in takšnim medsebojnim odnosom podjetij, ki bi izključevali take anomalije; to pa lahko reši edino skupni obračun za nabavljeno oz. prodano električno energijo v merilu Slovenije. Znotraj takšne rešitve pa je treba iskati ekonomski stimulans posameznih podjetij za pametno in gospodarno poslovanje.

V zadnjem času je opaziti močna stremeljenja upravno političnih in elektrogospodarskih faktorjev, da se reši organizacijsko-ekonomsko poslovanje slovenskega elektrogospodarstva v cilju močnejše in tesnejše povezave. Ne glede na vse to pa bo tudi v prihodnje ostala pereča problematika izgradnje energetske proizvodnje virov na tem elektrogospodarsko tako deficitarnem področju. Pri reševanju teh problemov je trenutno za Savske elektrarne najvažnejša izgradnja močnega prenosnega omrežja 220 kV iz Cirkovcev preko Podloga v Kleče in naprej do Divače in Matuli, kar vse naj bi bilo gotovo do konca leta 1968. Ta daljnovod, za katerega se bodo uporabile v Jugoslaviji trenutno najmočnejše vrvi $3 \times 490 \text{ mm}^2$, bo s svojimi priključki na Avstrijo (Oberstielach) in Italijo (Padriče) omogočil tudi v eventualni kritični dobi, če bo primanjkovalo energije zaradi defektov ali drugih razlogov v slovenskem omrežju, nabavo zadostnih količin električne energije od tam, kjer bo takrat na razpolago (Italija, Avstrija, Dalmacija).

V bližnji prihodnosti pa se bo nujno treba lotiti sistematične izgradnje proizvodnih objektov za reševanje onisanega elektroenergetskega primanjkljaja. V ta namen pripravljajo Savske elektrarne izgradnjo naslednjih objektov, ki bi prišli v poštev zavoljo svoje ekonomičnosti:

1. Hidroelektrarna Mavčiče 20 MW z letno proizvodnjo 80 GWh. Stroški njene izgradnje znašajo 63.489.977,00 N din. Pri kreditnih pogojih za odplačevanje 12 let, upoštevač pri tem interkalarne obresti, znaša proizvodna cena za kilovatno uro v prvih 10 letih 0,13 N din, po odplačilu kredita pa samo še 0,05 N din. Glavni projekt je končan ter bi bilo možno s primarjalnimi deli pričeti takoj. Gradnja bi trajala 2,5 leta.

2. a) Savska veriga — odsek I, ima tri elektrarne: HE Renke, HE Trbovlje in HE Suhadol. Gradnja doba je 2,5 leta za vsako elektrarno, skupna moč pa 84 MW. Letna proizvodnja znaša 375 GWh in stroški za izgradnjo skupaj 250.091.861,00 N din. Pri pogojih za odplačevanje 80 % kredita na 12 let in 20 % kredita na 15 let, upoštevač interkalarne obresti, znaša cena proizvedene kilovatne ure za povprečno 35 let obratovanja 0,065 N din (prvih 10 let pa 0,109 N din).

b) Savska veriga — odsek II, ima štiri elektrarne: HE Vrhovo, HE Boštanj, HE Blanca, HE Krško in skupno moč 126 MW. Letna proizvodnja je 532 GWh na pragu elektrarn. Stroški za izgradnjo znašajo skupaj 381.906.522,00 N din in interkalarne obresti 31.507.288,00 N dinarjev, skupno torej 413.413.810,00 N din. Odplačevanje pod istimi kreditnimi pogoji kakor zgoraj; upo-

števač tudi interkalarne obresti znaša cena proizvodnje kWh prvih 10 let 0,117 N din, v poprečju obračunavanja 35 let pa 0,069 N din.

3. Hidroelektrarna Verd z akumulacijo Planina je v prvi etapi elektrarna za pokrivanje konične obtežbe v sistemu Slovenije. Akumulacija je ca. 110 milij. m³. Instalacija v turbinskem pogonu je 143 MW, v črpalnem pogonu pa 100 MW. Letna proizvodnja je poprečno 262 GWh.

Investicijski stroški znašajo za akumulacijo v I. etapi ca. 82.250 milij. N din in za elektrarno ca. 180.000 milij. N din, skupno torej 262.250 milij. N din.

Proizvodni stroški za kWh konične energije so ocenjeni za 25 S din, kar je za to vrsto energije sprejemljivo. Doba izgradnje je predvidena na 6 let.

4. Študija črpalnih elektrarn je pokazala, da je na odseku I in II v verigi sedmih savskih elektrarn možna izvedba 7–9 prečrpalnih elektrarn z visoko ležečimi bazeni, v katere je možno v nočnem času od 23. do 5. ure zjutraj črpati vodo, ki se po istem cevovodu izkorišča v času nastopanja dnevnih konic. V odseku I so to lokacije: Požarje, Prečna, Jesenovec, v odseku II pa Jelovo, Zdevno, Novi grad, Kremen in Veternik. V podrobni študiji je že obdelana kot prva in najugodnejša lokacija Požarje v bazenu HE Trbovlje z dnevnim polnjenjem bazena. Instalirana moč bi bila za 2 črpalke 181 MW in za 2 turbine 362 MW; vodna množina črpanja je 35 m³/sek in vodna množina suščenja 70 m³/sek. Letna proizvodnja znaša 370 GWh (dnevna 1,45 GWh).

Varianta izvedba s tedenskim bazenom pa ima lahko 2 črpalke 90 MW ter 2 turbine 200 MW. Dnevno črpanje je 6 ur po 24 m³/sek.

Ostale variante in lokacije še niso bliže analizirane in preštudirane. S sistemom prečrpalnih elektrarn v povezavi s savsko verigo hidroelektrarn in termoelektrarn Trbovlje bi izredno oplemenitili možno proizvodnjo električne energije v centralnem področju in v Sloveniji sploh.

5. IV. agregat v hidroelektrarni Moste

V tej elektrarni je že od njene izgradnje predviden prostor za četrti agregat, ki bi kot reverzibilni hidravlični stroj bil direktno sklopljen s sinhronskim generatorjem. Kot črpalna bi črpal 3,25 m³/sek vode iz savske zajezitve v završniški bazen. Instalirana moč je 10 MW. Agregat bi služil v turbinskem režimu za proizvodnjo konične električne energije.

Agregat bi pri 6-urnem dnevnem obratovanju poudelno proizvajal 47.800 kWh ali letno 16,45 GWh.

Mala investicija bi imela zelo ugoden vpliv na elektroenergetske razmere v skrajnem gorenjskem kotu.

6. V novejšem času se izredno uveljavljajo za pokrivanje vršne energije plinske turbine, ki imajo to prednost, da jih je možno polnoavtomatsko angažirati ali spraviti v obratovanje v najkrajšem času. Zagonski čas od mrzlega stanja do polnega obratovanja znaša pri modernih izvedbah manj kot 10 minut.

Prednost teh agregatov, ki so jim pogonsko sredstvo za turbine lahki ali težki naftni derivati, je v nizkih investicijskih stroških in hitri izgradnji — vsega skupaj z montažo 24 mesecev. Spriči izrednega primanjkljaja moči v slovenskem in jugoslovanskem elektroenergetskem sistemu, zlasti pa za potrebe karakterističnega konzuma Savskih elektrarn, se le-te bavijo s projektom izgradnje tovrstne elektrarne, ki bi stala na področju Ljubljane z močjo okrog 55 MW. Skupni investicijski stroški za tak agregat bi bili okrog 52.390.000 N din. Letna proizvodnja pri 1500 obratovnih urah bi bila 82 GWh, proizvodna cena kWh med odplačevanjem kredita (10 let) 0,27 N din, po odplačilu pa 0,21 N din, kar je za dragoceno vršno energijo zelo ugodno.

Navedeni projekti, ki so nujni predvsem glede potrebe po električni energiji na tem področju, predstavljajo seveda zapleten finančni in tehnični problem za Savske elektrarne. Izgradnja teh objektov — predvsem verige 7 hidroelektrarn — ima prednost v tem, da je možno za to potrebna finančna sredstva angažirati postopoma in da je proizvodna cena električne energije iz njih v vsakem primeru konkurenčna katerikoli drugi elektrarni, ki se pripravlja za izgradnjo na področju Slovenije. Njihova največja prednost pa je v tem, da bodo postavljene praktično v osrčju največjega konzuma in primanjkljaja električne energije.

SAVSKE ELEKTRARNE LJUBLJANA

DES

biro poslovnega združenja podjetij
za distribucijo električne energije v Sloveniji
LJUBLJANA, Hajdrihova 2

Razvoj elektrodistribucije v Sloveniji

Osnovna naloga elektrogospodarskih organizacij je oskrbeti odjemalce z zadostno količino električne energije ustrežne kvalitete, ki je v:

- redni (neprekinjeni) dobavi
- pravilni napetosti
- pravilni (odrejeni) frekvenci.

Razumljivo je, da je izpolnjevanje teh nalog odvisno od raznih okoliščin, ki so objektivne pa tudi subjektivne.

Mnoge naprave in objekti v distribucijskem omrežju Slovenije so že zelo stari, mnogi pa prešibki zaradi močnega povečanja števila odjemalcev in močnega povečanja moči, ki jih je treba prenašati in transformirati.

Zaradi tega so še vedno zelo številni defekti in vzdrževalna dela. Posledica tega so na takih porabnostnih področjih razmeroma številne prekinitve v dobavi električne energije. Načrtovana dela se izvajajo praviloma ob nedeljah in praznikih, da je v čim manjši meri prizadeta industrija, povzročajo pa nevšečnosti pri odjemalcih tako imenovane široke porabe, zlasti gospodinske.

Nadaljnja slabost pri preskrbi z električno energijo je na mnogih področjih in za številne odjemalce neustrezna napetost. Poleg vzrokov, ki so na kratko že navedeni za prekinitve, so glavni še naslednji:

- neustrezna napetost na prenosnem omrežju, iz katerega prevzemajo distribucijska podjetja energijo. To je posledica zaostalosti prenosnega omrežja, ne samo na območju Slovenije, temveč tudi zaradi nezaostne povezave z osrednjimi in južnimi deli države in pa zaradi pogoštega pomanjkanja proizvedenih moči v obteženih konicah ter končno zaradi pomanjkanja koordinacije proizvodnih in prenosnih podjetij;

- na nekaterih področjih se čez mero znižuje (in spreminja) napetost zaradi prenosa prevelikih količin jalove energije.

- stabilnejša napetost je pa tudi odvisna od pravilne (na ustreznih mestih) regulacije napetosti, ki zahteva velika investicijska vlaganja.

Znatno škodo povzroča industriji in nevšečnosti drugim odjemalcem nestabilna frekvenca. Relativno stabilnost je možno doseči le pri dobro koordiniranem in discipliniranem obratovanju vseh večjih elektrarn na širšem jugoslovanskem območju. Znatno izboljšanje bi se doseglo tudi z močnejšo povezavo in dogovori s sosednimi elektroenergetskimi sistemi, npr. z Avstrijo, Italijo. Izboljšanje razmer v ozvedu frekvence in napetosti na prenosnem omrežju je oteženo tudi zaradi današnje organizacijske razdrobljenosti na področju proizvodnje in prenosa električne energije.

Povečanje potrebne moči za napajanje posameznih področij je narekovalo postopno prehajanje na vedno višje napetosti za distribucijo električne energije. V zadnjih letih se je izkazalo, da je ekonomsko in tehnično opravičljiva gradnja 110 kV postal za razdeljevanje električne energije, ki služijo po svojem namenu kot v preteklem obdobju 35 kV objekti. Upoštevaloč obremenitve v Sloveniji, je postala 110 kV napetost v veliki meri ekonomsko opravičljiva tudi za razdeljevanje energije, medtem ko je za prenos potrebna napetost 220 kV in višja. Distribucijska električna energija torej obsega tehnološko tudi 110 kV nanašalne postaje, katerih število in moč mora ustrezati racionalnemu distribuiranju energije. V večini primerov gre tudi za izpuščanje ene transformacijske stopnje oziroma za prehod na direktno transformacijo 110/20 ali 110/10 kV, kadar to nomeni pomenitev. Nanašalne točke 110 kV z razdeljevalnim omrežjem postajajo bazne tehnološke enote distribucijskih podjetij. Distribucijska podjetja grade sedaj 110 kV objekte v Slovenski Bistrici, Domžalah, Krškem, Ravnah in Podlogu, medtem ko je RTP Ljubljana-Center že v poskusnem obratovanju.

V prihodnjih letih bo treba zgraditi še nekaj 110 kV transformatorskih postaj kot npr.: Celje, Sevnica, Pivka, Naklo, Ljubljana-Siška, Ljubljana-Polje, Ljubljana-Vič, Logatec, Kočevje, Maribor-Tezno, Maribor-Melje. Cena za posamezen tak objekt je približno 500 milijonov S din.

Problematika distribucije je specifična v tem, da je večina objektov in naprav tako v gradnji kot v obratovanju množična. Zato je pomembna tipizacija v

posameznih podjetjih za distribucijo električne energije, kakor tudi v okviru njihovega združenja. Racionalna je tudi uporaba enotnih tehničnih navodil.

Zahtevna naloga, ki jo mora opravljati distribucija v graditvi in v obratovanju, je tudi izvajanje varnostnih ukrepov zaradi zaščite ljudi in premoženja pred nevarnostjo električnega toka. To pa predstavlja pomembno postavko v stroških distribucije.

Stalno načrtovanje razvoja na osnovi predvidene porabe se oslanja na stalne študije, ki jih po naročilu distribucije izdeluje Elektroinštitut v Ljubljani in to predvsem za izboljšanje napetosti transformacijskih stopenj, regulacijo napetosti pri potrošniku, oblikovanje distribucijskega omrežja in na druge strokovne obdelave, bodisi Elektroinštituta, bodisi služb ali organizacij za izdelavo tehnične dokumentacije. Za študijsko razvojno delo daje distribucija letno približno 250 milijonov S din.

Zaradi racionalizacije poslovanja, predvsem zmanjšanja režijskih stroškov in zanesljivejše dobave električne energije, se v zadnjih letih uvaja avtomatizacija, signalizacija in daljinsko krmiljenje. S tem se tudi zmanjšuje potreba po povečanju zaposlenih v distribuciji. Večje naprave so že instalirane v Celju in Ljubljani in so že v poskusnem obratovanju. Za potrebe obratovalnih služb razpolagajo sedaj distribucijska podjetja z 20 visokofrekvenčnimi in 200 UKV zvezami.

Problematika nizkonapetostnih omrežij je predvsem v njihovi nezadostni propustnosti v času koničnih obremenitev in enojnem napajanju porabnikov tako, da so prekinitve dobave električne energije pogoste. Po drugi strani pa so ta omrežja najslabše izkoriščena oziroma imajo najmanj obratovalnih ur. Poleg drugih rekonstrukcij nizkonapetostnega omrežja se za izboljšanje stanja gostijo transformatorske postaje kot podporne energetske točke v nizkonapetostnem omrežju. V zadnjih letih je uveljavljanje dvotarifnih meritev na nekaterih področjih znatno povečalo obratovalne ure omrežja. Drugi ukrep za povečanje obratovalnih ur, to je upoštevanje moči pri posameznih odjemalcih, predvsem v gospodinjstvih, ki predstavljajo pretežni del odjemalcev na nizkonapetostnem omrežju, se ni uveljavil zaradi nejasne tarifne politike, pa tudi ustreznih merilcev za moč še ni.

Uvajanje dvotarifnih meritev v zadnjih letih pri gospodinjstvih hitro napreduje. Leta 1964 je bilo v Sloveniji 12.000 dvotarifnih števecov, leta 1966 pa že 35.000. Vsi delujejo s stikalno uro. Z večanjem števila dvotarifnih meritev pa se pojavljajo velike težave zaradi slabe kvalitete stikalnih ur, ki jih lahko na tržišču dobimo. Njihova netočnost in napake povzročajo dodatne stroške in zmanjševanje učinka dvotarifnih meritev. Stikalne ure je možno zamenjati z mrežno tonsko komando, ki ima poleg krmiljenja števecov tudi druge možnosti porabe (krmiljenje porabnikov, signalizacija, uporaba pri javni razsvetljavi ipd.). Napravi za mrežno tonsko komando sta v Mariboru in v Ljubljani že v poskusnem obratovanju.

Tehnična in ekonomska problematika se v zadnjih letih vedno intenzivneje rešuje. Za smotno investiranje in gospodarjenje je potrebno variantne rešitve posameznih problemov izboljšati. Zaradi množice podatkov in parametrov, ki jih je potrebno pri tem upoštevati, ni mogoče izdelati rešitev v krajšem času, kljub povečanju strokovnega kadra. Korak naprej v kvaliteti dela pomeni nabava računalnika IBM 360, ki bo deloval že v prihodnjem letu. Da bo lahko računalnik čimprej služil svojemu namenu, so v teku priprave za prilagoditev poslovanja distribucijskih podjetij strojni obdelavi podatkov.

Investicijska vlaganja v prenosno in distribucijsko omrežje so praviloma dolgoročna. Racionalnost teh vlaganj dosežemo s pravilnim oblikovanjem omrežja, pravilno izbiro napetostnih nivojev in pravilnim dimenzioniranjem kapacitet. Ta pravilnost pa je močno odvisna od dobrega prognoziranja (ocene) potreb po električni energiji v prihodnjih letih na širših in ožjih področjih. To ocenjevanje bodoče porabe bi bilo zlasti za ožja področja mnogo zanesljivejše, če bi obstajali načrti razvoja posameznih panog industrije in pa trdnejša ekonomska orientacija glede rabe uvoženih vrst primarne energije (nafta, plin).

ELEKTRO

LJUBLJANA

LJUBLJANA, Titova 38

STANE JESIH,
dipl. el. inž.

Z združitvijo petih bivših podjetij leta 1963: Elektro Kočevje, Elektro Ljubljana-mesto, Elektro Ljubljana-okolica, Elektro Novo mesto in Elektro Trbovlje je nastalo enotno podjetje Elektro Ljubljana, ki ima konsumentov za veleodjem 265, gospodinjstvo 152.700 in ostalo 16.800. Podjetje je lani oddalo ca. 700 milijonov kWh; celotna ploščina podjetja znaša ca. 5900 km². To novo podjetje kot celota izvaja na tem območju vso elektrifikacijo, kar je njegova osnovna dejavnost. Vanjo sodi zlasti izgradnja omrežja od 110.000 V preko nizkonapetostnega omrežja do odjemalcev. Da bi bilo celotno področje čim gospodarnejše elektrificirano, vloga podjetja svoja razpoložljiva sredstva v naprave, ki so gospodarskega in splošnega pomena. Tak način vlaganja je tudi v duhu naše gospodarske reforme. Zaradi takih vlaganj in znatnejših skupnih finančnih sredstev so možne investicije tudi večjih obsegov, kar pomeni biva podjetja v današnjih finančnih razmerah sama v svojih območjih ne bi zmogla.

Glede na študije o elektrifikaciji Slovenije, ki jih je izdelal IB Elektroprojekt in dopolnil Elektroistitut, je nakazan način elektrifikacije takole:

- v mestih in večjih konsumnih krajih je treba uvesti neposredno transformacijo 110/10 kV,
- na podeželju pa 110/20 kV.

Po gornjih ugotovitvah se je v mestu Ljubljani konec lanskega leta zgradila nova razdelilna transformatorska postaja (RTP) 110/10 kV, moči 20.000 kVA, ki je zahtevala nekaj manj kot 8 milijonov novih dinarjev.

Po izdelanih projektih glede dobavljanja električne energije tudi podeželskim krajem se je podjetje odločilo, da bo v letošnjem letu zgradilo novo RTP Črnomelj 35/20 kV, moči 8000 kVA in RTP Domžale 110/20 kV, moči 20.000 kVA.

S prvo RTP se bo za vso Belo krajino (Črnomelj, Metlika in druge vasi) izboljšala ne le redna dobava, temveč tudi kakovost električne energije. Četudi je to območje električno pasivno, se je podjetje odločilo, da se tudi tu zboljša elektroenergetsko stanje. S tem, da bodo prenosne izgube znatno manjše, je tudi za podjetje kot celoto pozitivna postavka. Z novo RTP se bo postavila v Črnomlju nova energetska baza, ki bo omogočala, da se bo v krajih, ki so mnogo prispevali in žrtvovali v NOV, hitreje razvijala industrija in obrt. Saj je tu bilo prvo slovensko osvobodeno ozemlje, ki je bilo zasedeno od italijanskih osvajalcev.

Po izdelani tehniški dokumentaciji se predvideva v prihodnosti porast obtežbe in porabe električne energije po letih takole:

sed. obtežba . . .	3.500 kVA,	sedanja poraba	12.500.000 kWh
leta 1970 . . .	6.200 kVA,	poraba	22.000.000 kWh
leta 1975 . . .	10.700 kVA,	poraba	38.000.000 kWh
leta 1980 . . .	16.200 kVA,	poraba	59.500.000 kWh

Do nove RTP bo v prvem obdobju pritekala električna energija po že zgrajenem 35 kV daljnovodu, kjer se bo transformirala na napetost 20 kV. V poznejši fazi (verjetno po l. 1980) pa bo od Novega mesta do Črnomlja zgrajen 110 kV daljnovod in nova transformacija bo 110/20 kV. Današnje zemljišče, kjer stoji sedanja RTP, je tako veliko, da se bo sedanje prostozračno stikališče 35 kV preuredilo v 110 kV stikališče.

Iz 20 kV stikališča so speljani v prvi fazi (današnja) daljnovodi: Tovarna »Belt«, Vinica, Črnomelj, Metlika in Novo mesto. Na te daljnovode bodo priključene že zgrajene napajalne transformatorske postaje, daljnovodi 20 kV pa so dimenzionirani tako, da bodo nanje lahko priključevali še nove transformatorske postaje na tem območju.

Za to RTP so bila v prvi fazi potrebna finančna sredstva skoraj 2 milijona novih dinarjev, kar bo podjetje pokrilo iz lastnih sredstev.

Z drugo razdelilno transformatorsko postajo se bo izvedel nadaljnji korak v dokončni elektrifikaciji našega podjetja v celotnem območju Domžal. Tu se je letos že zgradilo novo RTP Domžale 110/20 kV, v prvi fazi moči 20.000 kVA.

Ko bo narasla v območju Kamnika obtežba na ca. 20.000 kVA, bo tudi tam treba zgraditi novo RTP 110/20 kV ustrezne moči. Sedanja RTP Domžale bo oskrbovala domžalsko območje in še kamniško, dokler bo to moč transformacija v tej postaji zmogla.

Predvideva se, da bo na domžalskem področju rast-la poraba in obtežba takole:

leta 1967 —	poraba: 36.330.000 kWh,	obtežba 13.200 kVA
leta 1970 —	poraba: 51.900.000 kWh,	obtežba 21.200 kVA
leta 1975 —	poraba: 79.560.000 kWh,	obtežba 32.500 kVA
leta 1985 —	poraba: 164.410.000 kWh,	obtežba 57.200 kVA

Iz vseh analiz in prakse sledi, da so se iz elektro-energetskih vzrokov odločili zgraditi v kamniško-domžalskem področju najprej RTP v Domžalah in v nadaljnjem razvoju še v Kamniku.

Glede na bodočo organizacijo našega podjetja se je poleg objekta in naprav za transformacijo predvidel tudi obratovalni center, čigar osnovna naloga bo skrb za redno dobavo električnega toka v tem področju, saj je tu 24 važnejših odjemalcev (industrija), od katerih je 14 v domžalskem in 10 v kamniškem območju.

RTP Domžale je locirana na levem bregu reke Kamniška Bistrica, ca. 400 m južno od ceste Ljubljana—Maribor.

Potrebna energija se bo postaji dovajala preko odcepa od daljnovoda 110 kV TE Trbovlje—RTP Kleče in za rezervo preko odcepa od 110 kV daljnovoda TE Šoštanj—RTP Kleče. V 110 kV prostozračnem stikališču je predvideno, da se na zgrajena temelja montira en transformator moči 31.500 kVA. 20 kV stikališče je v dvonadstropni zidani stavbi, v kateri je postavljenih 28 predfabriciranih celic in sicer 10 daljnovodnih, 8 kabelskih, 2 transformatorski, 2 zvezni, 2 celici za MTK, 1 celica za lastno rabo in 1 celica za rezervo.

Celotni stroški prve in druge faze s 110 kV priključki in 20 kV odvodi bodo znašali ca. 9 milijonov novih dinarjev, ki bodo financirani iz lastnih sredstev.

Izvajalci del so bili:

V ČRNOMLJU:

- gradbeni del Belokranjsko gradbeno podjetje »Beograd«,
- oprema — predfabricirane celice 20 kV in montaža 35 kV stikališča: Elektroindustrija in splošna montaža »EM« Maribor,
- montažna dela na 35 in 20 kV daljnovodih v lastni režiji;

V DOMŽALAH:

- gradbeni del Splošno gradbeno podjetje Grosuplje,
- oprema — predfabricirane celice 20 kV in montaža 110 kV stikališča: »EM« Maribor,
- montažna dela na 110 in 20 kV DV v lastni režiji.

Transformatorji so bili za obe postaji dobavljeni od podjetja Rade Končar, Zagreb. Potrebno tehniško dokumentacijo je izdelal za obe postaji IB Elektroprojekt v Ljubljani.

Končno moramo poudariti, da sta skupščini občine Črnomelj in Domžal poslovali glede izdaje lokacijske odločbe in odločbe za gradnjo objektov v rekordno kratkem času, s čimer nam je bilo omogočeno, da smo poleg drugih važnejših gradenj potrebovali za izgradnjo vsake RTP leto dni, kar je tudi lep uspeh našega podjetja. Vsi izvajalci gradbenih in montažnih del so opravljali dela kolikor toliko v planiranih rokih; tudi naše vodstvo invest. del ima veliko zaslugo za pravočasno dovršitev obeh omenjenih RTP, saj je nenehno spremljalo potek vseh del in vlagalo veliko truda, da so se vse težave pri izgradnji pravočasno odstranjevale.

Izvajalcem in vodstvu invest. del gre zasluga, da sta se v istem letu dve večji gradnji, poleg drugih rednih del, začeli in tudi končali.

INDUSTRIJSKO MONTAŽNO PODJETJE

LJUBLJANA, TITOVA CESTA 37

Ob dvajseti obletnici

Pred dvajsetimi leti je prezidij ljudske skupščine LRS izdal odločbo o ustanovitvi podjetja Toplovod, dve leti kasneje pa je ministrstvo za industrijo in rudarstvo ustanovilo podjetje Elektrosignal; današnje podjetje IMP — Ljubljana pa je nastalo 1. aprila 1963 z združitvijo obeh podjetij. Do odločitve o združitvi je prišlo zaradi vedno večjih potreb našega naglo razvijajočega se gospodarstva in težnje po ekonomičnejšem ter rentabilnejšem poslovanju.

Prav je, da v tem jubilejnim letu obstoja in razvoja podjetja opišemo z nekaj besedami zgodovino nastanka in rast podjetja.

IMP-Ljubljana je eno največjih montažnih podjetij, ki opravljajo zaključna dela na gradnjah industrijskih objektov, javnih in stanovanjskih stavb (instalacije centralne kurjave, vodovoda, klimatskih naprav in elektrike). V svojem sestavu ima poleg montažnih obratov tudi dva večja proizvodna obrata: kovinsko predelovalni z livarno in elektro proizvodni ter projektivni biro, ki skladno dopolnjujeta montažno dejavnost.

Potrebe po tovrstnih instalacijskih proizvodnih in projektivnih dejavnostih so v dinamični rasti našega gospodarstva kakor tudi v tujini vedno večje. V gospodarstvu se porajajo težnje, da se zastarele instalacijske naprave v proizvodnih in neproizvodnih podjetjih zamenjajo z novimi in da se tako z modernizacijo obstoječih tehnoloških postopkov znižajo izdelavni stroški proizvodov.

Obnova domovine po drugi svetovni vojni je zahtevala hiter razvoj gradbenih in montažnih kapacitet. Zaradi tega se je ljudska oblast z odločnimi ukrepi lotila ustanavljanja predvsem večjih tovrstnih podjetij, med katere sta spadali tudi podjetji Toplovod in Elektrosignal. Kadrovska osnova obeh podjetij so bili kvalificirani delavci montažnih strok iz nacionaliziranih manjših obrtnih delavnic.

Podjetje Toplovod, ki je bilo ustanovljeno dne 28. avgusta 1947, je imelo do meseca maja leta 1948 sedež v Kranju. Zaradi tesnejšega sodelovanja z ministrstvom za gradnje pa se je sedež podjetja preselil v Ljubljano. Mesec dni pred preselitvijo je bil imenovan za direktorja podjetja Stanko Krumpak, ki je na tem mestu še danes. Leta 1951 je ministrstvo za gradnje priključilo k Toplovodu še elektro obrat s 25 delavci, ki so bili pred tem zaposleni pri Splošnem stavbnem podjetju Tehnika v Ljubljani.

Prav tako kot Toplovod je tudi Elektrosignal nastal z nacionalizacijo že obstoječih obrtnih podjetij po drugi svetovni vojni. Ministrstvo za industrijo in rudarstvo je 25. junija 1949 ustanovilo novo podjetje Elektrosignal, v katerem sta bili združeni podjetji Telprom in izločena montažna dejavnost podjetja Elektrotehna. V začetku svojega obstoja je podjetje imelo 20 delavcev, ki so lahko prevzemali dela le na manjših objektih.

Zaradi velikih potreb po tovrstnih delih in zaradi kvaliteto opravljenih del sta se podjetji hitro uveljavili in širili svojo dejavnost.

Do združitve bivših podjetij Toplovod in Elektrosignal v eno podjetje z imenom Industrijsko montažno podjetje je prišlo zaradi sorodnosti strok, koncentracije finančnih sredstev in tehničnih kapacitet, kar daje

možnosti ekonomičnejšega in rentabilnejšega poslovanja.

Samostojni podjetji sta se od ustanovitve dalje hitro razvijali, saj se je število zaposlenih od 76 v letu 1947 povečalo na povprečno 1830 v letošnjem jubilejnim letu. Občutno hitreje kot delovna sila pa je naraščala bruto realizacija, ki bo letos predvidoma znašala okrog 15 milijard starih dinarjev.

Stroka zahteva predvsem visoko kvalificirano in kvalificirano delovno silo, ki sta jo podjetji prevzeli od obstoječih podjetij, ki so se z montažno dejavnostjo ukvarjala že pred drugo svetovno vojno. Ti strokovni delavci so bili jedro nadaljnje rasti kvalitetnega kadra s tem, da so svoje izkušnje posredovali novo zaposlenim delavcem in vajencem. Podjetji sta vzgajali strokovno delovno silo za svoje potrebe in za druga tovrstna podjetja. V 20-letnem obdobju se je učilo v njih 1122 vajencev. Enaka skrb kot vzgoji vajencev je bila posvečena tudi vzgoji visoko strokovnega in srednje strokovnega kadra. Ta kader sta podjetji v glavnem štipendirali na visokih in srednjih šolah. V 20-letnem obdobju je bilo vključenih v kolektiv 22 štipendirancev z visoko strokovno izobrazbo in 122 štipendirancev s srednjo strokovno izobrazbo. Zaradi vedno zahtevnejših del sta podjetji za dvig strokovnosti prirejali razne strokovne tečaje in seminarje. IMP ima danes močan strokovni kader različnih strok, ki je sposoben opravljati strokovno najzahtevnejša dela.

V začetku svojega obstoja sta podjetji imeli le malo orodja in mehanizacije, kar pa je osnova za tehnični in ekonomski razvoj. Zato sta podjetji vlagali znatna sredstva v nabavo opreme z namenom, da bi dosegli večjo produktivnost in kvaliteto dela. Vzporedno s tem so bile zgrajene tovarne in nove poslovne stavbe.

Montažne instalacije je podjetje v začetku obstoja opravljalo pretežno iz uvoženih elementov, kasneje pa se je z razvojem tovrstne domače proizvodnje (delno tudi v tovarnah obeh podjetij) občutno zmanjšala potreba po uvozu.

Obstoječi tovarni podjetja, ki imata močno podporo v razvojnem sektorju, proizvajata tehnično zelo zahtevne izdelke, kot npr. komandne, razdelilne in relejne plošče za elektrarne, distribucijo in industrijo; komandne pulte, visokonapetostne kompenzacijske naprave, skupinske antenske naprave, frekvenčne pretvornike za televizijska področja, obtočne črpalke, temperaturne regulatorje, termostate, tlačne in raztezne posode, naprave za preparacijo hmelja, odlitke vseh vrst iz sive litine, mavčne plošče itd.

Prej sta podjetji poslovali na krajevno ločenih mestih in v neprimernih prostorih, kar je oteževalo normalno poslovanje. Da bi podjetji lahko sledili naraščajočim potrebam in perspektivnemu razvoju, sta skušali čim bolj skoncentrirati svojo dejavnost, zato sta v ta namen zgradili, kupili in priključili naslednje večje objekte:

- Tovarno regulacijskih armatur in aparatov Trata s skladišči,
- Tovarna elektronaprav, Ljubljana, s skladišči,
- obratne prostore v Kopru s skladišči,
- skladišče montažnega materiala v Mariboru,

- poslovno zgradbo v Ljubljani,
- poslovno zgradbo v Mariboru in
- livarno v Ivančni gorici.

Poleg naštetih večjih objektov je podjetje zgradilo, adaptiralo in kupilo še nekaj manjših zgradb. Istovremno z gradnjo pa je podjetje skrbelo za nabavo sodobne mehanizacije in orodja. V ta namen je bilo investirano v osnovna sredstva: iz lastnih sredstev 22.308.778 N din, iz kreditov, ki so danes še neodplačani, pa 2.288.261 N dinarjev; skupno torej 24.597.039 N dinarjev. Vlaganja iz lastnih finančnih sredstev v obratna sredstva poslovnega sklada znašajo 19 milijonov 957.611 N din, neodplačanih kreditov za trajna obratna sredstva pa je še 4.814.409 N dinarjev.

Leta 1950 so bili izvoljeni prvi organi delavskega samoupravljanja. Iz svoje srede so delavci izbrali v delavski svet in upravni odbor najboljše člane kolektiva (prvi predsednik delavskega sveta pri Toplovodu je bil Bronislav Remic, pri Elektrosignalu pa Bernard Zupanc), ki so dajali učinkovite smernice za napredek podjetja. Dejstvo, da so proizvajalci postali upravljavci družbenih sredstev, se je odrazilo tudi v hitrejšem razvoju obeh podjetij. Pri delavskem samoupravljanju je sodelovalo veliko število delavcev, ki so iz leta v leto dobivali več samoupravljalških izkušenj in jih prenašali na kasnejše generacije.

Obe podjetji (kasneje pa združeno podjetje) sta vzporedno z naraščanjem števila zaposlenih vlagali znatna sredstva v gradnjo stanovanj za delavce. V 20 letih obstoja je podjetje zgradilo več stanovanjskih blokov, individualnih stanovanjskih hiš in samski dom ter dajalo kredite za gradnjo in nakup zasebnih hiš in stanovanj. V celotnem obdobju je podjetje rešilo 317 stanovanjskih primerov. Vrednost stanovanj, zgrajenih iz lastnih sredstev, znaša 6.755.720 N din, neodplačanih kreditov pa je še 049.038 N din. Za gradnjo, nakup in adaptacije individualnih stanovanjskih hiš ali stanovanj je podjetje kreditiralo članom kolektiva 4.400.000 N din.

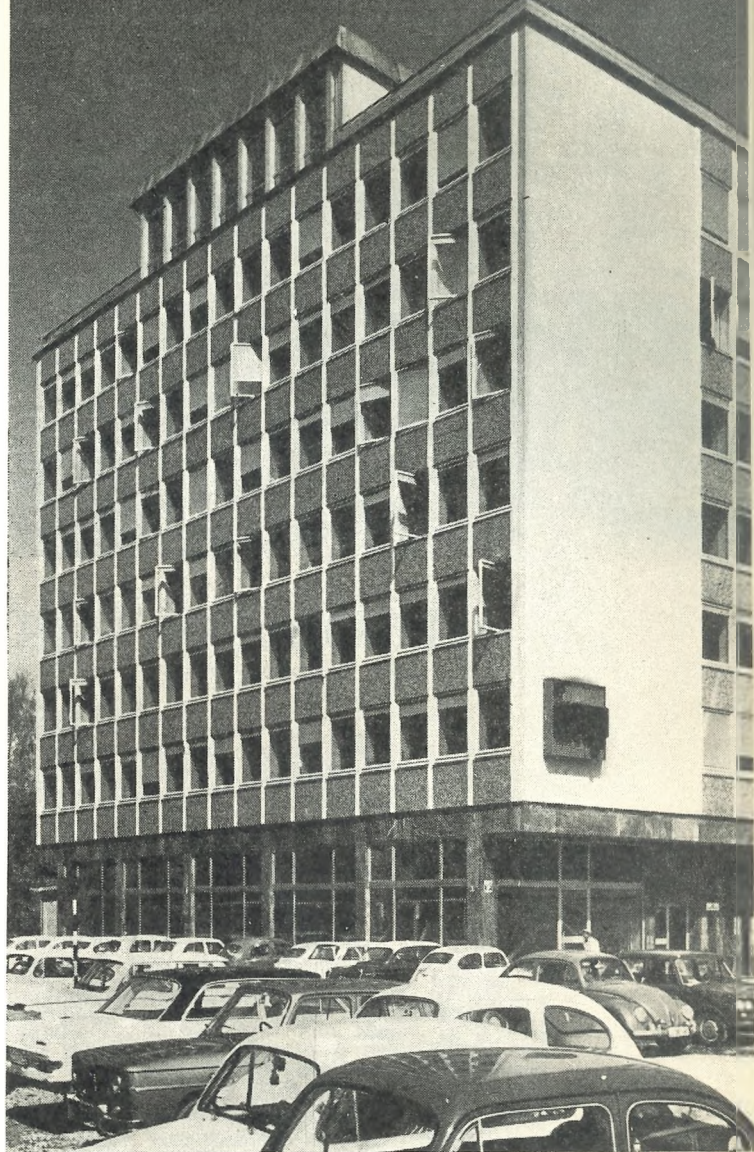
Zlasti je bilo pospešeno reševanje stanovanjske problematike po letu 1960. Zadnja leta se je v ta namen porabilo iz sredstev dohodka okrog 1.000.000 N dinarjev letno. Po srednjeročnem planu podjetja je tudi za bodoče obdobje predvideno sistematično reševanje stanovanjskih problemov.

Za boljše življenjske pogoje zaposlenih ima podjetje počitniške domove v Fiesi, Velem Lošnju, Ankaranu in na Veliki planini.

Skrb za izboljšanje življenjskih pogojev delavcev je prišla še bolj do izraza po uveljavitvi obratnih delavskih svetov. Dvajsetletni razvoj podjetja je namreč narekaval decentralizacijo, zato je podjetje na podlagi teritorialnega principa in vrste dejavnosti razdeljeno na več delovnih enot. Vsaka delovna enota ima lastne organe samoupravljanja, ki skrbijo predvsem za napredek obrata in standard zaposlenih. Delovne enote, razen enote skupnih služb, ugotavljajo svojo realizacijo, poslovne stroške in dohodek. Ti rezultati poslovanja predstavljajo osnovo za udeležbo enote pri delitvi dohodka podjetja. Skupne službe, avtopark in razvojni oddelek so udeleženi na dohodku glede na rezultate podjetja kot celote.

V juliju 1965 je Zvezna skupščina uzakonila gospodarsko reformo. Reforma naj bi zagotovila kvalitetnejšo rast gospodarstva, stabilnost gospodarskih gibanj in prilagodila potrošnjo nivoju produktivnosti gospodarstva.

Po juliju leta 1965 je bil obseg investicijskih del občutno zmanjšan. Zato je moralo podjetje IMP, katerega dejavnosti so v veliki meri odvisne od tempa investicijskih vlaganj, sprejeti hitre in učinkovite ukrepe za svojo nadaljnjo rast. V zvezi s tem so samoupravni organi sprejeli več sklepov, ki jih podjetje kontinuirano izvaja. Ukrepi se nanašajo predvsem na povečanje lastnega sklada obratnih sredstev, nabavo sodobnejših strojev in orodij, znižanje proizvodnih stroškov, zmanjšanje zalog materiala in uvajanje novih metod dela.

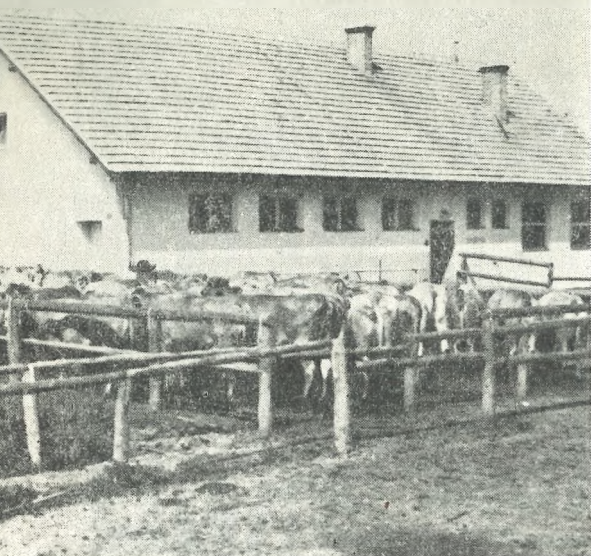
Sedež podjetja Ljubljana, Titova cesta 37

Na podlagi ustavne določbe o skrajšanem delovnem času je podjetje že v letu 1964 začelo s pripravi za uvedbo 42-urnega delovnega tedna. Organi delavskega samoupravljanja so sklenili, da se prehod na skrajšani delovni čas ne izvrši naenkrat, ker je za uvajanje novih metod dela in sodobnejših organizacijskih oblik uspešnejše, če se vrši postopoma. Prva faza prehoda na skrajšani delovni čas je bila uvedba 45-urnega delovnega tedna v letu 1966. Izkušnje in analize iz prehodne faze so pokazale, da obstajajo možnosti za nadaljnji prehod na 42-urni teden. Podjetje je v začetku leta 1967 zmanjšalo število tedenskih delovnih ur na 42 kot poizkus in se s tem obvezalo, da bo z intenzivnejšim gospodarjenjem doseglo boljše rezultate, kar pomeni, da bo v skrajšanem delovnem času doseglo najmanj isto raven proizvodnje.

Izvajanje ukrepov gospodarske reforme in uvedba 42-urnega delovnega tedna sta med seboj tako povezana, da ju je podjetje obravnavalo kot skupno nalogo.

Podjetje je v teku 20-letnega poslovanja sodelovalo pri gradnji in delno opremilo z izdelki lastne proizvodnje številne industrijske objekte ter javne in stanovanjske zgradbe. Prav tako kot z montažno dejavnostjo se je podjetje uveljavilo tudi s kvaliteto svojih izdelkov in s projektantskimi storitvami.

Delovni uspehi 20-letnega poslovanja naj služijo delovnemu kolektivu kot temelj za nadaljnjo uspešno rast podjetja.

AGROKOMBINAT BARJE

LJUBLJANA, CESTA NA LOKO 4

Agrokombinat »Barje« gospodari na približno 6000 hektarjih kmetijskih površin na južnem delu ljubljanske kotline. Zemljiške kapacitete predvsem izkoriščamo za proizvodnjo živinoreje. S preko 800 molznicami proizvajamo za ljubljanske potrošnike okrog 3 milijone litrov mleka letno. Poleg tega pa letno priredimo več kot 400 glav plemenskih telic. V naših pitališčih spitamo letno preko 1500 glav telet — baby beef in okoli 900 glav anemično pitanih telet. Poleg tega pridelujemo v poljedelstvu še vse vrste žit, pretežno semenske kvalitete ter potrebno količino zelene krme za živinorejo. V obratu za kooperacijo, ki zajema celotno področje Ljubljanskega barja in nekatera področja izven Barja, pa imamo organizirano kooperacijsko proizvodnjo za vso živinorejo, oskrbo z reprodukcijskim materialom ter odkup vseh tržnih proizvodov, ki jih nudijo naši kmetovalci in kooperanti. Strojni obrat, ki razpolaga s težko in lahko mehanizacijo, opravlja vse vrste uslug iz te dejavnosti, prav tako pa s svojimi delavnicami opravlja usluge domačim obratom, drugim podjetjem in kooperantom (vsa popravila mehanizacije). Novoustanovljeni obrat Maloprodaja s klavnico, mesnicami in trgovinami oskrbuje naše potrošnike s kvalitetnim mesom in mesnimi proizvodi; Sadjarsko-vrtnarski obrat pa na 100 hektarjih plantažnih nasadov ter 40 hektarjih vrtnarskih površin proizvaja najkvalitetnejše sorte sadja, veliko raznih vrst zelenjave ter visoko kvalitetno rezano cvetje in lončnice v rastlinjaku v Sostrem. V sadni drevesnici na Bokalcu imamo veliko izbiro vseh vrst sadik po konkurenčni ceni.

Delovni kolektiv se trudi, da bi s svojimi proizvodi, ki so poznani po visoki kvaliteti in dostopnih cenah, doprinesel svoj delež k razvoju kmetijstva in zadovoljil potrošnike doma in v tujini.

Pridružujemo se čestitkam ob 50-letnici oktorske revolucije ter želimo poslovnim partnerjem in delovnim ljudem tudi v bodoče veliko uspehov.

TRGOVSKO PODJETJE

MEDEX

Ljubljana, Miklošičeva 13

Import-export

Cenjene stranke obveščamo, da smo v novembru odprli obnovljeni lokal s SNACK BAROM na Miklošičevi cesti 30

kjer boste ponovno lahko kupovali vse vrste naravnega medu, kandidorsko blago in žgane pijače. Nudili vam bomo tudi ekspres kavo, hladne in tople alkoholne in brezalkoholne pijače. Naše specialitete so: MEDICA, MEDENO ŽGANJE in sendviči z zaseko. Pridite in poizkusite!

Združeno podjetje za PTT promet

Ljubljana

Informacijska PTT služba
vam posreduje

pri glavni centrali **omrežne skupine Ljubljana** (za telefonske naročnike Dola pri Hrastniku, Domžal, Grosuplja, Hrastnika, Izlake, Kamnika, Kočevja, Ljubljane, Mengša, Radeč, Ribnice na Dolenjskem, Smarja-Sap, Trbovelj, Zagorja ob Savi in Zidanega mosta)

981 SPLOŠNE INFORMACIJE

programi gledališč, kinematografov, radia, televizije, vremenska napoved, informacije o stanju in prevoznosti cest, vodič po mestu, dežurne lekarne, bujenje ali klicanje telefonskih naročnikov ob določenem času, »telefon — restant« tj. kratka sporočila, informacije o cenah PTT storitev in PTT predpisov, vozni redi avtobusov, vlakov, avionov, podatki iz leksikonov, enciklopedij, slovarjev, rezultati žrebanja srečk Jugoslovanske loterije, Loto, športne stave itd., turistične informacije.

984 ŠPORTNE REZULTATE

988 OBVESTILA O TELEFONSKIH NAROČNIKIH

klicne številke telefonskih naročnikov, naslovi telefonskih naročnikov, pojasnila o vzpostavljanju krajevnih, omrežnih in medkrajevnih telefonskih zvez,

pri vseh drugih centralah vam vse želene informacije posreduje številka 98

Ce pa pokličete telefonsko številko 95 pri katerikoli centrali, boste takoj izvedeli, koliko je točna ura.

ZDRUŽENO PODJETJE ZA PTT PROMET
LJUBLJANA

90 let

tovarne

»ŠUMI«

Podjetje »SUMI« praznuje 90-letnico obstoja. Malo je kolektivov v naši republiki, ki bi se lahko ponašali s takim praznikom.

Pred 90 leti je Josipina Sumi kot ustanoviteljica priceila s prvo produkcijo bonbonov, peciva in mešanic. Te svoje izdelke je prodajala v trgovini na istem prostoru, kjer je sedaj detajlna trgovina. Proizvodnja je takrat stonela izključno na ročnem delu. Podjetje je raslo iz leta v leto. Do leta 1905 se je toliko razvilo, da ga je takratno deželno sodisce v Ljubljani registriralo kot samostojno industrijsko tvrdko s pravico prokure. To je bilo dne 15. marca 1905. Josipina Sumi je z izredno marljivostjo nadaljevala z delom. Po zaslugi njenih prvih sodelavcev je tovarna »SUMI« do prve svetovne vojne dobro uspevala. Po smrti Josipine Sumi leta 1917 so prevzeli vodstvo podjetja njeni potomci. Novi lastniki so kmalu nato postavili parno centralo in nakupili nekaj drugih strojev. Čeprav je bilo težišče dela še vedno v izdelavi trdih bonbonov, je po letu 1930 narasla proizvodnja desertnih bonbonov in peciva. Gospodarska kriza, ki je sledila veliki konjunkturi, je prizadela slovensko gospodarstvo. Ni pa mogla Sumiju do živega. Pred drugo svetovno vojno, tj. leta 1939, je 67 zaposlenih delavcev proizvedlo 364 ton raznih izdelkov. Druga svetovna vojna je preprečila realizacijo novih načrtov, saj je kmalu prišlo primanjkovati surovin.

Po osvoboditvi je bilo podjetje »SUMI« postavljeno pod začasno upravo delegata. Pozneje je bilo nacionalizirano in je prešlo v družbeno last. Z ustanovitvijo direktorije za živilsko industrijo se je položaj hitro izboljšal. Glede surovin so bili takrat navezani izključno sami nase in se je prizadevnemu kolektivu posrečilo dobiti le nekaj ton sladkorja in sirupa, da so vsaj za silo proizvajali.

Izredno trdo, vztrajno delo in tradicija so bile tiste gonilne sile, ki so tovarni »SUMI« kazale pot v bodočnost.

Dne 27. septembra 1950 se je prvič sestal delovni kolektiv na skupni seji. Če listamo po prvih zapisnikih sej delovnega kolektiva, ugotovimo, da je bila to doba, ko se je delovni človek šele priučeval in usposabljal za vodstvo podjetja.

Leta 1960 pomeni pomembno prelomnico. Z moderno mehanizacijo se spreminja miselnost ljudi in oblikuje tip industrijske proizvodnje, s tem pa seveda tudi tip industrijskega delavca. Od tega leta dalje so pričeli prihajati v podjetje moderni stroji. Po načrtu 7-letnega razvoja kanditorske industrije SRS se je tovarna »SUMI« s 1. januarjem 1964 združila s tovarno čokolade »Gorenjka« iz Lesc. S to združitvijo se je dosegla medsebojna delitev dela oz. specializacija proizvodnje. Tovarna »SUMI«, ki je od leta 1957 dalje proizvajala čokolado, je s to proizvodnjo prenehala, osnovna sredstva za čokolado pa prenesla v obrat Lesce. S tem se je proizvodnja čokolade v Lescah povečala, saj so stroji združeni na enem mestu. Od leta 1922 dalje obratuje v Lescah tovarna čokolade, ki je že v predvojni Jugoslaviji slovela kot najboljša proizvajalka čokolade in čokoladnih izdelkov. Poseben sloves je imela takrat *Zavrtanikova lešnikova in mlečna čokolada*. Tudi po osvoboditvi in še danes se ta čokolada ceni kot eden najboljših izdelkov, kar je vsekakor ponos za 80-članski kolektiv v Lescah.

Poleg že običajnih izdelkov — napolitank, trdih bonbonov, desertov in čokolade — izdeluje tovarna tudi take, ki jih je prva uvedla na jugoslovanskem tržišču. To so z alkoholom in sadnimi sokovi polnjeni bonboni, kandirano sadje in žvečilni gumi.

Danes je čas, da ob jubileju tovarne »SUMI« predvsem poudarimo velike zasluge kolektiva. K njegovemu uspehu so pripomogle pridne roke naših delavcev, ki

so pred 90. leti pričeli s prvo produkcijo. Pred nami je nešteto znanih in neznanih imen, ki imajo velike zasluge za razvoj podjetja. Le ljubezen do dela in predanost lahko dajeta dobre rezultate. V kolektivu »SUMI« so jubilarji, ki delajo 20, 30 in celo 45 let. Tovarna »SUMI« je zrasla z napornim in vztrajnim delom in sedaj zaposleni delavci v tej tovarni naj ostanejo nosilci svetlih tradicij te industrijske panoge.

Karel Johanovsky, upokojeni oddelkovodja

V tovarni »SUMI« sem nastopil službo 10. marca 1923 kot mojster. Takrat je bila tovarna zelo majhna in šele v razvoju. Ostal sem ji zvest do danes in še kot upokojenec delam v njej kot strokovni sodelavec. Nešteto je bilo težav v teh letih in smo jih tudi premagali. Z optimizmom gledam v bodočnost in se veselim vsakega uspeha tovarne. Upam, da se bomo ob 100-letnici spet srečali in pregledali uspehe naših naporov.

Jelka Travnik, oddelkovodja

Dne 27. januarja 1937 sem nastopila službo v tovarni »SUMI«. Najprej sem delala kot delavka, po vojni pa sem napravila izpit za kvalificiranega delavca, pozneje pa še mojstrsko šolo v Zagrebu. Kljub vsem težavam sem vzljubila to tovarno. Nikdar se ji nisem izneverila in je to tudi moja prva služba. Sedaj vodim desertni oddelek z 70 zaposlenimi. V letu 1957/58 smo izdelali 200 kg dnevno, danes pa izdelamo do 3000 kg proizvodov dnevno. Naša industrija zahteva natančno delo. Delavec ga mora vzljubiti, sicer je kvaliteta izdelka slabša. Želim podjetju še veliko uspehov v bodoče.

Ivo Bezjak, upokojeni direktor tovarne »SUMI«

V podjetje sem prišel v času, ko je bilo v zelo hudem položaju. Takrat smo izdelovali trde bonbone, nekaj deserta, kandis in predvsem sezonske izdelke. Prodajali smo jih v trgovini, kjer je že sedaj detajlna trgovina. Naš najboljši izdelek je bilo čajno pecivo. Moja naloga kot ravnatelja je bila, da organizacijsko utrdim podjetje, predvsem pa komercialno poslovanje. Organiziral sem potniško omrežje in že leta 1937 je podjetje doseglo večjo prodajo in s tem večji dohodek. V času vojne je proizvodnja močno padla, ker ni bilo surovin. Po vojni pa se je pričel nagel razvoj tovarne ne glede na težave. Uvedena je bila nova organizacijska struktura ter uvrščena komercialna politika.

Jože Dežan, oddelkovodja

Z veseljem sem prišel v tovarno »SUMI« na delo. To je bilo leta 1937. Ostal sem tu do danes. Sem oddelkovodja največjega oddelka v tovarni »SUMI«. Ta oddelek ima nov vakuum aparat in še nekaj drugih modernih strojev. Zelo velik napredek za današnje čase.

Ivanka Vraničar, računovodja »Gorenjke«

Ze 20 let delam v tovarni »Gorenjka«, ki je sedaj obrat tovarne »SUMI«. In kaj vidim, če gledam nazaj na prehojeno pot? Nenehno delo in trd boj za obstanek. V prvih letih po osvoboditvi smo se borili za surovine, ki jih je vedno primanjkovalo. Delali smo v eni izmeni že dalj časa, dokler se razmere niso uredile. S 1. januarjem 1964 smo se združili s tovarno »SUMI«, da bi hitreje napredovali. Težko je z besedami opisati veselje nad napredkom, ki smo ga dosegli. Rada imam to podjetje, ker že toliko let delam v njem, in želim, da bi obrat v »Gorenjki« kot celotno podjetje uspešno napredovalo. Istega mnenja so tudi delavci, ki so v tem obratu zaposleni nad 15 let. To so: Janez Kolman, Vida Gregorčič, Olga Dobnik, Ivica Dremelj, Jožica Višnar.

ČREVARNA

Izvoz — Uvoz

LJUBLJANA, POLJANSKA 95

Telefon 314—023, 316 625

Industrija naravnih in umetnih črev — Parna topilnica loja — Svojim cenj. odjemalcem se priporočamo še vnaprej.

Delovni kolektiv čestita vsem delovnim ljudem za praznik *dneva republike!* Naj živi *Veliki oktober!*

TRGOVSKO
GROSISTIČNO
PODJETJE

TEKSTIL

Ljubljana, Moše Pijadejeva 3

Telefon 311 122

ima na zalogi kvalitetno domače
in uvoženo blago v specializiranih
oddelkih za bombažno, volneno blago
in tekstilno galanterijo

Vsem delovnim kolektivom in poslovnim
prijateljem čestitamo za praznik
dneva republike!

Vsem zdravstvenim ustanovam
in poslovnim prijateljem
želimo uspešno in
SREČNO NOVO LETO 1968!

Podjetje za izdelavo ter popravila
domačih in tujih elektromedicin-
skih aparatov in instrumentov

Elektromedicina

LJUBLJANA, KOMENSKEGA 12

Telefon 314 238

OBRTNIK

Ljubljana, Masarykova 34

Telefon 311 040

Izdeluje:

vsa moška in ženska konfekcijska oblačila,
delovne zaščitne obleke, vse vrste uniform
in čepic ter žensko perilo

Poslužujte se naših trgovin v

*Ljubljani, Kranju, Mariboru, Celju, Novem
mestu, Brežicah, Postojni, Ajdovščini in
Piranu.*

Naj živi *Veliki oktober!*
Vsem delovnim ljudem pa čestitamo
za praznik *dneva republike!*

Združeno železniško transportno podjetje

LJUBLJANA

Ob prazniku dneva republike
čestita vsem uporabnikom železniških uslug
in gospodarskim organizacijam
ter se priporoča za nadaljnje sodelovanje
in uporabo uslug prevoza potnikov
in blaga

Če gradite
pazite na stroške!

GRAMEX
LJUBLJANA
KURILNIŠKA 10 a

GRAMEX VAM NUDI PO UGODNIH CENAH:

- betonsko železo
- okensko steklo
- keramične ploščice in sanitarije
- okna, vrata, garažna vrata

VPRAŠAJTE IN PRIMERJAJTE

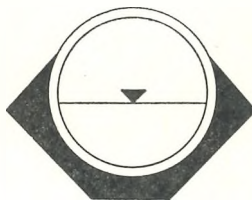

Telefon: 313 131

MINERAL

INDUSTRIJA NARAVNEGA IN UMETNEGA KAMNA - LJUBLJANA

Poleg lastnih proizvodov: marmorni bloki, marmorne in granitne plošče, izdelki iz marmora, teraco plošče, izdelke iz betona in umetnega kamna ter peska za teraco in peska za malte nudi naročnikom tudi druge gradbene materiale kot: cement, keramične plošče, salonitne izdelke ipd.

KOMUNALNO
PODJETJE

Kanalizacija

LJUBLJANA

Ambrožev trg 7

Telefon 317 638

projektira, gradi in vzdržuje komunalno omrežje ter naprave

Delovna skupnost »KANALIZACIJE«
čestita vsem delovnim ljudem
in poslovnim znancem za *Veliki oktober*
in za praznik *dneva republike!*

Specializirano podjetje za razsvetljavo

Javna razsvetljava

LJUBLJANA, POLJANSKI NASIP 42

Telefon: 414 439, 314 428, 312 936

Obveščamo vse občinske skupščine kakor tudi vse gospodarske organizacije, da dajemo usluge podjetjem in projektivnim birojem pri izdelavi projektov in gradnji javne razsvetljave: razsvetljavo športnih objektov, igrišč in kopališč, osvetlitve raznih monumentalnih zgradb, fasad, cest, mostov, spomenikov in dvoran. Opravljamo usluge pri izdelavi in montaži reklame in izložbene razsvetljave, transparentov, semaforjev in drugih prometnih znakov. Vzdržujemo in opravljamo vse servisne storitve za vse vrste obstoječe razsvetljave in osvetlitve.

Zahtevajte informacije in ponudbe!

Cestitamo za praznik

dneva republike 29. november!

Komunalno podjetje

MESTNI VODOVOD

Ljubljana, Krekov trg 10

Telefon 312 642

Vzdržuje in gradi vodovodne napeljave na področju mesta

Za DAN REPUBLIKE

čestitam o

vsem delovnim kolektivom

in našim poslovnim prijateljem!

PODJETJE

AGROSTROJ LJUBLJANA

LJUBLJANA, DRAGA 41

Telefon: 55 940, 55 762, 55 981, 55 472, gl. direktor 55 052

opravlja popravila kmetijske in gozdarske mehanizacije. — Projektira in izdeluje naprave za umetno namakanje kmetijskih površin in naprave za tople rastlinjake. — Projektira in izdeluje naprave za strojno molžo. — Opravlja vsa melioracijska in hidro-melioracijska dela. — Izdeluje kmetijsko strojno opremo. — Opravlja terensko servisno službo za kmetijsko mehanizacijo. Njene storitve so kvalitetne!

Vsem svojem poslovnim prijateljem in vsem delovnim kolektivom želimo uspešno in
SREČNO NOVO LETO!

TRGOVSKO PODJETJE **Drogerija**

Ljubljana, Ulica Milana Majcna 12

telefon 311 650, 311 646

sporoča cenjenim kupcem, da ima v svojih poslovalnicah v Ljubljani in Domžalah lepo izbiro daril, kot so damske manikire, moške in damske potovalne garniture, kopalni pribor, razpršilci za kolonjsko vodo, okrasni predmeti in bogato izbiro tuzemskih in inozemskih kozmetičnih preparatov. Obiščite naš kozmetični salon »CUTIS« v Pražakovi ul. 8, in pedikerski salon »DANICA« na Trubarjevi cesti — Priporoča se kolektiv!

Cestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem ZA DAN REPUBLIKE 29. november in obenem želimo polno delovnih uspehov v novem letu 1968

Aurodent

zlatarstvo — čiščenje in predelava dragih kovin

LJUBLJANA
ILIRSKA ULICA 6

Telefon 312 620

Naj živi Veliki oktober in praznik dneva republike!

STAVBNO OBRTNO PODJETJE

Slikoplesk

Termoplast

LJUBLJANA

Gornji trg 4/I

Telefon 23 404, 20 625

opravlja vsa soboslikarska, pleskar-ska in črkoslikarska dela. Oblaganje sten s tapetami, polaganje vseh vrst plastičnih podov, splošna plastika v gradbeništvu, izdelovanje izolacij in vseh vrst podlog ter parketarstvo.

Delovni kolektiv SLIKOPLESK — TERMOPLAST čestita vsem delovnim ljudem za 50-letnico oktobrske revolucije, obenem pa čestita tudi delovnim ljudem širom po naši domovini za praznik

DNEVA REPUBLIKE
29. november!

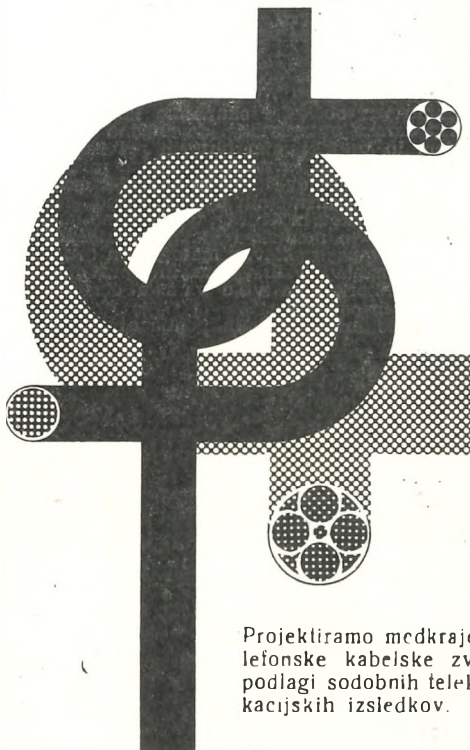
ZA VAŠ OKUS

Projekt — nizke zgradbe

LJUBLJANA, PARMOVA 33
Telefon 312 029

Izdeluje projekte za vse vrste nizkih gradenj: ceste, mestne ulice, mostove, viadukte, predore, aerodrome, regulacije, melioracije, vodovode, kanalizacije, jezove, pregrade, črpalnice, čistilne naprave, industrijske in druge visoke zgradbe. Opravlja geodetske izmere in ekspropriacijske elaborate

Podjetje **Tegrad**

Ljubljana, Šmartinska cesta 10
Telefon: h.c. 31240

Projektiramo medkrajevne telefonske kabelske zveze na podlagi sodobnih telekomunikacijskih izsledkov.

Opravljam električna merjenja na obstoječih in novo zgrajenih telekomunikacijskih vodih.

Obveščamo vas, da bodo po 1. januarju 1968 poslovali pod firmo

ZAVAROVALNICA SAVA

s sedežem

LJUBLJANA, MIKLOŠIČEVA 19/1

Telefon: 311 822

naslednje zavarovalnice:

SPLOŠNA ZAVAROVALNICA CELJE

Ul. XIV. divizije 4, tel. 23 45 in 23 46

ZAVAROVALNICA JESENICE

Maršala Tita 16, tel. 82 221

ZAVAROVALNICA KRANJ

Oldhamska c. 2, tel. 21 435 in 22 853

ZAVAROVALNICA KRŠKO

Dalmatinova 7, tel. 71 113, 71 254 in 71 255

ZAVAROVALNICA LJUBLJANA

Miklošičeva 10, tel. 310 355

s poslovalnicama: ZAGREB, Krajiška 2-I,
RIJEKA, Splitska 2-III

ZAVAROVALNA SKUPNOST ZA SRS

Ljubljana, Miklošičeva 19, tel. 311 822

ZAVAROVALNICA DOMŽALE-KAMNIK

Mengeš, Kidričeva 30, tel. 72 440

ZAVAROVALNICA MURSKA SOBOTA

Titova 13, tel. 21 395 in 21 393

GORISKA ZAVAROVALNICA

Nova Gorica, Kidričeva 21, tel. 21 181

MEDOBČINSKA ZAVAROVALNICA NOVO
MESTO

Glavni trg 25, tel. 21 152 in 21 154

ZAVAROVALNICA PIRAN

Trg bratstva 1, tel. 73 421

ZAVAROVALNICA POSTOJNA

Vojkova 7, tel. 21 365

ZAVAROVALNICA TRBOVLJE

Savinjska cesta 35, tel. 80-298

ZAVAROVALNICA ČAKOVEC

Novakova 36, tel. 528 in 228

ZAVAROVALNICA KOPRIVNICA

Trg Maršala Tita 3, tel. 278

Vse vrste zavarovanj in vse informacije vam
dajejo našete zavarovalnice, ki bodo od
1. januarja 1968 poslovne enote Zavarovalnice
SAVA Ljubljana.

Olma LJUBLJANA POKOPALIŠKA 5

Proizvaja olja vseh vrst za tekstilno, usnjarsko in kovinsko industrijo ter lepila in mase za gradbeništvo.

sport

oprema

LJUBLJANA - VIŽMARJE 1

- Ima v svojem proizvodnem programu:
- kvalitetno telovadno orodje,
 - opremo za letna in otroška igrišča,
 - rekvizite za lahko in težko atletiko,
 - razno rekreacijsko in camping opremo,
 - »MELOPLAST« šolske table s priborom.

ZAHTEVAJTE CENIKE IN PROSPEKTE!

Telefoni: 51 884, 51 098, 51 450

Tekoči račun: SDK 501-1-371/4

Svojim cenjenim strankam in poslovnim prijateljem ter vsem delovnim športnim organizacijam in ljudstvu želimo srečno in uspešno novo leto 1968.

IZVOZNO-UVOZNO PODJETJE

Slovenija šadije

LJUBLJANA, MIKLOŠIČEVA 10/IV

Hladilnica in zorilnica banan: ZALOG

pri Ljubljani

Hladilnica: Bohova pri Mariboru.

Predstavništva in skladišča:

MARIBOR, Kersnikova 3

CELJE, Bežigradska 13

VOLČJA DRAGA

KANAL OB SOCI

KOPER, Vojkovo nabrežje 12

BEOGRAD, Knez Mihajlova 7/III

SUBOTICA, Trg Cara Jovana 3

RIJEKA, Beogradski trg 2

OSIJEK, Dunavska 31

ZAGREB

BRČKO

Koteks Tobus

IMPORT IN NJEGOVA NOVA TRGOVINA VISOKE MODE Z IMENOM
EXPORT

LJUBLJANA, MIKLOŠIČEVA 5

BOUTIQUE

želita vsem odjemalcem in poslovnim prijateljem
SREČNO IN USPEHA POLNO NOVO LETO 1968!

Komunalno podjetje

RAST

LJUBLJANA, RIMSKA CESTA 24

Čestita delovnim kolektivom
in poslovnim prijateljem za praznik
dneva republike 29. november!

Gozdno gospodarstvo

Ljubljana

Tržaška cesta št. 2

s svojimi gozdnimi obrati —
poslovnimi enotami

proizvaja in prodaja vse vrste gozd-
nih sortimentov, opravlja gozdno
gojitvena dela, gradi gozdne ce-
ste ter obnavlja gozdne plantaže
in intenzivne nasade

Naj živi Veliki oktober in z njim
tudi Dan republike 29. november!

Uporabljajte redno vsak dan

ZOBNO KREMO

Signal

TRAJNO VARUJE VASE ZOBE

VEDROG, LJUBLJANA

CEVLJARSKO PODJETJE

ZMAGA

Uprava: LJUBLJANA, MOŠE PIJADEJEVA 12
Telefon: 317-616

Priporoča svoje najboljše izdelke moških in
ženskih čevljev.

Zahtevajte naše ponudbe!

Pridite in prepričajte se!

Naše izdelke lahko kupite tudi v naših po-
slovalnicah:

v Tavčarjevi ulici 3-4

na Trubarjevi cesti 6

v Igriški ulici 3

v Celju: Stanetova 2 in Mengšu, Trdinov
trg 14

Svojim poslovnim prijateljem in dobaviteljem
ter vsem delovnim ljudem želimo mnogo uspe-
hov v novem letu 1968!

GRADBENO INDUSTRIJSKO PODJETJE

GRADIS

LJUBLJANA

KORYTKOVA 2

s svojimi enotami doma in v tujini

izvaja:

vsa gradbena dela industrijskih objek-
tov, objektov družbenega standarda in
gradi stanovanja za trg; izdeluje grad-
bene elemente, razne vrste betonskih
izdelkov in montažo gradbenih kon-
strukcij; izvaja ključavničarska, kle-
parska in krovna dela; projektira vse
vrste visokih, nizkih, vodnih, luških in
stanovanjskih objektov.

Kolektiv se priporoča in čestita cenjenim
strankam, poslovnim prijateljem in delov-
nim ljudem za dan republike —
29. november!

Plutal

Industrija plutovinastih izdelkov

LJUBLJANA, CELOVŠKA CESTA 32

telefoni: centrala 311 266 — komerciala 310 778
p. p. 78-II — telegram PLUTA Ljubljana

izdeluje:

1. zamaške iz plute, cilindrične in konusne,
lista serijskih proizvodov obsega 68 različnih
tipov zamaškov;
2. plutove kocke in plavače ter druge izdelke
iz plute;
3. vložke iz stisnjene plute različnih dimenzij.
1. kronske zaporker
— navadne bele, znotraj zlato lakirane,
— obojestransko zlato lakirane,
— litografirane v različnih barvah, po želji
kupca,
— vložki iz stisnjene plute so po želji pre-
vlečeni z aluminijevo ali plastično folijo;
2. aluminijske navojne zaporker
— zlato lakirane,
— litografirane;
3. aluminijske zaporker z jezičkom
— premer 26,5 mm,
— premer 29,5 mm plutove izolacije
1. Iz ekspandirane plute izdelujemo
— plošče različnih debelin za toplotno in
zvočno izolacijo,
— žlebake in segmente po specifikaciji kupca,
— plutov zdrob.

Kvaliteten izdelek in redna dobava
je naša najboljša reklama!

ELEKTROTEHNA

LJUBLJANA, TITOVA CESTA 39

trgovsko izvozno in uvozno podjetje
z elektrotehničnim materialom

čestita

vsem svojim poslovnim prijateljem
in delovnim ljudem za praznik
dneva republike 29. november!

PODJETJE

Javna skladišča

LJUBLJANA, SMARTINSKA 152

opravlja

KVALITETNO, HITRO IN POCENI

- nakladanje, razkladanje in prekladanje blaga
- skladiščenje blaga in vse skladiščne manipulacije
- hranjenje in zavarovanje blaga
- prevoz blaga s tovornimi avtomobili

Interesenti dobijo informacije po telefonu:
312 523, 313 851, 312 649, 314 333, 313 091

S poslovnim sodelovanjem se boste o solidnosti
opravljenih uslug sami prepričali!

Elektromontaža

elektroinstalacije, strelovodi,
izdelava razvodnih omar itd.

LJUBLJANA, Rožna dolina, Cesta VI, št. 36
telefon 23 411

OBRAT NA BORŠNIKOVEM TRGU 1
telefon 20 704

Naj živi Veliki oktober in dan republike, ki
ga praznuje vsa Jugoslavija!

TRGOVSKO PODJETJE

„Moda“

LJUBLJANA, RIMSKA CESTA 24
Telefon: 20 133

se priporoča s svojimi poslovalnicami:

MANON, Prešernov trg 3
MODA, Nazorjeva 5
OKRAS, Copova 42
OTROŠKA MODA, Cankarjeva 7

Cestitamo za praznik dneva republike!

GASILSKA OPREMA

LJUBLJANA, LEVSTIKOV TRG 7 Telefon: 20 102
NUDIMO: gasilske avtomobile, prevozne in prenosne gasilne aparate, vse vrste »STORZ« spoj, hidrantne nastavke, lestve in sesalne cevi, gasilske uniforme, reševalne vrvi kakor tudi električne in ročne sirene za protiletalsko zaščito ter vso opremo za gasilske enote
Cestitamo za praznik dneva republike!

LIVARNA

LJUBLJANA
Galjeveca 266

LIGA

Telefon
23 541

odliva odlitke vseh barvastih kovin.

Vsem svojim poslovnim prijateljem in vsem
delovnim ljudem želimo uspešno in SREČNO
NOVO LETO 1968!

COMMERCE

ZASTOPSTVO INOZEMSKIH TVRDK

LJUBLJANA, TITOVA CESTA 81
Telefon: 310 024

Zastopamo renomirane inozemske tvrdke, ki dobavljajo surovine in stroje naši tekstilni, gradbeni, papirni, kemični in drugi industriji ter umetna gnojila in rastlinska zaščitna sredstva in mehanizacijo našemu kmetijstvu.

Od meseca decembra dalje poslujemo v novih poslovnih prostorih na Titovi cesti št. 81 (nasproti bežigradske pošte)

TRGOVSKO PODJETJE

Izbira

LJUBLJANA, TOMŠIČEVA 2/V
Telefon: 23 521, 22 571

Kupujte vse modno blago v naših poslovalnicah:

ROKOVIČAR, Titova cesta 10, telefon 23 415

Pletenine, trikotažo, rokavice

PIONIR, Titova 17, telefon 21 597

Vsa oblačila za otroke, igrače

NOGAVIČAR, Nazorjeva ulica 3, telefon 23 414

Nogavice vseh vrst

JELKA, Miklošičeva 34, telefon 314 134

Modno blago vseh vrst

MAJA, Miklošičeva 10, telefon 312 024

Specialna trgovina za ženske rokavice, nogavice, perilo, pletenine

»CHEMO-EXPRESS«

KEMIČNA ČISTILNICA
NEŽA ING. PENCA-SUŠNIK

LJUBLJANA
VIDOVDANSKA ULICA 2

se priporoča še vnaprej
svojim cenjenim strankam
in jim želi srečno novo leto!

TRGOVSKO PODJETJE

Tkanina

LJUBLJANA

s svojimi poslovalnicami: TKANINA, Nazorjeva 4 / PRI JANEZU, Vodnikov trg 3 / PASAŽA, Cankarjeva 4 / TKANINA, Miklošičeva 10 — Telefon 310 832, se priporoča in želi svojim cenjenim strankam in poslovnim prijateljem ter delovnemu ljudstvu

USPEŠNO IN SREČNO NOVO LETO 1968!

GALIS Ljubljana, Lepodvorska 23 a

trgovsko podjetje z igračami, galanterijskimi izdelki in otroško konfekcijo na debelo

Telefoni: direktor	310 061
komerciala	311 314
Oddelek pletenin	
— blagajna	310 358
skladišče	311 306
računovodstvo	311 315

Cestitamo za dan republike!

Teol

LJUBLJANA, Zaloška 54

izdeluje:

tekstilna in usnjarska pomožna sredstva, sintetična lepila, detergente, sredstva za hlajenje v kovinski industriji, proizvode na bazi etilenoksida ter ricinovo in laneno olje.

Imamo *lasten servis* za uvajanje naših izdelkov pri odjemalcih

Čestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem za

PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE
29. NOVEMBER!

Obveščamo cenjene odjemalce, da imamo stalno na zalogi vse vrste goriv in maziv domačega in inozemskega izvora

Vsa navodila in pojasnila o pravilnem mazanju vozil in strojev zahtevajte pri podjetju PETROL - tehnična služba. Zaradi nakupa vseh vrst naftnih derivatov iz uvoza pa se obračajte na naš uvozni oddelek

Čestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem

ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE
29. NOVEMBER!

Vsem voznikom motornih vozil se priporočamo in jim želimo srečno vožnjo v novem letu 1968!

SLAŠČICARSKO PODJETJE

KONDITOR

LJUBLJANA, GRADIŠČE 17
Telefon 21 154

vam priporoča v svojih prodajalnah že vsem dobro znane krofe, torte, kekse, napolitanke, sladoled, ekspres kavo in druge slaščice. Delovnim kolektivom priporočamo pri večjih naročilih izredne popuste. Najbolj primerno darilo so naše torte, ki jih izdelamo po vaši želji. Cene so konkurenčne. — Pridite in prepričajte se!

Vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem čestitamo za Veliki oktober in
ZA PRAZNIK REPUBLIKE!

LJUBLJANA, RESLJEVA 30

TRGOVINA NA VELIKO

IZVOZ
UVOZ

Čestitamo za praznik
DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER

Veletekstil

UPRAVA IN EN GROS
PRODAJNA SKLADIŠČA

LJUBLJANA, MASARYKOVA 17

tekstilno blago vseh vrst / kemično obdelane tkanine / linolej / trikotaža in pletenine / tekstilna in druga galanterija / moško, žensko in otroško perilo / splošna konfekcija

Poslovalnice nadrobne trgovine:

SVILA — Kresija 1,
Adamič-Lundrovo nabrežje
SVILA — Kresija 2,
Adamič-Lundrovo nabrežje
CVETA — Stritarjeva 6
PERLON — Čopova 12
AJDOVŠČINA — Gospodsvetska 1
CVETA — Miklošičeva 22
MOŠKA IN ŽENSKA MODA
Trubarjeva 27
VELETEKSTIL — Črnomelj
MODNA KONFEKCIJA —
Tavčarjeva 1
VELETEKSTIL — Celovška 99
VELETEKSTIL — Zalog

Inozemska zastopstva

COSMOS

LJUBLJANA

Prodaja iz konsignacije:

1. osebni avtomobili znamke RENAULT

prodajni program: Renault 4
Renault 4 Fourgonette
Renault 8 Luxe
Renault 10
Renault 16 GL

2. osebni avtomobili znamke ALFA ROMEO

prodajni program: Giulia 1300
Giulia 1300 TI
Giulia Super
Giulia GTV
Giulia 1300 GT Junior

3. kamioni in avtobusi znamke M A N

4. poljedelski stroji in naprave znamk:

ALPINA, BERTOLINI, SAME, KMF in MALLETTI

5. Gospodinjski aparati:

oljne peči in kombinirani štedilniki GIBO,
pralni stroji CASTOR

6. radijski in TV sprejemniki AUTOVOX

Servisna služba in rezervni deli. Vse informacije daje COSMOS, Ljubljana, Celovška c. 32
oziroma tel.: 311451, 311828, 313770

SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE GROSUPLJE

nudi interesantom za nakup trgovske,
poslovne in stanovanjske enote v Ljubljani
ter garaže v garažni hiši v Šiški.

Gradimo hitro in solidno, dajemo ugodne
pogoje za nakup.

Vsa pojasnila dobite telefonično ali ustno
pri upravi podjetja v Grosupljem

kreditna banka in hranilnica ljubljana

opravlja naslednje posle:

- zbira hranilne vloge in jih obrestuje po 6,25 % do 8 %
- zbira sredstva za stanovanjsko izgradnjo
- daje posojila za nakup, graditev in dograditev ter obnovo stanovanj, komunalnih naprav, garaž in počitniških hišic
- daje posojila kmetijskim varčevalcem
- daje posojila občanom
- odkupuje tuja plačilna sredstva in prodaja tuje valute, čeke in kreditna pisma za službena, zasebna in turistična potovanja
- odpira zasebne devizne račune in jih obrestuje po 6,25 % do 8 %
- odpira osebne žiro račune.

Vsem sedanjim in bodočim varčevalcem, vsem komitentom in poslovnim prijateljem želimo uspešno in srečno novo leto 1968!

Edino
izgradnja
hitrih
cest bo
omogočila
nadaljnji
razvoj
cestnega
prometa
pri nas.
Vlagajmo
skupne
napore
za doseg
tega cilja.
Cestni
sklad SRS

